

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы
Научно-исследовательский центр «Молодежь»

ӘДІСТЕМЕЛІК
МАТЕРИАЛДАР

**ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
ТАРИХИ-МӘДЕНИ
МҰРАСЫ МЕН ТӘУЕЛСІЗ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҰЛТТЫҚ ИГІЛІГІ**

МЕТОДИЧЕСКИЕ
МАТЕРИАЛЫ

**ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ
НАСЛЕДИЕ
КАЗАХСКОГО НАРОДА
И НАЦИОНАЛЬНОЕ
ДОСТОЯНИЕ
НЕЗАВИСИМОГО
КАЗАХСТАНА**

АСТАНА 2016

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті

«Жастар»
ғылыми-зерттеу орталығы

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ МЕН ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ИГІЛІГІ

Жастардың мақсатты топтарына арналған
әдістемелік материалдар

Астана, 2016

Қ 17 Қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы мен тәуелсіз Қазақстанның ұлттық игілігі. Историко-культурное наследие казахского народа и национальное достояние независимого Казахстана / А.С. Қайдарова, Д.Ә. Әшімханова, Ф.М. Мұсатаева, А.Т. Ахметжанова - Астана: «Жастар» ҒЗО, 2016 – 105 б.

ISBN 978-601-7857-16-5

Ұлттық тарихи сананы және азаматтық бірегейлікті қалыптастыру бойынша әдістемелік материалдар Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің мемлекеттік тапсырмасын орындау шеңберінде дайындалған.

Әдістемелік зерттемеде қазақ халқының басты тарихи оқиғалары, мемлекеттік рәміздерді құру тарихы жайлы оқушы жастарда Қазақстан халықтары арасындағы бірлік пен ынтымақтастық, Отанға махаббат, өз елі үшін мақтаныш сезімдерін қалыптастыруға ықпал ететін қазақ және орыс салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының ортақтығы, тек Қазақстанның емес, әлемдік өркениеттің мақтанышы болып табылатын өнерге, оның жасампаздық еңбегіне және қазақстандық халықтың дарындылығына, ата-бабалар алдына бас ию мен үлкен ризашылық сезімдерін тәрбиелеу жайлы материалдар ұсынылған.

Ұсынылған материалдарды жалпы білім беру мекемелерінің жоғары сынып оқушыларына азаматтық-отаншылдық тәрбие бойынша жұмысты ұйымдастыру мен жүргізу барысында қолданылуы мүмкін.

Әдістемелік материалдар оқу-тәрбие үрдістерінің ұйымдастырушыларына, сынып жетекшілеріне, педагогтарға және қосымша білім беру мекемелерінің нұсқаушы-әдіскерлеріне арналған.

© «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2016

Методические материалы по формированию национального исторического сознания и гражданской идентичности подготовлены в рамках выполнения государственного задания Министерства образования и науки Республики Казахстан.

В методической разработке содержатся материалы об основных исторических событиях казахского народа, истории создания государственных символов, общности традиции, обычаев и обрядов казахского и русского народов, способствующих формированию у учащейся молодежи чувства единства и сплоченности народа Казахстана, любви к Родине, гордости за свою страну, воспитания чувства восхищения и глубокой благодарности к предкам, к таланту казахстанского народа и его созидательному труду, искусству, являющемуся не только гордостью Казахстана, но и достоянием мировой цивилизации.

Представленные материалы могут быть использованы в организации и проведении работ по гражданско-патриотическому воспитанию учащихся старших классов общеобразовательных учреждений.

Методические материалы предназначены для организаторов учебно-воспитательного процесса, классных руководителей, педагогов и инструкторов-методистов учреждений дополнительного образования.

ISBN 978-601-7857-16-5

© Научно-исследовательский центр «Молодежь», 2016

**«Қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы мен тәуелсіз Қазақстанның ұлттық игілігі» деп аталатын әдістемелік материалдар
«Бірлік пен Келісімнің 25 жылы» атты
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің
25 жылдығын тойлауға орайластырылған**

Қазақстан тарихынан Тәуелсіз Қазақстанның жетістіктерін бейнелейтін 25 маңызды оқиғалар

1.	1991 жылдың 16 желтоқсаны	Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігінің жариялануы
2.	1991 жылдың 29 тамызы	Семей ядролық полигонының жабылуы
3.	1991 жылдың 1 желтоқсаны	Қазақстан Президентін ең алғашқы жалпы-халықтық сайлауы
4.	1992 жылдың 2 наурызы	Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымына кіруі (БҰҰ)
5.	1992 жылдың 7 мамыры	Қазақстан Республикасының дербес Қарулы күштерінің құрылуы
6.	1992 жылдың 4 маусымы	Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін – Елтаңба, Ту, Гимнді бекіту күні
7.	1993 жылдың 15 қарашасы	Қазақстанның ұлттық валютасы - теңгенің айналымға енген күні
8.	1994 жылдың 6 шілдесі	Қазақстанның Жоғарғы Кеңесінің елорданы Алматыдан Ақмолаға көшіру туралы Қаулы қабылдануы
9.	1995 жылдың 30 тамызы	Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституцияның бүкілхалықтық референдумда қабылдануы
10.	1996 жыл	Тәуелсіз Қазақстанның жазғы олимпиадалық ойындарына қатысуы
11.	1997 жылдың 11 қазаны	«Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануы
12.	1998 жылдың 6 мамыры	Қазақстан Республикасы Президентінің «Ақмола қаласының атауын Астана деп өзгерту» туралы Жарлығына қол қоюы
13.	2000 жылдың 10 қазаны	Астанада мемлекет басшыларының (Қазақстан, Ресей, Беларусь, Қырғызстан, Тәжікiстан) Еуропалық экономикалық одақ құру туралы келісімге қол қоюы

14.	2002 жылдың 30 тамызы	«Астана-Бәйтерек» монументі орнатылды
15.	2008 жылдың 6 шілдесі	Жаңа мемлекеттік мереке – Қазақстанның астанасы – Астана күні белгіленді
16.	2009 жылдың 24-25 ақпаны	Қазақстан халқының Ұлттық санағын өткізу
17.	2009 жылдың 3 қазаны	Түрік одағының құрылуы
18.	2010 жылдың 1 қаңтары	Қазақстан, Ресей және Беларусь – үш елдің аумағында Кедендік одақ жұмыс істей бастады
19.	2010 жылдың 1 қаңтары	Қазақстан Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөнінде ұйымның төрағасы болды (ЕҚЫҰ)
20.	2010 жылдың 28 маусымы	Қазақстандағы бірінші халықаралық деңгейдегі «Назарбаев Университет» университетінің ашылу салтанаты болды
21.	2011 жылдың 30 қаңтары	Астанада VII қысқы Азиялық ойындар басталды
22.	2012 жылдың 14 желтоқсаны	Мемлекет басшысының Қазақстан халқына «Қазақстан – 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
23.	2013 жыл	Қазақстан әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енді
24.	2014 жылдың 29 мамыры	Астанада Еуразиялық Экономикалық Одақ құру туралы келісімге қол қойылды (ЕАЭО)
25.	2015 жылдың 27 шілдесі	Қазақстан Дүниежүзілік сауда ұйымына ресми түрде енді (ДСҰ)

Мазмұны

Кіріспе	7
1-тарау. Қазақ халқының тарихындағы негізгі оқиғалар жалпыұлттық идеяның қалыптасуының шарты ретінде	
1.1. Ұлы жаулап алу дәуіріндегі Ұлы дала.....	9
1.2. Қазақ хандығының пайда болуы және оның нығаюы.....	12
1.3. Қазақстанның Ресей империясына қосылуы.....	15
1.4. Қазақстан Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының құрамында.....	19
1.5. Жаңғырған Ұлы дала елі.....	21
2-тарау. Мемлекеттік рәміздер – Қазақстанның ұлттық мақтанышы	
2.1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің шығу тарихы және олардың маңызы.....	25
2.2. Қазақстанның Мемлекеттік рәміздерінің күні – отаншылдық пен ұлт бірлігінің мерекесі.....	28
2.3. Мемлекеттік рәміздерді насихаттау және қолдану.....	29
3-тарау. Қазақ және орыс халықтарының әдет ғұрыптары мен дәстүрлерінің ортақтығы	
3.1. Қазақ және орыс халықтарының үйлену тойындағы әдеттері мен салттарының дәстүрлі элементтерінің ұқсастығы.....	32
3.2. Қазақ және орыс халықтарының бала туылуына байланысты дәстүрлері мен салт-ғұрыптарының ортақ белгілері.....	37
3.3. Қазақ халқының қонақжайлық пен өзара жәрдем дәстүрі Қазақстан халқының бірлігі мен тұтастығының бастау көзі ретінде.....	42
Қорытынды.....	47
Әдебиеттер.....	50

Кіріспе

*Біздің жол – бұл ұлттың
азаматтық сәйкестік
негізінде бірліктің және
бірізді қалыптасудың жолы
Н.Ә. Назарбаев*

Төртінші институционалды реформаның аясында және бұл бағыттағы «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» белгіленген орталық міндеттердің бірі - азаматтық сәйкестікті нығайту болып табылады. Берілген салада төрт басым бағыт белгіленген: Қазақстандық сәйкестік, «Мәңгілік Ел» құндылықтары, тілдердің үшбірлігі және «Мәңгілік Ел» жаңа ұрпақты тудыру. Төртінші институционалды реформаның және «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» аясында «Сәйкестік және бірлік» бағыты бойынша іс-шараларды жүзеге асырудың басты тетігінің рөлі Қазақстан халықтарының Ассамблеясына жүктеледі.

Берілген бағытты жүзеге асыру мақсатында, әрбір азамат этникалық тегіне байланыссыз өз тағдыры мен болашағын Қазақстанмен байланыстырады дегенге негізделген, «Қазақстандық сәйкестік және бірлікті нығайту және дамыту тұжырымдамасы» жасалды.

Бірыңғай өткен, бірлескен осы кез және келешек үшін ортақ жауапкершілік, «Бір ел - бір тағдыр» ұстанымы бойынша, қоғамды бір тұтасқа біріктіреді. Халықтың ортақ рухани-адамгершілік құндылықтар негізіндегі бірлігі қазақтың ұлттық рухының қайнар көзі болып табылады. Қазақстандықтарды ортақ үйге деген сүйіспеншілігі, ежелгі жердің тарихына, осы кезге және біздің мемлекетіміз бен оның азаматтарының ұлы болашағына қатысты құрмет пен келісім біріктіруі керек.

Қабылданған «достық-бейбітшілік-келісім» құжатында жасөспірімдерді патриоттық тәрбиелеуге ерекше назар аударған, азаматтық қағидасында қазақстандық ұқсастықты жетілдіруге, тарихи зерделерді мен халықтың рухани-мәдени мұрасын қалыптастыру.

Осыған байланысты, әрбір Қазақстандықтың өзінің Отандық тарихын білуі – отаншылдыққа икемделу және Қазақстандық азаматтық сәйкестіктің факторы болады. Бұған «Халық - тарих ағынында» деп аталатын тарихи зерттеулердің арнайы бағдарламасының жасалуы қолдау көрсетеді. Бұл бағдарламаның басым бағыты болып, ұлттық тарихтың шеңберін кеңейту, ұлттың жаңа дүниетанымын қалыптастыру болып табылады. Берілген бағдарламаны жүзеге асыру жастардың ұлттық санасын қалыптастыруға үлкен үлес қосады. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан - 2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» жолдауында мемлекеттің жастардың алдынан жаңа мүмкіндіктер ашу үшін бәрін істеп жатқаны туралы айтылады. «Бүгінгі мен хабарлаған жаңа саяси және экономикалық бағыт сендерге жақсырақ білім беруге, демек, бұдан да лайықты болашаққа бағытталған. Мен сендерге - Қазақстандықтардың жаңа буынына сенім артамын. Сендер жаңа бағыттың қозғаушысы болуларың керек [1]. Бұл ретте,

қазіргі әлем ең ауқымды дүниетанымдық және құндылық дағдарысын бастан кешіп жатыр. Бұдан бұрын қоғам айрықша оқшауланған әлеуметтік бірліктерден құрастырылған түрлі, әркелкі бейнеленген, ордалардан, тайпалардан, хандықтардан, империялардан бастап, салыстырмалы түрде бертінде, мейлінше кең таралған түрі - ұлттық мемлекеттерден әртүрлі құрамда болды. Осы саяси құрылулардың әрқайсысының тәуелсіз және өзіне-өзі жеткілікті экономикасы, қалғандармен қиылыспайтын және салыстыруға келмейтін өзінің бірегей сәйкестігін сақтаған өз мәдениеті болды. Заманауи қоғамның көрінісі мүлдем басқаша. Жергілікті мәдени дәстүрлер жойылып барады, және өз қажетін ғана қанағаттандыратын батыстық мәдениеттің «әмбебап» түрі барлық құрлықтарға тарап барады. «Бізге принципті түрде, жылдар бойы сыналған құндылықтарды сақтай отырып осындай дүниетанымдық талқылауларға қатыспауымыз қажет. Біз өз тәжірибемізден, біздің осал жеріміз деп атайтын - көп этника мен көп әртүрлі діннің болуын өз артықшылығымызға айналдыра алғанымызды білеміз. Біз мәдениеттер мен діндердің қатар жүруінде өмір сүруге үйренуіміз керек. Біз мәдениет пен өркениеттің диалогын ұстануымыз қажет» [2].

Жастарда отаншылдық пен азаматтық сәйкестікті қалыптастыру кезінде, біздің елдің аймағында тұрып жатқан қазақтар мен басқа ұлт өкілдері, империялық кезеңнің барлық ауыртпашылықтары мен қиындықтарына, төңкерістер мен тоталитаризмнің толқуларына қарамай, өз мәдениеті мен өзінің мәдени ерекшеліктерін сақтап қалды. Сондықтан тарихи сананы қалыптастырудың бірінші кезектегі міндеттері Қазақстанның жалпы тарихынан ең жаңа тарихты бөліп көрсету емес, жас тәуелсіз мемлекеттің қалыптасу жолындағы танбалық жолдарды ашып көрсеткен бірегей ұлттық тарихты көрсету. Өз жиынтығында өткені туралы белгілі бір жүйені құрайтын, оның қазіргімен негізгі байланысын және қоғамның келешекте даму беталысын болжайтын тарихты білудің көмегімен оқушы жастардың азаматтық сәйкестігін қалыптастыру мақсатына қол жеткізу мүмкін.

Осыған байланысты, Қазақстандағы негізгі тарихи оқиғаларды, мемлекеттік рәміздерді, өткен мен келешекті байланыстырушы буыны, Қазақстандық отаншылдық пен азаматтығының мықты іргетасы болып табылатын, қазақ халқының дәстүрлерін және әдет-ғұрыптарын оқып үйренудің маңыздылығы өзектендіріледі.

1-тарау. Қазақ халқының тарихындағы негізгі оқиғалар жалпыұлттық идеяның қалыптасуының шарты ретінде

Қазақ халқының тарихы өзінің эволюциялық дамуы бойынша да, мазмұны бойынша да бірегей. Ол қазақ халқын сапалық, табандылық, ержүректік және адамгершілікті тексеруге арналған аса зор сынақтарға толы.

Н.Ә. Назарбаев

1.1. Ұлы жаулап алу дәуіріндегі Ұлы дала

VI ғасырлардың ортасынан бастап, Ұлы даладағы ұлы жаулап алулардың тарихы басталады, сақтардың, үйсіндердің, ғұндардың, қаңлылардың, сарматтардың ұрпақтары әлемдік аренаға түрік деген жаңа атпен шыққанда және Түрік қағанаты деген мемлекет құрғанда басталады. Түріктер туралы және олардың мемлекеті бойынша тарихтың негізгі дереккөзі болып қытай жазулары және Орхон-Енисей жазбалары болып табылады. «Түрік» деген сөз 542 жылдағы қытай деректерінде кездеседі. 552 жылы Бумын қаған Түрік қағанатын құрды, бұл Еуразия даласында түріктердің тайпаларының үстемдік құруына әкелді. Бұл- түріктердің тәуелсіздік үшін күресінің нәтижесі және барлық түрік әлемі, соның ішінде қазақ халқы және Ұлы Даланың барлық тұрғындары үшін еркіндік пен тәуелсіздік деген ұғымдардың киелілігінің көрсеткіші [3; 544 б.].

Түрік қағанатының аумағы (552 – 603 жж.) Солтүстік Монғолиядан Шығыс Еуропаға дейін созылған және Әмударияның жоғарғы ағысына дейін жеткен. Бумыннан кейін билікке келген ұрпақтары Түрік қағанатының қуатын сақтап қала алды. 587 жылы Бұхараның жанында түріктер, билігі Каспий теңізінен Солтүстік Индия мен Шығыс Түркістанға дейін созылып жатқан эфалиттерді жеңіп шықты. Ұлы Даланың көшпенді халықтарына тәуелсіздік, әділдік, мықты күш-жігер, ержүректік және батылдық, шыдамдылық, табандылық, батырлық тән. Осы қасиеттердің бәрін түрік-көшпенділер жаулап алу жорықтарында көрсетті. Солардың арқасында Ұлы даланың тайпалары өз мақсаттарына жетті.

Жібек жолында билік құру үшін Түрік қағанатының билеушілері Византия империясымен мәміле жасады, елшілермен алмасты, сауда келісулерін және Иранға қарсы әскери келісім жасады. 571 жылы Истеми қолбасшы Солтүстік Кавказды, Боспорды және Қырымды бағындырды. Осы іс-әрекеттің барлығы Түрік қағанатының саяси күшін нығайту мақсатында жасалды. Алайда, қағанаттың ішіндегі өзара даулар, көрші мемлекеттердің нығайуы және Қытайдың шабуылы мемлекетті әлсіретті және 603 жылы оның Шығыс және Батыс қағанаттарға екі бөлінуіне әкеліп соқты. Бастапқыда Батыс қағанат Қаратаудан Жоңғарияға дейінгі аймақты, одан соң Шығыс Түркістан жерлерін, Самарқан, Бұхара қалаларын бағындырды, және Тохаристан мен Ауғанстанға жорық жасап, өз аймағын Солтүстік Үндістанға

дейін кеңейтті. Алайда, 740 жылы ішкі қарама- қарсы қайшылықтардың және көршіледің агрессиясы салдарынан Батыс Түрік қағанаты құлады. VIII - XII ғғ. Түрік тайпалары жаңа мемлекеттер құрды: Жетісуда - Түргеш қағанаты, Еділдің Төменгі ағысында және Солтүстік Кавказда - Хазар қағанатын, Сырдарияның Орта ағысында және Арал теңізі маңайында - Оғыздардың мемлекетін, солтүстік шығыста, орталық Қазақстанда - Қимақтардың мемлекетін құрды. Бұл мемлекеттердің барлығы Ұлы Дала тайпаларының тарихы мен мәдениетінде маңызды орын алды.

Үшелік қаған құрған, VIII ғасырда пайда болған Түргеш қағанаты (704 – 756 ж.ж.) VIII ғасырда пайда болған мемлекеттердің бірі болды. Этностық құрамы сары және қара түргештерден тұрады. Мемлекет мықты болды, басқару 20 әкімшілік аймақтар арқылы жүргізілді, өз аймақтарына қауіп төнген кезде қорғау үшін 7 мың жауынгер шығара алатын. Алайда, сонымен қатар, алдындағы - Түрік және Батыс Түрік қағанаты сияқты - Түргеш қағанаты жаулап алу соғыстарын жалғастыра берді және көрші Қытайдың Тан империясы шабуылын тойтарып отырды. Сұлу қағанның басқару кезеңінде Түргеш қағанаты нығайды, мемлекеттің астанасы Тараз қаласы болды. Түрік кезеңінің тарихында 723 жылы түргештер, Ферғананың қарлықтарымен және Шаштың тұрғындарымен бірігіп, арабтарға ірі күйрете соққы берген белгілі оқиға белгілі. Арабтарға қарсы соғыста Сұлу қаған Тохаристанға дейін жетті, бірақ 737 жылы Суябтан қайтып келе жатқанда өзіннің қолбасшыларының бірінің қолынан қаза тапты, бұл түргештердің позициясын едәуір әлсіретті. Түргеш қағанатының тарихындағы маңызды тарихи оқиғалардың бірі - бес күнге созылған және қытайлықтардың түргештердің, арабтар мен қарлықтардың біріккен күшінен 751 жылы күйрей жеңілген, Атлас (Талас) қаласындағы ұрыс болды. Осы шайқастан кейін Таң империясының әскерлері Жетісу және Шығыс Түркістан жерлерін қалдырды. Бірақ, мемлекет ішіндегі соқтығыстар тоқтаған жоқ, сыртқы жаулар дамыл бермеді, бұл қағанаттың әлсіреуіне әкелді және 756 жылы қарлықтардың күшейіп алған түркі тілдес тайпалары өз биліктерін орнатты.

Қарлық мемлекеті (756-940 ж.ж.) толып жатқан көшпенді және жартылай көшпенді түркі тілдес тайпалардан құралды және Жоңғар Алатауынан Сырдарияның орта ағысына дейін, Балқаштан Ыстықкөлге дейін, Іле, Шу, Талас алаптарын, Тянь-Шань тарамдарын кең-байтақ аймаққа ие болды. Қарлық мемлекетінің ерекшелігі 25 қала мен елді мекендер, оның ішінде Тараз, Құлтан, Мерке, Барсхан, Талғар, Баласұғын, Тонга және басқаларының барлығы болды. Бұлардың көпшілігі Ұлы дала мен Еуропа халықтарының арасындағы сауда-саттық, дипломатиялық, мәдени және рухани байланыс болған Ұлы Жібек жолында орналасқан.

Ұлы даланың тарихы мен мәдени дамуында Оғыз мемлекетінің (IX –XI ғ. басы), Қимақ қағанаты (IX –XI ғ. басы), Қараханидтердің мемлекетінің (942-1210ж.ж.), Қыпшақ хандығының немесе оған қарағанда танымалды Дешті-Қыпшақ-Қыпшақтар даласыда аз үлес қосқан жоқ. Бұл мемлекеттердің әрқайсысы дүниежүзлік тарихтың дамуына өздерінің елеулі үлестерін

қосқан. Олар құдыретті болды, кең-байтақ жерге ие болды (Ұлы Далаға), Ұлы Жібек жолын бақылады

Далалық түркі мемлекеттерінің қалыптасуы мен дамуының тарихы көптеген тарихи деректерде көрсетілген. Бірінші кезекте, бұл 1889 жылы Н. Ядринцев тапқан, Орхон өзенінің жағасынан Күлтегін мен Білге Қағанның құрметіне арналған көне түркілік руникалық жазбалар [4]. Руникалық жазбалар Енисей өзенінің тастарынан, Талас өзені алабынан табылағн, одан кейін Венгрияға дейінгі кең аймақтан табылған. Руникалық ескерткіштерінің мәтіндерінде нақты тарихи оқиғалар туралы айтылады. Олар, далалық көшпенділердің жоғары деңгейде өзіндік тілі мен әдебиеті, жазбалары болғандығын дәлелдейді. Тағы айта кететін жайт, батырлардың жасаған ерліктері туралы айтылатын Қорқыт ата және Оғызнаманың түрік тілдеріндегі атақты эпостары, музыка мен медицина саласындағы жетістіктер туралы көрсетілген. Х ғасырда исламды қабылдауға байланысты, ұлы Даланың көшпенділері мұсылман әлемінде жетекші күшке айналады, бұған куә - түркі тілінің оның негізгі тілдерінің біріне айналуы [5].

Сонымен қатар, Ұлы даланың күші мен қуатын, сол дәуірдің куәгерлері ретінде, ұлы оқымыстылары мен ойшылдардың еңбектері дәлелдейді. Бұлар түркі-көшпенділердің тарихы, экономикасы, саясаты және мәдениеті бойынша өте құнды дереккөздер. Сол сияқты, әлемдік ғылыми және мәдени қазынаға құнсыз үлес. Осылардың ішінде ерекше орын алатыны, 150-ден астам еңбектің авторы, ғылыми білімдердің барлық салалары бойынша трактаталар жазған оқымысты-энциклопедист, Әбу Насыр әл-Фараби (870-950 жж.), Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз». Оның барлық уақытта көбірек маңызды және сұранысқа ие еңбектері: «Музыканың үлкен кітабы», «Ғылымның жіктері жөніндегі сөз», «Бақытқа жету туралы», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы», «Азаматтық саясат», «Мемлекеттік қызметкердің афоризмдері» және т.б. Мәдениеттің, түркі энциклопедиясының тамаша естелігі болып, Махмұд Қашғаридың (1029-1101 жж.) тарих, мәдениет, этнография, тіл және этнография бойынша жинақталып, кеңейтілген «Түркі сөздерінің жинағы» кітабы болады.

Түркі дәуірінің ақындық шығармашылығының ірі шығармасы барлық түркі әлемінің тұрғындарын білім алуға шақырған, Жүсіп Баласұғынның «Құтадғу білік» (1018-1086 жж.) поэмасы еді. Бағалы және танымал діни еңбек ретінде зерттеушілер Қожа Ахмет Яссауидың (1093-1166 жж.) «Диуани Хикмет» атты өлеңдер жинағын – «Даналық жайындағы кітап» деп атайды. Ол ақиқатқа жол – Құдайға жол деп санайтын, исламды уағыздаушы болған. Орта ғасырлық шығыстың тарихында көп ғылыми білімдердің білгірі, «Дәрігерлік ғылымның ережелері» еңбегінің авторы Ибн Сина (980-1037 жж.) атақты болды, Батыста Авиценна ретінде танымал болған. Сол сияқты, ұлы Даланың тарихында Әбу Райхан Бируни (973-1050 жж.), Сүлеймен Бақырғани (1104-1186 жж.), Әбілқасым Фирдоуси (940 – 1020 жж.), имам әл-Бұхари (810 - 870 жж.) және басқа да қайраткерлердің есімдері алтын әріппен жазылған [6].

Түркі қағанаттарының Ұлы далада билігінен кейін, Шыңғысханның (Темужиннің) билігі орнайды және тарихта белгілі монғол дәуірінің билігі басталады (XIII-XIV ғғ.). Ғаламды дүр сілкіндіруші, Қазақстанның, Орта Азияның территориясы еңген қутты империя құра алды. 1224 жылы әрқайсысы дербес мемлекет болатын Жошы, Шағатай, Үгедей және Төле ұлыстары құрылды. Ортадан шабуыл жасайтын күштер әрекетінің нәтижесінде бірқатар тәуелсіз мемлекеттер: Алтын Орда, Ақ Орда, Ноғай Ордасы, көшпелі өзбектердің мемлекеті (Әбілхайыр хандығы), Моғолстан пайда болды. Орталық Азияның және Шығыс Еуропаның ең күшті және ең танымал мемлекеті Алтын Орда болды [7]. Ұлы Дала аймағында жаңа мемлекеттердің пайда болуының маңыздылығы, Ұлы Дала елінің түркі тайпалары құрамына кіретін, XV ғасырдың 20-60 жылдарында Қазақ, Сібір, Қазан, Хивин, Қырым және Астрахан хандығының құрылуында еді.

1.2. Қазақ хандығының пайда болуы және оның нығаюы

Қазақ хандығының пайда болуы – ежелгі уақыттан бастап XV ғасырдың ортасына дейінгі Қазақстанның аймағында өмір сүрген және пайда болған мемлекеттердің тарихымен байланысты, заңды тарихи құбылыс. Бұл сақтардың, үйсіндердің, ғұндардың, қаңлылардың мемлекеттік қамалдарының, кейіннен VI –X ғғ. әлемге әйгілі қағанаттар - Ұлы түркі, Батыс-Түркі, Түргеш, Қарлық, Қимақ қағанаттары, XI-XII ғғ. Оғыз, Қыпшақ, Қараханидтер, XIII ғ. ортасынан XV ғасырға дейін - Алтын Орда, Ақ Орда, Ноғай Ордасы, Әбілхайыр хандығы, Моғолстан мемлекеттері.

Тайпалардың біреуі басты рөл атқаратын және мемлекет басшысы ретінде өз басшыларын ұсынатын, жоғарыда аталған мемлекеттерден өзгеше, XV ғасырдың 60-жылдарында Қазақ хандығы құрылды, оның құрамына барлық туыс тайпалар біріктірілді және ұлыс қауымы, қазақтар пайда болды. Танымал ғалым, мемлекеттік қайраткер және қолбасшы Мұхамед Хайдар Дулати мырза (1499-1551 жж.) өзінің «Тарих-и Рашиди» тарихи шығармасында Қазақ хандығының құрылу уақытын, мемлекеттің негізін қалаушыларды, бастапқы территориясын және бірінші хандардың есімдері көрсеткен. Осылайша, қыпшақ даласындағы жағдайды сипаттай келе, М.Х. Дулати Көшпелі өзбектердің билеушісі Әбілхайыр ханның, Жошы ханның ұрпақтары Жәнібек пен Керей сұлтандарға көп қиыншылықтар келтіргенін, сол себепті олар оны тастап Моғолстанға кеткенін атап өтті [8]. Есен-Бұға - Моғолстанның ханы, оларды қуанышпен қарсы алды, оларға Қозыбасы мен Шу (Батыс Жетісу, Моғолстанның батыс шеті) аймағын сыйға тартты. Әбілхайыр хан өлгеннен кейін, көп тайпалар Жәнібек пен Керей хандардың қасына жинала бастады. Хижраның 870 жылына, немесе жаңа жыл санаудың 1465-1466 жж. олардың жақтастарының саны 200 мыңға жетті. Бұл күнді М.Х.Дулати мырза «Тарих-и Рашиди» еңбегінде қазақ хандығының құрылу күні ретінде көрсетеді. Негізін салушылар Жәнібек пен керей. Қасым хан да аталған, Моғолстандағы жағдай және олардың басқарушыларының іс-әрекеттері туралы сипаттауда, Қасым хан да аталған. Қазақ хандығының бастапқы территориясы Қозыбасы мен Шудың аралығындағы жерді

камтыған. Жаңа мемлекеттегі тайпалар этникалық жақын болған, сондықтан олар ортақ атау алды - бастапқыда өзбек-қазақтар, кейін қазақтар. 2015 жылы М.Х. Дулатидың «Тарих-и Рашиди» еңбегіндегі деректерге сүйене отырып, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев қазақстан халқының Қазақ хандығының 550 жылдығын тойлауы туралы жарлық шығарды. Ерекше оқиғаға арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзінде ол барлығын «біздің барлық халқымыз үшін ұлы күнмен» құттықтады және «Қазақстан біздің көршілермен достықты сақтайтынын және үстей түсетінін, әлемнің барлық елдерімен достық қарым-қатынас қалыптастыратынын» атап өтті [9].

Әбілхайыр ханның өлімі және XV ғасырдың 70-жылдары Моғолстан мемлекеті ыдырағаннан кейін, Қазақ хандығының негізін салушыларда мемлекеттің аумағын кеңейту үшін саяси күреске кірісу мүмкіндігі пайда болды. Билеушілердің барлық күштері ежелден өңірдің саяси, сауда-саттық, экономикалық және мәдени өмірінің орталығы ретінде танымал Сырдария өңірінің қалаларына ие болуға бағытталды. XV ғасырдың 80-90 жылдарында қазақ хандары (Жәнібек, Керей, Бұрындық) Созақ, Сығанақ, Солтүстік Арал төңірегінің ауданын және Орталық Қазақстанның біраз бөлігін жаулап алды.

Бұл - нығаю, Қазақ хандығының территориясын ұлғайтудың және көрші мемлекеттерден сақтау кезеңі еді.

Қазақ хандығының нығаюы және әрі қарай дамуы Жәнібек ханның баласы, әйгілі Қасым ханның есімімен байланысты (1511-1521 жж.) [10]. Талантты қолбасшы, алыстан көретін саясаткер іс-қимылында өткір және батыл басшы, Қасым хан өз билігін Орталық Қазақстанның даласының жазықтарында орната білді. Мемлекет шекаралары оңтүстікте Сырдария жағалауларына шықты және Түркістан өңірінің қалаларының бөлігін қамтып ала бастады, оңтүстік-шығыста Жетісудың біраз бөлігін қосты, солтүстік-батыста Орал өзенінің алабына жетті. Қазақ халқының тұрғындарының саны миллионнан артық адамға жетті. Мемлекет және қазақ халқы Батыс Еуропа елдеріне танымал болды. Василий III басқарған кезде Мәскеу княздығымен дипломатиялық қарым-қатынастар жасалды. Сондай-ақ, Қырым және Астрахань хандықтарымен қарым-қатынастар жақсарған еді. Қасым хан елде заң тәртібін күшейту және орнату мақсатында, «Қасым ханның қасқа жолы» атты қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына негізделген заңдар жинағын қабылдады. Қасым хан билеп тұрған кезеңде Қазақ хандығы Жошы мен Шағатайдың бұрынғы ұлыстарындағы ең мықты мемлекет болды.

Қазақ хандығының тарихында ерекше орынды Хақназар ханның іс-әрекеті алады (1538-1580 жж.). Зерттеушілердің пікірі бойынша, Қасым хан өлгеннен кейін құлаған Қазақ хандығының біріктіре алған және оның шекараларын едәуір кеңейткен. Оның билік кезеңін, көршілер үшін қауіп төндіретін хандықтың гүлдену кезеңі және оның қуатты мемлекетке айналу кезеңі деп атайды. Қазақстанның аумағы батыста Оралға, солтүстікте - Есіл және Нұраға дейін, шығыста - Шыңғыстау, Балхаш және Шу өзені жағалауымен, шекараның оңтүстігінде Ташкентке дейін төніп келді. Қазақ ханына башқұрттар мен қырғыздардың территориясының бөлігі бағынған.

Орта Азия халықтарымен қызу сауда жүріп жатты, экономикалық байланыстар нығайды. Хақназар хан Түркістан өңірінің бірнеше қалаларын қайтарып ала алды.

Тәуекел ханның билігі кезеңінде (1582-1598 жж.) қазақ хандығының шекарасы қазақ жауынгерлерінің Ташкентті, Самарқандты және Сырдария жағалауындағы қалаларды ие болуы нәтижесінде кеңейді. Сыртқы позицияның нығаюы, мемлекет ішіндегі әрі қарай әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуға әкелді.

Есім хан кезіндегі Қазақ хандығы (1598-1643 жж.) мықты орталықтандырылған мемлекет болды. Есім хан өз заманының көрнекті саяси қайраткерлерінің бірі болды. Ол Қазақ хандығының бірлігі мен тәуелсіздігін қорғап қалған, сол үшін «Еңсегей бойлы ер Есім» атанды, қазақша «Ержүрек Есім батыр» дегенді білдіреді. Оның ержүректігі, батылдығы және қолбасшылық қабілеттері қазақ жерлеріне жоңғарлар қысым көрсеткен жылдары, сол сияқты Оңтүстік Қазақстан мен Ташкентті қайтару үшін соғысқанда көрінді. Есім хан тұсында заңдардың жаңа жиынтығы «Есім ханның ескі жолы» қабылданды.

Қазақ хандығының ең танымал мемлекеттік қайраткерінің бірі Тәуке хан болып табылады (1680-1718 жж.). Оның билік құрған уақытын «алтын ғасыр» деп атайды, оның атымен қазақтардың мемлекеттігінің нығаюы, сыртқы байланыстардың нығаюы, реформаторлық және құқықтық іс-әрекеттер байланысты болды. Сөйтіп, Тәуке хан рулар мен тайпалардың арасындағы өзара тартыс пен егесті тоқтата, қарсыластарының бетін қайтара, көрші ортаазиялық көршілермен достық қарым-қатынасты нығайта, Ресеймен сауда-саттық және экономикалық байланыстарды жөнге сала білді. Тәуке хан тұсында, Қасым хан мен Есім ханның ескі тағайындалымдарының негізінде дайындалған мемлекеттің жаңа заңы қабылданды. Заңнамаға маңызды толықтырулар енгізілді және ол «Жеті Жарғы» деп аталды. Занда XVII ғасырдың соңында XVIII ғасырдың басында мемлекет ішінде де, сондай-ақ, әлемдік кеңістікте болған өзгерістер есепке алынған. Қазақ қоғамының іс-әрекетінде ең басты рөлге жалпы заң ие болатын болды. Жаңа жарғыларға жеті тарау енеді: Жер заңы, Отбасы-некелік, Әскери, сот процестері туралы Ереже, Қылмыстық заң, Құн туралы заң, Жесірлер туралы заң. «Жеті Жарғы» қазақ қоғамында XVIII - XIX ғасырлар бойы қазақ қоғамында «Жеті жарғы» жүргізілді. Қазақтардың әртүрлі рулары мен тайпаларының материалдық жағдайын анықтауда айырым белгілерін енгізуде, жаңа салық жүйесін енгізуде Тәуке ханның заңдары, хандық биліктің абыройын берік ете түсті. Ғалымдардың пікірі бойынша, Тәуке ханның барлық іс-әрекеттері Қазақ хандығының территориясында мемлекеттілікті нығайтуға бағытталған. Қазақ хандығы XVIII ғасырдың басына қарай Қазақ хандығы, жетекші мемлекеттік билеушілердің, соның ішінде Тәуке ханның әрекеттерінің нәтижесі ретінде мұраға қалдырылған кең аймаққа ие болды. Сонымен, батыста қазақтардың жерлері Каспийдің оң жақ жағалауынан бастап, шығыста Жоңғар Алатауына дейін, оңтүстікте қазақ жерлерінің шеті Ташкентке дейін жетті, солтүстікте - Ертіс пен

Тобылды қоса алды. Алайда, өкінішке орай Тәуке хан қайтыс болғаннан кейін (1718 ж.) Қазақ хандығының ыдырауына әкеліп соққан және өмір сүруіне қауіпті тайпалардың арасындағы өзара егес күшейіп кетті. Қазақ хандығының ең ірі және қауіпті көршісі, 1635 жылы Батур Қоңтайшы ойрат тайпаларын бір орталықтандырылған мемлекетке біріктіру жолымен құрған Жоңғар хандығы болды. Тәуке хан билеген жылдары қазақтар жоңғар басқыншыларына тойтарыс беріп отырған. Кейінгі жылдар қазақ халқы үшін қайғылы болды. Жұт, ашаршылық, тауқымет және жеңіліс табу жылдары туды. Осылайша, 1723-1726 жылдары Қазақ хандығының тарихындағы «Ұлы жұт жылдары» - «Ақтабан шұбұрынды» келді. 1726 жылы барлық қазақ жүздері өкілдерінің құрылтайы жиналды, онда жоңғарларға қарсы барлық қазақ жүздерін топтастыруын ұйымдастыру туралы шешім қабылданды. Әскерлер мен қолбасшылардың (Кіші жүздің ханы Әбілқайыр хан, Бөгенбай батыр) бірлігі мен топтасуының нәтижесінде қазақтар жеңіске жетті. Алайда, әскери және саяси нәтижелерді пайдалануға және жеңісті нығайтуға Қазақ хандығының билеушілері арасындағы ерегес кедергі болды.

1.3. Қазақстанның Ресей Империясына қосылуы

XVIII ғасырдың бірінші жартысында Қазақ хандығы үш дербес хандықтар (жүзден) мен билеушілерден тұратын, бөлшектенген мемлекет болды: Үлкен жүз (Жолбарыс хан), Орта жүз (Қайып хан), Кіші жүз (Әбілхайыр хан). Бәріне ортақ ұлы хан болған жоқ. Ең атақты және ықпалды қайраткер, XVIII ғасырдың 20-30 жылдары жоңғарларға қарсы соғысты басқарған және жеңіске жеткен Әбілхайыр хан болды. Бұланты шайқасы (1728 ж.), Аңырақай шайқасы (1730 ж.). Зерттеушілердің пікірі бойынша, Әділхайыр хан жалпыхалықтық мүддені және көшпенді халықты басқарудың орталықтандырылған жүйесін құрудың қажеттігін түсінді. Бірақ, оның даладағы бірлікке және билікке ұмтылуы, қазақтардың жоғарғы билеуші өкілдерінің біраз бөлігіне ұнаған жоқ. XVIII ғасырдың басында қазақ хандықтарының тек қана ішкі емес, сонымен бірге сыртқы саяси жағдайы да жақсы болған жоқ [11].

XVII-XVIII ғасырларда Қазақ жүздері мен Ресейдің шекаралық территориясы ең үлкен болып табылды. Төменгі Поволжье, Орал маңы, Батыс Сібір жерлерінің заңы бойынша, Ресей империясына бағынышты болғанына қарамастан, іс жүзінде Ресей империясының берілген өңірлерге ықпалы әлсіз болды. Аймақтарды Ресейдің мемлекеттік жүйесіне әлеуметтік-саяси біріктірудің аяқталмағандықтан, Ресейдің әскери-әкімшілік бодандарының форпост-қарулары қалмақтармен, башқұрттармен, сібір татарларымен және мемлекеттің басқа да мемлекет құзырындағыларымен шекараның оңтүстік-шығысында салына бастады, кей жерлерде Кіші Жүзбен Орта Жүздің шекараларына жақындап қалды. XVIII ғасырдың 20-30 жылдардың аралығында, көшпелі халықтың қарым-қатынастарында жер мәселесінің шиеленісуінің басты себебі болған, Ресей мен Цинь империясының өктемшіл саясаты нығайя түсті. Елде туындаған жағдай және көршілес елдермен шиеленіскен қарым-қатынастары Әбілхайыр ханды

хандықтан тыс жерде өзіне одақтастар мен жақтаушы іздеуге мәжбүр етті. Мықты және күшті көрші Ресей империясы болды. Сондықтан, Әбілхайыр хан 1730 жылдың жазында Петербургке Ресей императоры Анна Иоанновнаға өзінің елшілігін жіберіп, оны ұлыстарымен Ресей империясының құзырына қабылдауды сұрап жіберді. Елші жеті адам болды. Оларды Құтлұмбет Қоштаев бастады. Әбілхайыр ханның елшілеріне барлық сый-құрметтер көрсетілді, оларды қуанышпен қарсы алды, бағалы сыйлықтар берілді және Қазақ даласына Шетел жұмыстары Коллегиясының тілмашы В.И. Тевкелев бастаған комиссияның және күзеттің ілесуімен қайтты. Делегацияның мақсаты - Әбілхайыр хан мен қоластындағы қазақтың жоғары зиялыларын Ресей империясының құзырына еуге ант бергізуге әкелу. 1730 жылдың 5 қазанында олар Әбілхайр ханның резиденциясы орналасқан Ырғыз өзенінің Майтөбе шатқалына келіп жетті. Далада тыныш емес еді, қазақ тұрғындарының арасында алауыздық байқалатын. Дегенмен В. Тевкелевтің дипломатиялық күш салуының арқасында миссия орындалды. Құзырына еуге бірінші болып Әбілхайыр хан, оның артынан Бөгеебай батыр, содан соң Есет батыр, Құдайменді мырза және 27 старшын ант берді. Осылай, қазақ зиялылары тобының Ресей империясының құзырына енуді қабылдауы Қазақстанның Ресей империясына қосылуының бастамасы болды. 1731 жылдың 19 қаңтарында Әбілхайыр ханға және «барлық қазақ халқына» марапат қағазы берілді [12]. Алайда, Кіші жүздің Ресейдің құзырына енуді қабылдауы қазақ қоғамының күрделі мәселелерін шеше алған жоқ. Әбілхайыр ханның іс-әрекеті орта Азиялық және Жоңғар хандығын алаңдатты. Мемлекетке сыртқы қауіп төнуі сақталып қалды.

Ресей империясы қазақ жеріндегі өз ұстанымдарын нығайту жолдарын іздестірді, сондықтан 1734 жылы кейін Орынборлық деп аты өзгертілген «Қырғыз-қайсақ экспедициясын» құрды. Оны Сенаттың обер-хатшысы И.К. Кирилов басқарды. Экспедицияның алдында келесі мақсаттар қойылды: Орал бойындағы қазақ-орыс шекарасын анықтау; қазақтардың құзырына берілгенін нығайту; Орта Азия елдерімен сауда-саттық байланыстарын дамыту; қазақ-башқұрт қарым-қатынастарын бақылау, сол сияқты өлкені жан-жақты зерттеу. Экспедиция жұмыстарының нәтижесі Петербургке жөнелтіліп отырды. Мысалға, экспедиция жетекшісі Ор қаласының сағасына бекініс-қала салу қажет деп, Сырдарияның маңындағы қорғасынның, күкірттің және селитраның бай кендерін Ресей империясының әскери қажеттігіне пайдалану керек, Әбілхайыр ханға Хиуамен соғысуға қарумен және оқ-дәрімен көмек көрсету керек, сол сияқты башқұрттар мен қазақтардың арасында келісім болуға жол бермеу керек деп санады [13]. Бірақ, 1734-1738 жж. Башқұртт тұрғындарының арасында толқулар басталды және экспедицияның алысқа көздеген жоспарлары толық орындалған жоқ.

1734 жылдың 10 маусымында Орта жүздің Ресейге қабылданғаны туралы император Анна Иоанновнаның жарлығы қабылданды және Ресейге құзырлығын растайтын Орта жүздің ханы Сәмекеге марапаттау қағазы беріліп жіберілді. Алайда, белгілі болғандай, Орта жүздің территориясының басым бөлігі 1822 жылы Жарлық енгізгенше ресми түрде дербес болды. 1738

жылдың 3 тамызында Әбілхайыр хан Ресей империясының құзырына еруге қайталап ант берді. Одан кейін, оның ұлы Ералы сұлтан және Кіші мен Орта жүздің 56 старшындары ант берген еді. 1740 жылы құзырлыққа еруге Орта жүздің ханы Әбілмәмбет, Абылай сұлтан және қазақ зиялыларының 290 өкілдері ант берді. XVIII ғасырдың 40-жылдарының ортасын бастап Кіші және Орта жүздің атақты хандарының барлығы дерлік Ресей империясының құзырына ресми түрде енді. Тек Ұлы жүздің билеушілері ғана бұл үрдіске қатысқан жоқ, себебі олардың территориясы Ресейден алыс болды және Ұлы жүз қазақтарының Жоңғар хандығымен қарым-қатынастары туралы мәселені шешіп алу керек болды. Ресей империясының құзырына енуді қабылдаудың тарихи үрдісі бүкілхалықтық және ауқымды сипатта болған жоқ, Ресей империясының құзырына еруге антты Кіші және Орта жүздің билеушілері қабылдады.

Жоғарыда көрсетілген тарихи әрекеттер аяқталғаннан кейін, Ресей өзінің негізгі мақсаты етіп қазақ даласын біртіндеп әскери-казактық отарлауды және Қазақстан территориясында мемлекеттікті жоюды белгіледі. 1740 жылдан 1743 жылға дейінгі бар болғаны үш жылдың ішінде Кіші жүз бен Оңтүстік Оралдың қосылысында, қазақ тұрғындарының көшу аудандарын біртіндеп шектей отыра, бірнеше әскери бекіністер салынды. Бұл - Воздвижен, Рассыльный, Ильинка, Таналып, Қызыл, Елшан, Красногор, Новосергиевка және басқа бекіністер. Сол сияқты, Орынбор өлкесінде басшының ауысуы Ресейдің Әбілхайыр ханға және Кіші Жүздің қазақтарына қатысты саясатында өз рөлін атқарды: ханды биліктен ығыстыру, өлкені отарлау бойынша шаралар қабылдау. Нығайған әскери желілер кеңейтіле бастады. Жайық желісі қазақтардың, Орал өзенінің оң жағалауындағы өз иеліктеріне еркін өтуін жауып тастады. Жайық желісі, Жаңаесіл және Ертіс желістерімен шығыста бірікті. Нәтижесінде Орал өзенінің сағасынан Өскемен бекінісіне дейін 3,5 шақырымға созылған (шақырым шамамен 1 км-ге тең), орыс казактар қоныстанған әскери бекіністер мен форпостардың тұтас үзіліссіз желісі пайда болды. Қазақтар шамамен 70 шаршы мың шақырымды жоғалтты. XIX ғасырдың 60-80 жылдарында Әскери-казактық бодандаудан кейін Ресей империясы Қазақстанның аймағын игеруді жалғастыра берді, басында орыс шаруаларын ерікті түрде, соңынан жаппай Қазақтардың Орта және Кіші жүздерінің жеріне қоныс аударта бастады. XIX ғасырдың 20-жылдары Орта және Кіші жүздерде ханның билігін жоятын 1822-1824 жылдардың Жарғысын дайындады және енгізді. XIX ғасырдың 60-жылдары Ресей империясы Ұлы жүздің жерін жаулап алуға жорығы басталды және асығыс түрде 1867-1868 жылдары Қазақ өлкесін басқару жөнінде Қазақстанның бодандық мәртебесін заңды түрде бекіткен Уақытша ереже қабылданды. Барлық үш жүздің аймағы Ресей империясының құрамына енді, Қазақ даласының табиғи байлығын белсенді түрде игере бастады. 1886 және 1891 жылдардың реформасы орта Азия хандықтарының территориясын жаулап алғаннан кейін қабылданды. Қазақстанның және Орта Азияның жері екі өлкеге: Түркістан және Дала болып екі өлкеге бөлінді.

Қазақ халқының белсенді және өз жеріне қам жейтін өкілдері өз отанының азаттығы мен тәуелсіздігі үшін күресті басқаруға қабілетті қолбасшыларын ұсынды. Сөйтіп, XVIII аяғынан және XIX ғасырдың ағысында шын берілген батырлардың, билердің, старшындардың, сұлтандардың және хандардың басқаруымен ұлт-азаттық көтерілістер болды. Сонымен, Сырым Датұлының (1773-1797 жж.), Сапура Мәтенқызының қозғалыстары (1775-1776жж.), Сұлтан Қаратайдың жетекшілігімен (1806-1816 жж.), Арынғазы ханның (1816-1820 жж.), Қайыпқали сұлтанның (1827-1829 жж.), Саржан Қасымовтың (1824-1836 жж.), батыр-старшындар Исатай Тайманов пен Махамбет Өтемісовтың (1836-1838 жж.), сұлтан, кейіннен хан Кенесары Қасымұлының (1837-1847 жж.) және т.б. бастауымен ұлт-азаттық көтерілістер толқыны өтті [3; 768 б.]. Алайда, Ресей империясы оларға қарсы күшті әскерді, жазалаушы отрядтарды, казак әскерлерін және билеуші ақсүйектер мен көтеріліс басшыларының бір-біріне бас араздығы саясатын пайдаланғандығынан барлық көтерілістер жеңіліске ұшырады. Қазақстан тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайлары өте ауыр болып кетті. Халық отар мәртебесіне бой ұсынуға мәжбүр болды. XX ғасырдың басында көрнекті алаш зиялыларының тобы қазақ халқын ағарту және оятуға бағытталған іс-әрекет бастады. Бұлар атақты және бүкіл қазақстандықтарға танымал тұлғалар: Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржакып Дулатұлы, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышпаев, Бақытжан Қаратаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы және тағы да басқалары болды.

1.4. Қазақстан Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының құрамында

XX ғасырдың басында тарихи алаңға шыққан Алаш зиялылары қазақ халқының оқу-ағартуы мен азаттығы, Ресейдің басқа халықтарымен теңдігі және бауырластығы үшін күресті. 1917 жылғы империялық биліктің өзгеруіне әкеліп соққан Ақпан төңкерісінің жеңісін пайдаланып, қазақ халқының көшбасшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржакып Дулатов «Алаш» партиясын, Алаш-Орда үкіметін және «Алаш» ұлттық-аймақтық автономиясын құрды [14]. Қазақстанда Кеңес үкіметінің орнауы және кеңестік автономия құруға дайындық кезеңінде, қазақ зиялылары баламалы үкімет және автономияны ұсынды. Қазақтың алдыңғы қатардағы көрнекті өкілдері – Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржакып Дулатұлы, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышпаев және тағы да басқалары халықтың үкіметі мен мемлекетін «Алаш» және «Түркістан (Қоқанд) автономиясы» түрінде орнатуды ұсынды.

Өкінішке орай, қазақ қоғамының ұлттық ерекшелігін, тарихын ескерместен, таптық және партиялық ұстанымдар негізінде мәселелер шешілгендіктен, Кеңес үкіметі бұл ерік білдіруді қабылдамады. Сондықтан алаштықтар егер ұлттық (қазақтық) негізде болмаса да, тым болмаса кеңестік, социалистік негізде қазақ жерлерін сақтап қалуға өздерінің бар күштері мен білімдерін бағыттады. Сондықтан КСРО кезеңінде бізге тиесілі аумағы, қазір тәуелсіз Қазақстанда ие болып отырған біздің мемлекеттің

территориясы - XX ғасырдың басындағы алаш зиялыларының іс-әрекетінің нәтижесі. Кеңес Социалистік Республикалар Одағы (КСРО) 1922 жылдың 30 желтоқсанында 1917 жылғы большевиктердің және олардың көсемі В.И. Лениннің (Ульянов) басшылығымен жасалған Қазан социалистік төңкерісінің жеңісінің нәтижесі ретінде құрылды. Бастапқыда, 1918 жылы Қазақстан территориясы Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасының құрамына, РКФСР-ға бағынышты Қырғыз (Қазақ) Автономиялық Социалистік Республикасы (ҚАСР) түрінде енді. 1922 жылы РКФСР-дың автономиялы субъекті ретінде КСРО-ға енді. 1937 жылы ҚАСР Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы (ҚазКСР) болып өзгертілді және КСРО-ның құрамына одақтас республика ретінде кірді.

Қазақстан, Кеңестік үкіметінде өмір сүрген кезеңде 1918-1920 жж. Азаматтық соғысты бастан кешті, «әскери коммунизм» саясатын, 20 - жылдардың аштығы нәтижесінде елде экономикалық және саяси дағдарыс туындатқан ауыр зардаптарын басынан өткерді. Кеңес үкіметінің ықтиярсыз-мәжбүрлеу шаралары халықтың наразылығын туғызды. Сол уақытта РКФСР-дың құрамында, астанасы Орынбор, БОАК және КХК-нің 1920 жылғы 6 тамыздағы Декретімен бекітілген Қырғыз (Қазақ) Автономиялық Социалистік Республикасы құрылды. Қырғыз (Қазақ) автономиясының құрамына Семей, Ақмола, Торғай және Орал губерниясы, Манғышлақ уезі, Закаспий облысының Красновод уезінің 4-ші және 5-ші Адай болыстықтары, Астрахан губерниясының Синемор болысы, Бөкей ордасының жерлері енгізілді. 1920 жылдың 22 қыркүйегінде Қазақ АҚСР-ның құрамына қосымша болып Орынбор губерниясы енгізілді, ал Орынбор қаласы республиканың астанасы болды.

XX ғасырдың 20-30 жылдары Кеңес үкіметінің индустрияландыру, коллективтендіру және мәдени революция жүргізу кезеңі. Бұл жылдары Кеңес үкіметі белгілі бір жетістіктерге жетті. Алайда, тарихтың трагедиялық парақтары да болды. КСРО Қазақстанға қатысты саясат жүргізгенде, орасан зор шикізат ресурстарын және өнеркәсіпті қарқынды дамыту қажеттігін есепке алды. 1927 жылға қарай Риддерде кен байыту, қорғасын зауытының және электр станциясының құрылысы, Қарсақпайда - мыс балқыту зауытының бас цехтарының қондырғылары аяқталды. Мұнай және алтын өндіретін өндіріс кеңейтілді. Алматы шұға фабрикасы, Петропавлда және Оралда былғары зауыты іске қосылды. Балық өнеркәсібі, тұз өндіру кәсіпшілігі, май өндіру өнеркәсібі дамыды. Түркістан-Сібір теміржолы салынды. Жаңа қалалар мен жұмысшы кенттері өсіп шықты. Индустрияны кадрлармен қамтамасыз ету үшін Қазақстанға мамандар мен жұмысшылар, Кеңестер Одағының барлық жерінен әртүрлі ұлттың өкілдері ағылды. Алайда, республикада мұнай мен газды өңдеуші, түсті металдар және машина жасау кәсіпорындары жоқ болды. Индустриаландыру саясатының нәтижесінде Қазақстан өнеркәсібінің шикізаттық бағыттағы индустриалды-аграрлы республика болды. Жаппай коллективтендіруді жүзеге асыру барысында ұжымшарлар мен кеңшарлар ашылды, өнеркәсіптік орталықтардан жұмысшылар шақырылды, егіс алаңдары ұлғайтылды,

машина-трактор станциялары құрылды, ауылды әлеуметтік қайта жаңарту және көшпелі және жартылай тұрғындарды тұрақтандыруды жылдамдату жүргізілді, сол сияқты кулактарды және байларды тап ретінде жою бойынша комиссиялар құрылды. Барлық осы әлеуметтік қайта құрулар ХХ ғасырдың 30-жылдары жаппай аштыққа ұшыратты. Қазақтар 20 млн.-нан астам отандастарынан айырылды. Кеңестік мемлекет ауыл шаруашылығы саласында ауқымды жоспарларын жүргізуі, ұжымшар ұйымдастыру кезінде еріктілік ұстанымдарын бұзумен, ұжымшар құрылысын өткізудің қарқынын жеделдетумен, әртүрлі мәжбүрлеу шараларын қолданумен, қуғын-сүргінмен ілесе жүрді. Қазақстанның кеңестік тарихының трагедиялық парақтары 1937-1938 жылдардағы қуғын-сүргінмен байланысты. Кеңестік басшылардың пікірі бойынша, социализмді құру кезінде таптық күрес шиеленісе түседі. Сондықтан, басқаша көзқараспен күрес басталды. Идеялық жауды жеңу үшін мемлекеттің барлық күштерінің құрылымдары іске қосылды. Айдауға, жөнелтуге, концлагерлерге қамауға арналған арнайы заңды органдар құрылды [15]. ГУЛАГ, АЛЖИР, СТЕПЛАГ сияқты лагерлердің жүйесі пайда болды. Т.Рысқұлов, Н.Нұрмақов, С.С.Қожанов, О. Исаев және т.б. қазақ елінің көрнекті мемлекет және қоғамдық қайраткерлері жазықсыз қуғын-сүргінге ұшырады. Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатұлы, Санжар Асфендияров, Сәкен Сейфуллин, Ильяс Жансүгіров, Мағжан Жұмабаев және басқа көптеген ғылым, білім беру және мәдениет қайраткерлері қуғын-сүргіннің құрбаны болды. Коммунистік партия және кеңестік үкімет нәтижесінде жаңа социалистік мәдениет, ғылым және білім беру саласындағы мәдени төңкерісті жүзеге асырды. Сонымен қатар, жаңа сәйкестікті - кеңестік халықты қалыптастыру жүргенінің маңызы аз емес.

1939 жылдың 1 қыркүйегінде екінші дүниежүзілік соғыс басталды. 1941 жылдың 22 маусымында фашистік Германия КСРО-ға шабуыл жасады және Қазақстан КСРО-ның 15 республикасының бірі ретінде Отан қорғауға белсене шықты. КСРО-ның барлық экономикасы соғыс жағдайына көшірілді. Қазақстан майданның сақтау орындарының бірі болды. 1941-1945 Ұлы Отан соғысы жылдарында кеңестік адамдар тылда жан аямай жұмыс істеді. Ұлы Отан соғысының алғашқы күнінен бастап қазақстандықтар оның барлық маңызды шайқастарына қатысты: Брест қамалын қорғауда, Мәскеу үшін шайқаста, Сталинград түбіндегі ұрыстарда, Курск шайқасында, Днепрден өткенде, Ленинград облысының елді мекендерін фашист басқыншыларынан азат етуде. Партизан қозғалыстарына қатысты. Қазақстандық жауынгерлер Польшада, Венгрияда, Югославияда және Еуропаның басқа да елдерінде ерлікпен шайқасты. 500-ден астам қазақстандық жауынгерлер Кеңестер Одағының батыры атағын алды, ондаған мыңдары ордендермен, медальдармен марапатталды. Ғалымдар, педагогтар, мәдениет қызметкерлері жеңіске өз үлестерін қосты. Соғыс 27 млн.-нан астам кеңес адамдарының өмірін алып кетті.

Соғыстан кейінгі жылдары (1946-1970 жж.) КСРО-ның идеологиялық қуаты нығайды. Кеңестер Одағының әміршіл-әкімшілік жүйесі адамның еркіндігін тұншықтырып отырды, оның құқықтарын елемеді, оны өндіріс

құралдарынан және мемлекет басқарудан шеттетті. Билік толығымен КСРО-ның Коммунистік партиясының қолында болды. Сонымен қатар, білім беру салаларының, ғылыми мекемелердің дамуына үлкен көңіл бөлініп отырды. КСРО-ның Қазақ филиалының негізінде ҚазКСР-ның Ғылым академиясы құрылды, ғалымдардың сансыз кадрлары өсіп шықты, жоғары және орта кәсіптік мамандарды тұрғылықты ұлттан дайындау жүрді. Қоғамдық ғылымдарға бір мәнді емес көзқарас қалыптасты. Тарихшылардың, тілшілердің және әдебиетшілердің еңбектерінде қателер «табылды». Тарихшы Ермұхан Бекмаханов жазықсыз 25 жылға сотталды. Қаныш Сәтбаев, Әлкей Марғұлан, Мұхтар Әуезов және басқа да танымал ғалымдар мен жазушылар қуғынға ұшырады. Одан соң Н.Хрущевтық «жылымықтың», Сталиннің жеке басына табынуды айыптаумен және халық шаруашылығы саласындағы реформалармен, қарама-қайшы жылдары болды.

XX ғасырдың 70-90 жылдары Кеңестік мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық өмірінде барлық республикалардың, оның ішінде Қазақстанның да дамуын тежейтін жағымсыз процестер болды. Тән құбылыстары: өндірістің құлдырауы, индустрияның ескірген материалдық-техникалық базасы, өндіру салаларының дамуы, еңбекақы төлеудегі теңгермешілік, жоспарлы экономиканың тиімсіздігі, енжарлық, селқостық және т.б. Қоғамда қарама-қайшылықтар мен наразылықтар өсе бастады. 1985 жылы наурызда билікке КОКП-ның жаңа басшысы М. Горбачевтың келуі бірталай жандандыру және үкіметке сенім туғызды. Ол жариялаған қайта құру, жариялылық, үдету, қоғамды демократияландыру және бүкіл социалистік жүйені жаңартудың жүзеге асуына үміт пайда болды. Бірақ, Қазақстан халқы әрі қарай кеңестік өлшеммен өмір сүргісі келмеді, оған сөз және іс-әрекет бостандығы керек болды. Сондықтан 1986 жылдың 17-18 желтоқсанында Кеңес үкіметінің саясатына өзіндік наразылығы сияқты, Қазақстанның тәуелсіздігі мен егемендігін алуының басын бастаушы болған Алматыда желтоқсан оқиғалары өтті.

1.5. Жаңғырған Ұлы дала елі

Қазақстан Республикасы Президенті 2012 жылдың 14 желтоқсанында «Қазақстан – 2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында біз, Қазақстан халқы 1991 жылы 16 желтоқсанда егемендік, бостандық, әлемге ашықтықты таңдап алдық деп атап өтті. Бүгінгі таңда бұл құндылықтар біздің күнделікті өміріміздің бөлшегі болып кетті. Сол кезде, жолдың басында бәрі мүлде басқаша болды. Енді, біздің жалпы ат салуымыздың арқасында еліміз жаңғырып кетті, оны қазір тану мүмкін емес. .... Біздің басты жетістігіміз – біз тәуелсіз Қазақстанды құрдық [16].

Жаңа Қазақстан – бұл жаңғырған Ұлы дала Елі. 1991 жылдың 1 желтоқсанында Қазақстанда тұңғыш рет Қазақстанның Президентін бүкілхалықтық сайлауы болды. Нұрсұлтан Назарбаев үшін дауыс беруге қатысқандардың санынан 98,78% дауыс берді. 1991 жылдың 10 желтоқсанында республиканың Жоғарғы кеңесінің сессиясында Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасын Қазақстан Республикасы деп өзгерту

туралы шешім қабылданды. 1991 жылдың 16 желтоқсанында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылданды. Бұл күн Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні деп жарияланды. XX ғасырдың басындағы қазақ халқының көрнекті қайраткері Әлихан Бөкейхановтың: «Алаштың баласы бұл жолы болмаса, жақын арада өз тізгіні өзінде бөлек мемлекет болар» деген сөздері орындалды [17]. Құжатта жазылған: Қазақстан Республикасы – тәуелсіз, демократиялық және құқықтық мемлекет. Қазақстанның территориясы біртұтас, бөлінбейтін және мызғымас деп жарияланған. Заңда тарихи тағдырдың ортақтығымен қазақ халқымен біріккен, республиканың барлық ұлтының азаматтары онымен бірге Қазақстанның біртұтас халқын құрайды. Құжатта Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігінің барлық ерекше белгілері анықталған.

1992 жылдың 4 маусымында Жоғарғы Кеңесте Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туы, елтаңбасы және Қазақстан Республикасының гимні бекітілген. Оларда тарихы, мәдениеті, ерекшелігі және Ұлы даланың ертедегі және орта ғасырдағы мекендеуші көшпенділермен сабақтастығы бейнеленген. Сол сияқты, біздің еліміздің Мемлекеттік рәміздерінде Қазақстан халқының бейбітшілікке, гүлденуге және әлемнің бүкіл халқымен өзара түсінушілікке ұмтылысы көрсетілген.

1993 жылдың 28 қаңтарында республиканың Жоғарғы Кеңесі Тәуелсіз Қазақстанның бірінші Атазаңын қабылдады, содан соң 1995 жылдың 30 тамызында өткізілген референдумның нәтижесі бойынша Қазақстан Республикасының жаңа Ата заңы қабылданды. 1995 жылғы Ата заңда ол қабылданған кезеңнен бері өткен кемшіліктер мен өзгерістер ескерілген, президенттік республиканың моделі анықталған, биліктің салаларының арасындағы өкілеттіктерді бөлу және нарықтық экономикаға өту мәселесі шешілген. Қазақстан Республикасының Ата заңының «Жалпы ережелер» 1-тарауында Қазақстан Республикасы өзін жоғары құндылығы адам, оның өмірі, құқығы және еркіндігі болатын демократиялық, зайырлы, құқықты және әлеуметтік мемлекет деп сендіретіні анықталған [18]. Ата заңның ережелеріне сәйкес, Президент халықтың бірлігінің және мемлекеттік биліктің нышаны және кепілі болып табылады. Осылайша, көне қазақ жерінде өз мемлекетін құрған және оны сыртқы жаулардан қорғаған туыстар мен тайпалардың туған кезінен бастап, көп ұрпақтың армандары өз мемлекеттігін құру идеясы жүзеге асырыла бастады. Дамыған және күшті мемлекеттердің тарихынан, егер бейбітшілік пен келісім, бірлік пен бауырластық, арман және шындық орнағанда ғана, ұзақ және табысты өмір сүруге болатыны көрінеді.

Тәуелсіздіктің 25 жылында неге қол жеткізгенімізді Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауын оқып-білу арқылы тануға болады. Қазақстанның Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің жыл сайынғы Жолдауларында біздің мемлекетіміздің ішкі және сыртқы саясатында өз болжамдарын ұсынады. Бірінші Жолдау (1997 ж.) Қазақстан халқына Қазақстан Республикасының 2030 жылғы дейінгі дамуының

Стратегиялық жоспары ретінде белгілі. Одан кейін Стратегия - 2030 жоспарының жалғасы ретінде жаңа Стратегиялық жоспар «Қазақстан - 2050» жаңа шынайылықта және жаңа мүмкіндіктерде анықталған (2012 ж). Қазіргі уақытта еліміздің алдында ауқымды міндеттер тұр. Мемлекет басшысы біздің әрқайсымызға сенеді және «біздің лайықты тарихымыз, даңқты ата-бабларымыздың рухы бізге келешек уақыттың қиындықтарын жеңуге көмектеседі», - деп санайды [19].

Әлемдегі дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекеттердің қатарына кіру үшін табандылықпен еңбек ету керек. Қазақстанда инновациялы индустрияландыру шеңберінде ашылған экономиканың жаңа секторы пайда болып келеді. Көптеген өңдеуші салалар өсуін көрсетуде. Бес жыл ішінде өңдеуші өнеркәсіп 1,3 есеге, химиялық өнеркәсіп және құрылыс материалдар өндірісі - 1,7 есеге өсті. Машина жасау өнімдерін шығару 2,2 есеге, ал экспорт - 3 есеге артты. 800-ден астам индустриалдық жоба іске асырылды. 2015 жылы металлургиялық өнеркәсіп бірден 15%-ға, химиялық - 3,2 %-ға өсті. Минералдық өнімдер өндірісі - 3,2 %, киім - 4%. Яғни, біз шикізат ресурстарына тәуелсіз экономиканы жасаймыз. Қазақстан Дүниежүзілік сауда ұйымының мүшесі болды, бұл біздің елімізді тең дәрежелі сауда-экономикалық серіктес ретінде мойындағанының куәсі. Инфраструктуралық дамудың Мемлекеттік бағдарламасы «Нұрлы жол» қабылданды. «Ұлт жоспары. 5 институционалды реформаларды жүзеге асыру бойынша жүз нақты қадам» реформасын жүзеге асыру басталды. Шағын және орта кәсіпкерлікке әкімшілік тосқауылдар жойылуда, мемлекеттік басқару, білім беру және денсаулық сақтау салалары жетілдірілуде. Осының бәрі Ұлы дала халқының жаңғыруына жағдай жасайды.

Біздің мемлекетіміздің Президенті атап өткендей, бүгінгі таңда Ұлы Қазақстандық жол мен Мәңгілік Ел идеясын жаңғырту бізге байланысты. Өзінің 2015 жылдың 30 қарашасындағы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: Өсім, Реформалар, Даму» деген Жолдауында Президент басты дағдарысқа қарсы, үш қарапайым, бірақ маңызды: өсім, реформалар, даму түсініктеріне пара-пар стратегияны белгілейді.

«Бірінші – бұл өсім. Бәрінен бұрын экономикалық өсім туралы сөз айтылады. Ағымдағы міндеттерге қолдануға қатысты, бізге, Қазақстанның әлемдегі неғұрлым дамыған елдердің отыздығына енуін қамтамасыз ететін экономиканың қарқынын өсуін қалпына келтіру қажет. Біз, дербес бастамашылықты ашу арқылы, өсімнің ішкі көздерін табуымыз керек.

Екінші – бұл реформалар. Олар экономиканың, қоғамның және мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Қазір біз «Ұлт жоспары. 100 нақты қадам» іске асырып жатырмыз. Олар өз ауқымдылығы бойынша 90-жылдары біз жүргізген көлемді реформалармен салыстыруға жарайды. Бізге мемлекеттік және корпоративтік менеджменттің, қаржылық және фискальдық сектордың неғұрлым терең реформалануы өмірлік қажетті.

Үшінші – бұл даму. ХХІ ғасырда дамудың басты факторы болып қоғамның барлық салаларын үздіксіз жаңғырту болып табылады. Біз барлық мемлекеттік, қоғамдық және дербес институттарда Жалпыға бірдей Еңбек

Қоғамының ұстанымдары, жоғары әлеуметтік жауапкершілік, тұрғындардың ең күнкөрісі нашар топтарына атаулы көмек негізінде ауқымды түбегейлі өзгерістер жасау бойынша жұмыс жүргізіп жатырмыз [20].

Біздің мемлекетіміздің әрі қарай өсуі үшін техникалық және кәсіптік білім беруді, кадрларды дайындау бойынша Германиямен, Канадамен, Австралиямен және Сингапурмен бірлесіп орталықтар ашып дамыту керек. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың пікірі бойынша, «қазақстандық экономиканың инновациялық әлеуетін көтеру» қажет.

«Болашақтың экономикасын құру үшін негізін қалау маңызды. Смарт-технология, жасанды парасат, киберфизикалық жүйелерді біріктіру, болашақтың энергетикасы, жобалау және инжиниринг саласында құзырлығын дамыту қажет. Мұны тек тиімді ғылыми-инновациялық жүйелер салу арқылы ғана істеуге болады. Оның негізі, энергетиканы зерттеу университеттері және Назарбаев Университетінің «Астана бизнес кампус» хайтек-паркі базасында және Алматыдағы «Алатау» технопаркінде қалыптасқан инновациялық кластерлер болады. Астанада Халықаралық ЭКСПО – 2017 мамандандырылған көрмесінің өткізілуі бізге «жасыл технологияларға» неізделген жаңа энергетиканы белсенді дамытуға мүмкіндік береді [21].

Бүгінгі таңда тек Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамы ғана сыртқы түбегейлі өзгерістерге төтеп беретін тиімді экономиканың нақты негізі бола алады».

Сол сияқты, Қытаймен шикізаттық емес бөлікте ынтымақты еңбек етуге, 40-тан астам кәсіпорнын салуды ниет еткен келісімге қол жеткізілді. Ресеймен тұрақты және берік, дәстүрлі тату көршілік қатынастар орнаған, экономикалық бірігу дамып келеді. Жапониямен ынтымақты еңбек ету инвестициялық және технологиялық өзара қарым-қатынастардың келешегін кеңейтеді. Еуро Одақпен тереңдетілген серітестік пен ынтымақты еңбек ету жөнінде келісімге қол қойылды. Біз әлемдік қауымдастықпен ядросыз әлем үшін, терроризмге және экстремизмге қарсы күресте біргеміз. Біз кез-келген дауды бейбіт жолмен шешу үшін ат салысамыз және әлемдік дамудан қалып қоймау үшін бізге қатыстының бәрін жасаймыз. Болашақтың Қазақстаны, «бұл – үш тілде сөйлейтін, білімді, еркін адамдардың қоғамы. Олар әлемнің азаматтары. Олар саяхатшылар. Олар жаңа білімдерге ашық. Олар еңбекқор. Олар –өз елінің патриоттары. 2050 жылдың Қазақстаны – Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамы. Мұның барлығы адам үшін жасалатын, мықты экономикасы бар мемлекет. Жақсы білім беру, жақсы денсаулық сақтау. Бейбітшілік және тыныштық орнаған. Азаматтар азат және тең, ал билік әділ. Онда заң үстемдік етеді». Мәңгілік Ел болу және жаңғырған Ұлы дала елінің лайықты ұрпақтары болу үшін осының бәріне қол жеткізу керек.

2-тарау Мемлекеттік рәміздер – Қазақстанның ұлттық мақтанышы

Мемлекеттік рәміздер – бұл біздің мемлекетіміздің, біздің егемендігіміздің мызғымас негіздерінің бірі. Олар Тәуелсіздіктің қасиетті біріктіруші бейнені білдіреді

Н.Ә. Назарбаев

2.1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің шығу тарихы және олардың маңызы

1992 жылдың 4 маусымында маңызды оқиға болды: Қазақстанның мемлекеттік рәміздері қабылданды.

Мемлекеттік рәміздер – заманауи саяси мәдениеттің және тарихи өзін-өзі сәйкестендірудің барлық ережелері бойынша жасалған геральдикалық бейнелер, елдің мемлекеттік тәуелсіздігін ғана емес, әрі жаңа мемлекет құрудың басты ұстанымдарының мәнін жариялады. Мемлекеттік рәміздердің маңызды ерекше белгісі – елтаңба, неміс тілінен аударғанда, «мұра» немесе «мұрадағы үлес» дегенді білдіреді. Қазақ жеріндегі елтаңбалардың тарихы онда бірінші мемлекеттік бірлестіктердің пайда болуы мезгілінен басталады. Басқа сөздермен айтқанда, елтаңбаның тарихы – бұл мемлекеттің тарихы. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жеке мемлекеттің Елтаңбасының тән ерекшеліктері оны басқа мемлекеттен айырып тануға мүмкіндік береді. Мысалы, ертедегі темір дәуіріндегі сақ тайпаларының, оларды бір-бірінен айыруға мүмкіндік беретін, рулық тотемдік таңбалары болған. Таңба – ерекше белгі, қасиетті нышан, рулық мөрді білдіреді. Біздің заманымызға дейінгі V ғасырда Есік қорғанының қазбаларынан табылған «Алтын адамның» киімінде 4 мыңға жуық, «андар стилінде» орындалған және барыс, таутеке, бұлан, аттар және әртүрлі құстар мүсінінде әшекейлер болған. Осыдан «қошқармүйіз» оюы, біздің Тудың бөлігі алынған. Елтаңбаның негізіне – «Алтын адамның» бас киімінде орналасқан, қарама-қарсы жаққа қараған ертегідегі бір мүйізді, қанатты аттар алынған. Тарихтары ұқсас мемлекеттердің рәміздерін салыстырғанда, оларда бірдей аңдардың, мысалға грифондар (басы бүркіт, денесі арыстан бейнелі құс) мен бүркіттер, арыстандар немесе аттар – көшпелі түркілердің сенімді серіктері.

Мұндай тотемдік нышандар үйсін, түркі-монғол хикаяларында, әсіресе Көкбөрі туралы аңыздарда жиі кездеседі. Түркі халықтарының дүниетанымында қасқыр ерекше тотемдік рөл ойнаған. Түрік қағанаты кезінде түрік жауынгерлерінің туында «Көкбөрі» бейнеленген. Сондықтан XIX ғасырда өмір сүрген атақты қазақ ақыны Сүйімбайдың музыкалық шығармасында мынандай сөздер бар: «Бөрілі менің байрағым, Бөрелі байрақ көтерсе, Қозады қай-қайдағым...» [22]. Қазақ халқы үнемі қасқырды батылдық пен ерліктің шышаны деп санаған. Кейінгі уақыттарда қазақтар рутайпалық таңбаларды пайдаланған. Ғалымдар 43 тайпадан тараған 84 қазақ

руларының таңбасын есептеді. Әртүрлі геометриялық пішіні бар таңбалар елтаңба және мөр ретінде пайдаланылды. Сондай-ақ, таңбалар рулық, тайпалық және жеке меншікті белгілеуге қызмет еткен. Қазақтарда малды таңбамен белгілеу дәстүрі біздің күнге дейін сақталған.

Ту – өзіндік ерекшелігінің, тәуелсіздіктің, мемлекеттіктің ерекше белгісі. 5 мың жылға жететін оның тарихы Таяу Шығыстан басталады. Зерттеушілердің айтуы бойынша, ең көне ту Иран территориясынан табылған, онда құстар, аңдар, құдайлардың беті бейнеленген. Қазақстанның Туының көгілдір түсінің Түркі, Хазар, Селжұқ қағанаттарының, Тимуридтар мемлекетінің, Қазақ хандығының рәміздерімен байланысы бар. Көне түркілердің тілінде «көк» деген сөздің мағынасы да «шығыс», «шығыстық» түсініктеріне сәйкес келеді. Қазақстанның туындағы Күн барлық халықтарға белгілі, көне космостық нышан, өмірдің көзі, жарық дегенді білдіреді. Қазақ халқының тарихы сақтардың, үйсіндердің, ғұндардың және ертеде Қазақстанның территориясын мекендеген басқа тайпалардың тарихымен генетикалық байланыста. Тәңірге табынған көне түркілер Көк аспанға, Күнге, Суға, Ауаға, Жерге иіліп сәлем берген. Сондықтан тудың көгілдір түсі және нышаны Қазақстан аумағында тұрып кеткен халықтардың тарихи сабақтастығын көрсетеді. Туда бейнеленген қыран биліктің және күштің нышаны, сондықтан бұл геральдикалық белгі әлем елдерінің көп елтаңбалары мен эмблемаларында көрсетілген. Егер отарлық кезеңнің елтаңбаларының тарихына жүгінсек, онда 1867–1868 жылдардағы әкімшілік-территориалдық реформаның нәтижесінде, Қазақстан қалаларының елтаңбалары жасалған. Ресей империясының құрамына енген қазақ облыстары мен қалаларының бірыңғай үлгіде елтаңбалары болған. Мысалы, Орал, Гурьев (қазіргі Атырау), Павлодар, Семей, Өскемен, Петропавл, Көкшетау, Қостанай, Ақтөбе және басқаларының да елтаңбалары болған.

Алаш-Орда үкіметі өз отырыстарында елтаңба жасаудың қажеттілігі туралы мәселені қарастырған, бірақ мәселе шешілмей қалды. Сондықтан 1918 жылы «Қазақ» газетінде, елтаңбаның жобасын дайындауға қатысуға үндеген, «Орда гербі (таңбасы)» атты мақала жарияланды. Кеңестік кезеңді (1920–1991 жж.) қарастыра отырып, біз Қазақ КСР-ның елтаңбасы, басқа одақтас республикалардікі сияқты, КСРО-елтаңбасы негізінде жасалғанын айқын көреміз. Оның ортасында қызыл сәулелерде орақ пен балға орналасқан, ал енінде қазақ және орыс тілдерінде «Барлық елдердің пролетарлары бірігіңдер!» деген жазу болған. Елтаңбаның ең жоғарғы жағында бес бұрышты жұлдыз орналасқан, астында «КССР» және «ҚССР» деген жазу болды. ҚазКСР-дың қызыл мемлекеттік туының төменгі жағында, ұлттық жалаудың бастапқы түсін еске түсіретін, жалпақ емес көгілдір жолақ болды. Тарихи құжаттарда Алаш-Орданың ақ және жасыл түсті тулары болғаны туралы мәліметтер кездеседі.

1991 жылғы терең саяси дағдарыс КСРО-ның құлауына әкелді және бостандыққа жол ашты. Біздің еліміздің тәуелсіздігі жарияланды. Осы жылдары Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін әзірлеу бойынша жұмыс басталды. 1992 жылдың басында Жоғарғы Кеңес

Президиумының Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттік рәміздерін әзірлеу бойынша жұмыс тобын құру туралы Қаулысы шықты. Осыған сәйкес комиссия құрылды, оның құрамына С. Әбділдин, С. Зиманов, С. Әбдрахманов, Е. Шаймерденов сияқты танымал қайраткерлер, сонымен қоса елдің Президенті Назарбаевтың өзі кірді.

Осылай, 1992 жылдың қаңтарында Елтаңба, Ту, Гимнді жасауға байқау жарияланды. Мұнда тек қана кәсіпқой маман суретшілер мен дизайнерлер ғана қатыспай, өз нұсқаларын кез-келген қалаушы жібере алатын болды. Байқауға қатысушылардың арасында тек Қазақстанның ғана азаматтары емес, ТМД, Германия, Монғолия және әртүрлі елдердің тұрғындары болды.

Мемлекеттік Ту бойынша байқауды өткізу барысында 600 адам қатысты және 1200 жоба ұсынылды, сонымен қоса Мемлекеттік Елтаңбаға 245 жоба және Мемлекеттік Гимнге 750 жоба ұсынылды. Рухани бірлікті бейнелейтін Гимн тағы бір маңызды мемлекеттік рәміз болады. Тәуелсіздік жылдарында екі Гимн (1992 ж., 2006 ж.) қабылданды. Бірінші Гимннің мәтінінің автолары Т. Молдағалиев, М. Әлімбаев, Қ. Мырзалиев, Ж. Дәрібаева және композиторлар М. Төлебаев, Е. Брусиловский, Л. Хамиди болды. Кеңестік кезеңнің әуені өзгеріссіз қалды. Бірақ, 2000 жылдың 9 мамырында Елбасы Н. Назарбаев үкімет алдында Гимнді өзгертудің қажеттігі туралы мәселе қойды. Нәтижесінде, 2006 жылдың қаңтарында «Менің Қазақстаным» өлеңі ресми Гимн болды. Өлеңді 1956 жылы Ш. Қалдаяқов пен Ж. Нәжімеденов жазған. Бұл тың игеру жылдары қазақ халқының ұлттық мақтанышын және рухын ояту мақсатында құрастырылған марш. Ол 1986 жылдың желтоқсанында да айтылған еді.

Егеменді Қазақстанның Елтаңбасы екі танымал архитекторлардың: Жандарбек Мәлібеков пен Шота Уәлихановтың зор еңбектерінің, шығармашылық ізденістерінің нәтижесі болып табылады. Бұл жарыста жеңіп шығу оңай болған жоқ. Тек қана қорытынды байқауда болашақ елтаңбаның 245 жобасы және 67 сипаттамасы қатысқанын еске түсірсек жеткілікті.

Байқау комиссияның отырысың бірінде Ел Президенті Н. Назарбаев Тудың ұсынылған жобаларының көгілдір түсінің әдемілігіне көңіл аударды. Комиссия мүшелерінің көңілін аударған жобаның әзірлеушісі қазіргі Тудың авторы болған, атақты суретші және дизайнер Шәкен Ниязбеков еді.

Н. Ә. Назарбаев мемлекеттік рәміздерді қабылдау процесінде ерекше рөл атқарды. Мәтінге, еліміздің бүгінгі мұраттарына және армандарына сай келетін кейбір түзетулер енгізе отырып, ол бірлескен автор ұжымына енді. Елбасы сондай-ақ, қазақ тілінде терминдерді пайдалануға ерекше көңіл бөлді. Оның бастамасы бойынша «елтаңба», «әнұран», «нышан, рәміз» ресми терминдері енгізілді.

1992 жылы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінде ту мен елтаңбаның финалға өткен нұсқаларын ақырғы талдауы өткізілді.

Осылайша, 1992 жылдың 6 маусымында Абай атындағы опера және балет театрында мемлекеттік рәміздерді ұсынудың салтанатты рәсімі өтті. Президент туға ант берді, осыдан кейін Президенттің резиденциясының және республиканың Жоғарғы кеңесінің ғимаратының үстінде Қазақстанның

мемлекеттік туы көтерілді. Бұл оқиға Қорғаныс министрінің бұйрығымен 21 дүркін артиллериялық мерекелік оқ ату арқылы аталып өтті.

Мемлекеттік рәміздерді әзірлеуді және пайдалануды реттемелейтін «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы» Конституциялық Заңы 2007 жылдың 4 маусымында қабылданды

Бүгінгі таңда біздің Мемлекеттік рәміздеріміз әлемге кеңінен танымал. Қазақстан Республикасын бүкіл әлем мойындады. Біздің елдің Туы Біріккен Ұлттар Ұйымының және Қазақстанның шетелдік өкілеттіктері ғимаратының алдында тұтұғырда желбіреп тұр.

2.2. Қазақстанның Мемлекеттік рәміздерінің күні – отаншылдық пен ұлт бірлігінің мерекесі

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы» Конституциялық Заңына сәйкес, 4 маусым Мемлекеттік рәміздер күні ретінде тойланады және ҚР-ның кәсіптік және басқа мерекелерінің тізбесіне енгізілген.

2015 жылдың 15 желтоқсанында Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері күнін тойлаудың Ережелері бекітілді.

Бұл ережелерге сәйкес, Мемлекеттік рәміздер күні еліміздің барлық аймақтарында жыл сайын тойланатын болады.

Мемлекеттік рәміздер күнін тойлау Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздермен безендірілген ғимараттарда, мемлекет және қоғам қайраткерлерінің, мәдениет, білім беру және ғылым, экономика және қаржы саласының, басқа да саланың өкілдерінің қатысуымен салтанатты түрде өткізілуі керек.

Мемлекеттік рәміздер күнін атап өтуге арналған ресми және салтанатты рәсімдер, спорттық іс-шаралар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын көтеруден және орнатудан басталады және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Гимнін орындауымен ілесе жүреді.

Мемлекеттік рәміздер күнін атап өтуге арналған ресми және салтанатты рәсімдер, спорттық іс-шараларда құттықтау сөздер, сол сияқты Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің тарихы, мағынасы және мәнділігі туралы айту ұйымдастырылады.

Мемлекеттік рәміздер күнін атап өту аясында өткізуге болады:

- Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Гимнін бір уақытта орындау бойынша іс-шаралар;

- медальдар, төсбелгілер, ведомстволық марапаттар, құрмет грамоталарын және алғыс хаттарды тапсыру;

- жаңа нысандар, ұйымдар ашу;

- әкімшілік мемлекеттік қызметкерлерге ант бергізу;

- дөңгелек үстелдер, отырыстар, ғылыми-тәжірибелік конференциялар;

- Қазақстанның мемлекеттік мәселесі туралы форумдар;

- кітапханаларда және мұражайларда Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздеріне арналған тақырыптық көрмелер және экспозициялар;

- көрнекті саяси, еңбегі сіңген және қоғамдық қайраткерлер туралы тақырыптық хабарларды шығару, жариялау және сұхбат алу;
- мемлекеттік рәміздерді көпшілікке түсіндіріп таратуға, отаншылдықтың нығаюына және мемлекеттік рәміздерге құрметпен қарауды қалыптастыруға мақсатталған конкурстар, викториналар;
- мемлекеттік рәміздерді насихаттайтын баспа өнімдерін шығару;
- Мемлекеттік рәміздер күнін атап өтуге арналған басқа да іс-шаралар [23].

Мемлекеттік рәміздер күнін ақпараттық ілесу арқылы атап өту аясында, заңды тұлғалар Мемлекеттік рәміздер күнін атап өтуге арналып өткізілген іс-шараларды бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен көрсету үшін іс-шаралар қабылдайды.

Жергілікті атқару органдары Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері күнін атап өтуді ұйымдастыру және өткізудің, сонымен қатар ақпараттық ілесу арқылы атап өтудің іс-шаралар жоспарын әзірлейді және бекітеді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері күнін атап өту қарсаңында бүкіл еліміз бойынша мемлекеттік нышандар олар тек қана құрметтеудің нысаны болғандықтан ғана емес, бір шаңырақтың астында тұрып жатқан және өздерін осы жердің азаматтарымыз деп санайтын адамдарды топтастырудың бейнесі, барлық буын ұрпақтарын біріктіруге тартылғанына барлық көңіл бөлінген, акциялар, салтанатты іс-шаралар және әртүрлі эстафеталар өткізіледі.

2.3. Мемлекеттік рәміздерді насихаттау және қолдану

Тәуелсіздік пен егемендік алғаннан кейін бірден Мемлекеттік рәміздерді қабылдау, демократиялық және құқықтық мемлекет құруда, біздің республикамыздың әлемдік қауымдастықтың алдында рөлі мен беделін нығайтуда маңызды қадам болды. Мемлекеттік рәміздерге сыйластық және аялай қарау, әсіресе жас ұрпақта отаншылдықтың қалыптасуының және тәрбиеленуінің, мызғымас құндылықтарының негізі болады.

Мемлекет басшысы Н.Ә Назарбаев өзінің бір сөйлеген сөзінде, елдің азаматтарының оның рәміздеріне көзқарасы – адамдардың осы мемлекеттің толыққанды азаматтары екендігін қаншалықты сезінетіні, оның болашағына сенетіні, өз елінің отаншылы екедігінің көрсеткіші екендігін атап айтқан.

Өз Отанына – Қазақстан Республикасына азаматтығы мен отаншылдығын, сүйіспеншілігін тәрбиелеу, мемлекеттік рәміздерге құрметпен қарауды, насихаттау мен қолдануды іске асыру, сол сияқты мемлекеттік рәміздердің мазмұны мен мәнділігін түсіну мақсатында, оларды оқып-үйрену жалпы орта, бастауыш, кәсіптік және жоғары кәсіптік білім беру оқу орындарының негізгі білім беру бағдарламасына енгізіледі.

Әрбір оқушы, мемлекеттің қалыптасу процесінде рәміздердің маңызы мен рөлін ұғынып, еліміздің Мемлекеттік Туын, Елтаңбасын және Гимнін құрметтеу рухында тәрбиеленуге, Республиканың рәміздеріне құрметпен

қарамағаны үшін жауапкершілікті сезінуге, мемлекеттік атрибутика туралы терең білімі болуға міндетті.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан барлық ұйымдар мемлекеттік рәміздерді пайдалану жөнінде келесі нормативтік-құқықтық құжаттармен қамтамасыз етілген болуы керек:

- ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздер туралы» конституциялық заңның күші бар Жарлығымен 1996 жылдың 24 қаңтарында қабылданған;

- «ҚР Президентінің енгізілген өзгерістермен Жарлығы» 2006 жылдың 7 қаңтары № 112;

- мемлекеттік нышандарды дайындауға лицензиялары бар кәсіпорындардың тізімі;

- Мемлекеттік мекемелерде мемлекеттік рәміздерді насихаттау және қолдануы жағдайларын тексеру бойынша жадынама;

- мемлекеттік рәміздерді жою бойынша құжаттардың үлгілері (бұйрық, отырыстың хаттамасы, жойылуы турал акт);

- Мемлекеттік Туды, Мемлекеттік Елтаңбаны және олардың бейнелерін, сонымен қатар 2007 жылдың 2 қазанындағы Мемлекеттік Әнұранның мәтінін орналастыру ережелері;

- білім беру ұйымдарында салтанатты іс-шаралар өткізу кезінде «ҚР-ның мемлекеттік рәміздерін қолдану рәсімі туралы» Ереже 2005 жылдың 9 сәуірінде қабылданған № 227 Жарлығы.

Мемлекеттік рәміздерді қолдану және насихаттау «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздер туралы» конституциялық заңына сәйкес іске асырылады және мемлекеттік рәміздерді аяққа таптауға кінәлі тұлғалар, ҚР заңнамасына сәйкес жауап береді.

Мемлекеттік рәміздер қабылданған кезден бастап, қазақстандықтардың барлық жеңістері мен жетістіктері олармен байланысты болды.

Біздің отандастар Қазақстан Туын әлемдік сайыстар мен олимпиадалардың жеңіс жолдарымен 4 мың рет алып өтті, оны ғаламшардың асқақ жерлеріне тікті, ең биік тау шыңдарына және космос қиырына көтерді.

Бірінші шілдеде ғарышқа тәуелсіз Қазақстанның өкілі, ғарыш стансасының бортынан біздің Мемлекеттік Тудың аясында бүкіл әлемге сөз сөйлеген Талғат Мұсабаевтың бірінші ұшқан күнінен бастап 22 жыл толады. 1995 жылы Абайдың 150 жылдығына Елбасы Мемлекеттік Туды Іле Алатауы жотасының «Абай» шыңына тікті.

2011 жылы Мақсұт Жұмаев және Василий Пивцов Қазақстан туын Азияның биіктігі 8 мың 611 метр болатын күрделі «Каракорум Чогори» шыңына көтерді.

2011 жылдың 14 желтоқсанында Оңтүстік Полюстің 100 жылдық мерейтойына Қазақстан Республикасының туы Антарктидаға тігілді.

2012 жылдың 23 ақпанында қазақстандық Андрей Гундаревқа Оңтүстік Америкаының ең биік «Охос-дель-Саладо» шыңы бағынды, осының нәтижесінде қазақстанның туы әлемдегі ең биік жанартауға тігілді.

2014 жылы қазақстандық альпинист Мақсұт Жұмаев Солтүстік американың ең биік тауының «Мак-Кинли» шыңына шықты және онда қазақстандық туды орнатты.

2015 жылы ғарышкер Айдын Әйімбетовтың ұшуы кезінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туы Жер ғаламшарын 150 айналып шықты. .

2015 жылдың 14 сәуірінде бірінші қазақстандық шаңғы экспедициясы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын Солтүстік полюсте – Арктикада орнатты.

Сол сияқты, Қазақстанның туы Батыс Еуропаның ең биік нүктесі, биіктігі 4 810 метр «Монбланға» тікті.

Азия және әлемнің ең биік шыңдары Памир тауының 7 мың 134 метр биіктіктігі «Ленин» шыңында және 8 мың 800 метр биіктіктігі «Эверест» шыңында біздің елдің Мемлекеттік туы желбіреп тұрды және Мемлекеттік гимні шырқалды [24].

Осылай, Қазақстан Республикасының Елтаңбасы, Туы және Гимні – кез келген спорттық сайыстардың ажырамас бөлігі. Ірі халықаралық турнирлерде қазақстандық жанкүйерлерді трибуналарда желбіреген тулары бойынша таниды, біздің елдің чемпиондарының құрметіне жүйелі түрде Ту көтеріледі және Қазақстан Республикасының Гимні орындалады. Отандас спортшылардың жеңісі бұл олардың қазақстандық отаншылдықтың қалыптасуына қосқан орасан зор үлесі.

3-тарау. Қазақ және орыс халықтарының әдет ғұрыптары мен дәстүрлерінің ортақтығы

*Дәстүрлер мен мәдениет –
бұл ұлттың генетикалық
коды.*

Н.Ә. Назарбаев

3.1. Қазақ және орыс халықтарының үйлену тойындағы әдеттері мен салттарының дәстүрлі элементтерінің ұқсастығы

Құда түсу, үйлену және тойды өткізу көп халықтың ертедегі дәстүрлерінің бірі. Қазақ халқының құда түсудің басты түрі – тумаған балаға құда түсу, балаларға бесіктен құда түсу және ересек балаларға құда түсу. Ересек балаларға құда түсу – бұл қазақ халқының да, орыс халқының арасында да үйленудің ең кең тараған түрі. Құда түсудің мәнінде көп ортақтық бар екеніне қарамастан, әр халықтың өз ерекшелігі бар. Ұл бала некеге тұратын жасқа келгенде, әкесі келін іздеуді бастаған. Қазақтар экзогамия дәстүрі бойынша, қалыңдықты жетінші ұрпақтан әрі іздейтін және өздеріне теңдестермен құда болуға тырысатын. Осыдан белгілі: «Тең теңімен, тезек қабымен» [25; 25 б.]. Орыстар да қазақтар сияқты, қалыңдық таңдағанда, қыздың тегіне ерекше мән беретін. Олардың пікірі бойынша, жақсы қалыңдық – еңбекқор, үй шаруашылығын жүргізе білетін, қарапайым және үлкендерді сыйлайтын қыз.

Орыстарда қазақтардағы сияқты, некеге ерте жаста тұратын және ұлына қалыңдықты ата-анасы таңдайтын. Құда түсерге дейін жақын туыстардан және кіндік әке-шешеден тұратын отбасы кеңесі өткізіледі. Әрине туыстардың пікірі ескеріледі, алайда соңғы шешімді, қазақтардағы сияқты, жігіттің әке-шешесі қабылдайды. Кейде орыстарда құда түсуге келісім алу үшін жігіттің ата-анасы қыздың үйіне сыйлы, сөз тапқыш (шешен) адамды жіберетін. XIX ғасырдың ортасында, әсіресе ірі қалаларда «кәсіпқой» құдалардың қызметін райдаланатын, олар арқылы қыздың әке-шешесінің келісімін алып, кейін нақты құдаларды жібереді [26; 125 б.]. Қазақтарда болашақ күйеу жігіттің әкесі құдалықтың алдында қыздың үйіне «жаушы» жібереді. Қазақстанның кейбір өңірлерінде жаушы сыртқы бейнелерімен өзгешеленетін, мысалы жеңіл киінген, шалбарының бір балағы етіктің қонышыша сұғылған, екішісі сыртқа шығып тұрады. Қазақтарда осы әдеттің XX ғасырдың бірінші ширегіне дейін болғаны туралы дереккөздер куәландырады. Х.Арғынбаевтың пікірінше, бұл әдет-ғұрып жаушының қыздың үйіне баруы және оның әкесі қызына құда түсуге қарсы болмасын деген ырымшыл қойылым болатын. [27; 101 б.]. Орыс халқында да осындай,

олардың нанымы бойынша, қалыңдықтың ата-анасының келісімін алуға көмектесе алатын сиқырлы іс-әрекеттер жасалатын. Мысалы, Қазан губерниясының орыс ауылдарында, құдағи қыздың үйіне кірмес бұрын, осы әрекеті құдалықты сәтті қылады деп санап, келіні ұстап өз-өзінен үш рет айналатын. Пермь губерниясында құда үйге кірердің алдында үйдің табалдырығын өкшесімен үш рет ұратын. А.Т.Төлеубаевтың пікірі бойынша, үйге келген кісінің берілген отбасы ошағында қалыптасқан дәстүрлерді «өзгерту», «бұзу» туралы ниетін көрсететін әрекет [28; 15 б.].

Сол сияқты қазақтарда, көп жағдайда, егер құда түсудің басы жай ғана құда түсу немесе келіссөздер болса, онда кейде ол алыстан келген құдалардың мықты, берік ниеттерін білдіретін бейтаныстардың «біз шаншуынан» басталатын.

«Біз шаншуға» келгендер, оларды тамақтандырғаннан кейін де кетпеген, олар ешкіммен сөйлеспей, ертоқымдарын бір жерге жинап қойып дем алатын. Үйдің иесі кешке мал сояды. Қонып шығып, келесі күні түсте бір ауыз сөз айтпастан кетеді. Негізінен кәрі адамдар келген. Қонақтар кеткен соң, үй иелері келулерің құпия мақсатын табу мақсатында сырмақты сілкетін. Киізге тығылған бізді тауып алатын. Қарттардың бұл іс-әрекеті – бізде ұл бар, оған ол сендердің де ұлдарың болатындай етіп қараңдар дегенді білдірген [29; 124 б.].

Қазақтар да, орыстар да құда түсуді «сәтті күнге» жоспарлаған. Қазақтар үшін «сәтті» болып сәрсенбі және сенбі саналған. Орыстарда құда түсуге күн таңдау «жеңіл» күн ретінде анықталған, бұл- жексенбі, сейсенбі, бейсенбі кешке немесе түнде. Қазақтарда да, орыстарда да құда түсуге кісі таңдау мұқият жүргізілген, себебі ол әңгімені жүргізе білуі керек, болашақ қалыңдықтың туыстарында жайлы әсер қалуы үшін бәрін істеуі керек. Орыстар құда түсу үшін күйеу жігіттің кіндік әке-шешесін немесе оның жақын туыстарынан біреуді жіберетін.

Құдалықтың келесі сатысында қазақтар қалыңмал туралы, ал орыстар қалыңдықтың жасауы туралы келіседі. Қазақ қызының жасауы қалыңмалдың көлеміне (мөлшеріне) сәкес болады, ал орыс қызының жасауы күйеу жігіттің үйлену тойына жұмсаған сомасына теңестіріледі. Сол сияқты, екі жақ бір-біріне сыйлықтар тарту жөнінде келіседі.

Қазақтарда қалыңмалдың басым бөлігі төленгеннен кейін, күйеу жігіттің әкесі оны қыздың ауылына жіберетін. Бұл «қалыңдық ойнамақ» немесе «ұрын бару» деп аталатын. Күйеу жігітпен бірге саны үштен тоғызға дейін сенімді адамдар баратын Оларды қосшы деп атаған. Олар өздерімен бірге әртүрлі тартулар әкелген. Қазақтарда мәтел бар: «қалыңсыз қыз болса да, кәдесіз қыз болмайды» («если даже есть невеста без калыма, нет девушки без соблюдения обычая»). Орыстарда қалыңдықты көруге күйеу жігітпен оның ата-анасы баратын. Берілген дәстүрді өткізуге қалыңдықтың құрбылары да қатысатын, олар қыздың өмірі туралы өлеңдер айтатын. Қыз көруден кейін қалыңдық пен күйеу жігітті, ертерек дайындап қойған ұзын немесе қысқа тонға қойып қоятын [30; 214 б.].

Қазақтарда ұқсас әдет-ғұрып қалыңдық күйеу жігіттің үйіне келгеннен кейін өткізілетін. Қалыңдық келген күні әкесі оны өз үйіне шақырады. Мұнда оған арнайы қойдың жас терісін төсеп қояды, қалыңдықты сәлем бергеннен кейін теріге отырғызып қояды, бұл келін тері сияқты жұмсақ болсын дегенді білдіреді. Сірә, орыс халқында да бұл салт туралы осындай түсінік болса керек.

Қазақтарда қалыңдық үйден шығарда сыңсу айту керек. Мысалы, ата-анасына ол былай айтады:

«Базардан келген тақтайым,
Сындырмай қалай сақтайын
Айналайын анашым,
Ақ сүтінді қалай ақтайын.
Төр алдында сырмағым,
Төңірегін жимадым,
Ұл болсам үйде тұрмас па ем,

Қыз боп үйге симадым» (ата-анасының үйіндегі өзінің бақытты жылдарын есіне түсіреді, келешегі туралы, жаңа өмірдің алдында қорқыныштары және толқыныстары туралы мұңын айтып жылайды).

Қалыңдық үйінен күйеу жігіттің үйіне кетіп бара жатып, ата-анасының үйіндегі азат, еркін өмірін еске алады. Осындай әдет-ғұрып орыс халқында да болған, бірақ ол қалыңдық үйінен кетерден бірнеше күн бұрын орындалатын. Мысалы, Псков губерниясында қалыңдық дос құрбыларымен «мұңды» өлеңдер айтуы керек және бүкіл қыстақты аралап өтуге тиіс болған. Владимирск губерниясындағы қыстақтарда қалыңдық дос құрбыларымен үйдің баспалдағында отырып, еркін өмірін жоғалтатына өкініп, мұңды өлеңдер айтатын. Оларға қыстақтың барлық әйелдері қосылатын. Ярославль губерниясында қалыңдық қыздармен қосылып қыстақтың орталығына жиналатын және осыған ұқсас өлеңдерді айтатын [31; 182 б.].

Орыстарда және қазақтарда да күйеу жігіт қалыңдығын алып кетуге келгенде, әртүрлі әдет-ғұрыптар орындалатын. Мысалы қазақ ауылдарында, бір шақырым қашық жерде қыздың жеңгелері күйеу жігітті әртүрлі тағамдармен қарсы алатын. Қымыз құйып тұрған әйел, қолын жеңіне тығып тұрады да күйеу жігіт ылысты алуға ыңғайланған кезде, оны кенет тартып қалатын. Сөйтіп, ол осылай үш рет қайталайды. Тек үшінші ретте ғана ыдысты алуға рұқсат ететін. Бұл үшін оған күйеу жігіт «аяқ жүгіртер» сыйын жасайтын. Күйеу жігіт, тіптен, әйелдер оған қалыңдықты көрсеткені үшін сый жасайды. Мысалы қалыңдықтың үйіне барар жолда «өлейін» деп жатқан кемпірді («кемпір өлді») тауып алады. Бұл жағдайда «кемпір өлді» деген кәде беріледі («кемпір өлді» рәсімін өткізу барысында кемпірді тірілтіп алу керек). Кемпір бірден тіріліп кететін. Осының бәрінен соң, бір әйел күйеу жігіттің алдына бақан лақтырады. Оны аттап өту жаман ырым болып саналады [32; 65 б.], сондықтан күйеу жігіт кедергіні алып тастау үшін «бақан тастар» беруі тиіс («кедергіні аттап өткені үшін» сый). Басқа әйел, «ит ырылдатар» кәдесін алу үшін итке айналып, ит құсап ырылдайтын («ит ырылдатар» дәстүрі). Үйдің ішінде екі әйел күйеу жігіттің жолын бөгейді.

Біреуіне ол «шымылдық ашар» («шымылдық ашқаны үшін сый»), екіншісіне «төсек салар» («қалыңдыққа бірінші келгені үшін» сый). Әдетте, шымылдықтың артында ең жақын жеңгесі және төсекте өлейін деп жатқан бір әйел жатады. Күйеу жігіт оған кәдесін береді, ол оны төсекке отырғызады және шымылдықтан шығады. Жеңгесі жастарды қатар отырғызады, олардың қолын бір-біріне ұстатқызады және «қол ұстатар» алады, содан кейін қалыңдықтың басынан сипайды, күйеу жігіт «шаш сипатар» береді, жеңгесі жастарға құшақтасуға рұқсат етеді және «қыз құшақтатар» кәдесін («құшақтауға рұқсат еткені» үшін сый) алып, бақытты өмір тілеп шығып кетеді.

Орыс халқында да қыстаққа күйеу жігіт қалыңдығына келгенде, өз салттары болған. Қыстақ тұрғындары әртүрлі қиындықтар тудырады. Мысалы, үйдің қақпасын жауып, арқан тартады (Қазақтарда Қазақстанның шығысында да мұндай салт-дәстүр бар, бірақ ол құдалар келген кезде жасалады). Қалыңдықтың үйінің жанында күйеу жігіт пен құдаларды қалыңдықтың құрбы қыздары қарсы алады. Олар қақпаны жауып, оларды қыздың дос құрбыларынан «айырады» және өлең айтады. Күйеу жолдас шеруді басқарады, қолына қамшы алып «зұлым күштерден» жолды тазартады. Ол қыздармен келіссөздер жасайды, оларға жақсылап кәде береді, олар жолды ашады және үйге кіргізеді. Ресейдің кейбір қыстақтарында күйеу жігіт пен оның достары тығылған қалыңдықты тауып алуға тиіс болады немесе оны үлкен ағасынан «сатып алады» [32; 135 б.].

Мұндай салт қазақтарда да болған. Күйеу жігіт ауылға қалыңдықты көру үшін келгенде тұрғындардың бірі өз үйінде қалыңдықты тығып қояды. Бұл үйде қой сойылады және қонақтарды шақырады. Таң атарда қонақтар екі топқа бөлінеді. Біреуі қалыңдыққа келгені, басқасы қалыңдықты тығып қойғаны. Егер қалыңдықтың жағы жеңсе, онда оны кілемге отырғызып үйге алып кетеді. Егер жеңіліс тапса, онда қыз үшін тамаққа тоғыз дана мөлшерінде салып, әртүрлі дәмді ас әкеледі немесе дәмнің құнына сәйкессый береді. Қалыңдықты үйге әкеледі және шымылдықтың артына отырғызады. Қызды тыққандар адам ата-анасынан «қыз қашар» алады. Осы салт-дәстүрлердің бәрі әзіл-қалжыңмен және тапқыр сөзбен өткізіледі. Осындай іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыңдық қыз ғұмыры біткенін және жаңа, күйеумен өмірі басталғанын түсінеді.

Қыздық ғұмырының «аяқталғанының» бір белгісі күйеуге шыққан қыздың киімінен, әсіресе бас киімінен байқалады. Мысалы, орыс халқында некелескеннен кейін (некеге тұру) және күйеу жігіттің үйіне келген соң қалыңдық шашының сәні мен бас киімін ауыстыру қабылданған. Берілген салт орындалып жатқанда, күйеу жігіт және оның ата-анасы қатысқан, олар өлең айтқан. Бір бұрымның орнына екі бұрым өрілген және басты орай жатқызылған. Үстінен солтүстіктегі әйелдердің бұрынғы бас киімі «кокошник» кигізіледі. Алтайда орыс қыстақтарында қалыңдықты бұрышқа отырғызып қояды, жағалай орамалмен жабады, бұрымын тарқатады және екі бұрымға өреді. Тұрмыстағы әйел «самшура» деген бас киім киген немесе орамал байлаған [26; 142 б.].

Қазақ халқында қыз үйінде болғанда, бұрымдар өру және ұшына шашбау тағу керек болатын. Тұрмысқа шыққаннан кейін жас қазақ әйелдері де, оның мәртебесінің өзгергенінің және оның тұрмыстағы әйелдердің қатарына қосылуының көрсеткіші ретінде, шаштарын екі бұрым қылып өреді.

Қазақтарда бас киім – сәукеле, бөте қымбат болды. Киімнің сыртқы жағы қымбат қызыл шұғамен қапталған, төменгі жағы – құндыз, сусар немесе бұлғын терісімен. Сәукеле алтын және күміс бұйымдармен, сол сияқты асыл тастармен безендіріледі. Төбесінде үкінің қауырсыны болады. Егер оның құнын ақшамен есептесе, онда 2-3 мың рубль (сом) тұратын сәукелелер болды [32; 8 б.].

Келін бір жыл бойы әр мезгілде сәукеле киеді. Сәукеленің астынан алтын жіптермен, оң жағынан қымбат терілермен және ақ жібек жіптермен көмкерген орамал байланады. Қыста тон киетін. Бір жылдан кейін, бала туғанда, сәукеленің орнына орамал немесе кимешек киеді. Негізінен, тұрмыстағы қазақ әйелдерінің бас киімдері кимешек пен жаулық болды. Әр рудың кимешектерінің әртүрлі үлгілері болды. Сақа әйелдерде олар ақ болатын, жас келіншектер қымбат тастармен безендірілген кимешектер киетін.

Орыстың салты бойынша, күйеу жігіт қалыңдықты үйіне әкелгенде, туыстары мен шақырылған қонақтары мылтық ататын, жастарға бидай мен құлмақ шашады. Бұл салт, қазақтар келін келгенде жасайтын «шашуға» ұқсайды. Орыстар қақпаның қасында от жағып, жастарды сол арқылы өткізетін. Ал қазақтарда жас келін отқа май құяды. Бұл бұрынғы отқа табыну мен күшіне сенудің қалдықтары. Ресейдің кей жерлерінде күйеу жігіт пен қалыңдықтың бастарының үстінде нанды екіге бөлген және оларға мәңгі сақтау үшін берген екен. Қазақтарда үйден шығардың алдында, ет пен нанның бір кесегін орамалға орап, қалыңдықтың басынан айналдырған және оны өздеріне қалдырған. Қазақтардың сенімі бойынша, кетіп бара жатқан адаммен молшылық, ырыс және байлық кетпеуі керек.

Орыс халқында некеге тұрғаннан кейін үйге келген қалыңдықтың беті орамалмен жабылады. Той қалыңдықтың бетінен орамалды алудан басталады. Әдетте, күйеу жігіттің әкесі немесе оның туыстарының бірі қолына нан немесе бәліш, кей жерлерде тіптен көсеу алып, қалыңдықтың бетін сонымен ашатын. Нанды жастардың басынан үш рет айналдыратын. Қазақтар бұл салтты осы уақытқа дейін сақтап келеді – келіннің бетін ашу.

Орыс халқының әдет-ғұрпында қалыңдық пен күйеу жігітке той кезінде ас ішуге тиым салынған. Олардың алдына бос тәрелкелер қойылатын, қасықтарға қызыл бау байланатын, ал ішуге арналған ыдыс төңкеріліп тұратын [30; 185 б.]. Берілген салт-дәстүрге ұқсас, қазақтарда жастарға «өлітірі» ет, арнайы сойылған малдын етін жеуге тиым салынған.

Жоғарыда баяндалғандардан келесіні айтуға болады: қазақ халқыныңда, орыс халқының да әлуеттері мен салт-дәстүрлерінде отбасылық мәдениет мәселесінде ортақтық та ерекшелік те бар. Орыс халқының славян халқының өкілі екендігіне, ал қазақтар түркі тілді екеніне қарамастан, қазақ және орыс

халықтарының үйлену тойындағы салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарында көп ортақтық бар. Осы тақырыпқа қатысты көп мәселелер өздерінің зерттеушілерін күтеді және жан-жақты ізденістерді талап етеді.

3.2. Қазақ және орыс халықтарының бала туылуына байланысты дәстүрлері мен салт-ғұрыптарының ортақ белгілері

Баланың туылуы барлық халықтар үшін өте маңызды, қасиетті және дәстүрлерге бай құбылыс болып саналады. Оған байланысты әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер мүмкіндігінше ерекше сақтықпен, қалыптасқан салттарды ұстана отырып өткізіледі. Себебі, қымбат бағалы сыйы үшін Жаратқанға тағзым ету және ризашылығын білдіру дәстүрі өткізіледі. Әр халықта өмірге нәрестенің келуіне байланысты әртүрлі әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер бар.

Қазақ және орыс халқында әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер хронологиялық ретті, сапалық мазмұнын және салмақтық функционалдығын сақтай отыра, үш кезеңнен тұрады. Бірінші кезең жүкті болғаннан бастап, бала туған кезге дейінгі уақытты қамтиды. Екінші кезең - туылуға дайындық және баланың туылу процесі. Үшінші кезең жаңа туған нәрестемен және оның бір жасқа толуымен байланысты. Қазақ және орыс халықтарының баланың туғанымен байланысты дәстүрлерін салыстырған кезде не анықтауға болады?

Осы тақырыпты зерттеудің көрсеткеніндей, екі халықтың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерінде табылған ұқсастық аз емес. Негізінен, ұқсастық сәбиге, отбасына және туыстарға деген қатыстарында байқалады. Осыған байланысты діни нанымдарына және ұлттық ырымдарына сай салт-жораларды өткізудің ерекшеліктері бар.

Сәбидің өмірге келуіне байланысты орыс халқының салт-дәстүрін біз қазақ халқының да салт-дәстүрлерінен таба аламыз. Мысалы, екі халықта да бастапқы кезде ананың аяғы ауыр болуына байланысты тиымдар бар. Болашақ сәби мен ананың денсулығы мен өмірін сақтау үшін оларға мұқият қамқорлық жасайды. Алғашқы кезде жүктілікті факт ретінде көпшілікке дабыра қылмайды, жүкті әйелге кісі жерлеген үйлерге баруға, сондай-ақ шашын қырқуға болмайды. Қазақ халқы салт-дәстүрлерге өте бай. Сәбидің өмірге келуіне арналған көп дәстүрлер бар. Баланың туылуының бірінші кезеңіне байланысты «Құрсақ шашу» дәстүрін еске алуға болады. Сол сияқты, оны басқаша аяғы ауыр әйелдің құрметіне өткізілетін «құрсақ той» деп те атайды [34]. Сақа әйелдер – аналар шағын мереке ұйымдастырады, жақын туыстар жиналады және жас келіншекке ақыл-кеңестер беріледі. Сонымен бірге, болашақ сәби мен анаға қамқорлық ұйымдастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Жүктінің әртүрлі асқа зауқы анықталады, оған қарсы келмеуге және көтеріңкі көңіл-күйіне қолдау көрсетуге тырысады. Қазақтар жүкті әйелдің қандай тамақты таңдауын байланысты, мысал үшін келіннің, болашақ сәбиге қатысты оның қандай адам болатыны туралы өз жорамалдарын жасайды.

Екінші кезеңде, яғни толғақ басталғанда, қазақ халқының дәстүрлерінде «Жарыс қазан» өткізу болған. Келіннің қайын енесі өз қорларынан сақтап

қойған сүр етті шығарады және оны пісіреді. Бұл келіннің жүгінен тезірек арылуын тілегеннен шыққан ырым [35].

Орыс халқының дәстүрі бойынша, ежелден баланың туылу кезеңі жақындауына байланысты, арнайы дайындық жүреді. Көбінесе босану моншада немесе сарайда (қорада) өткізілетін. Әйел өзі моншада от жағатын, онда жалаңаяқ жүретін. Жүктіліктен арылу процесінде барлық байлаулар, түйіндер шешіледі, бұрымдыры бос қоя беріледі, есіктер, пештер, сандықтар және т.б. ашылады. Бұл барлық іс-әрекеттердің мәні, біріншіден адамның адамзат өз халқының бір микрокосмостық жүйесінің бір бөлігі екені туралы және сәбидің жарық дүниеге келуі үшін түйінді шешу қажеттігі туралы ырым. Екіншіден, болашақ ананың босану процесіне көмектесу және жеңілдету.

Тәуіп, баланың туылуы кезінде ежелгі уақыттан сақталып келе жатқан сиқырлы салт жораларды (тұсау кесу, баланың орнын көміп тастау ж.т.б.) және христиандардың салттары бойынша (қасиетті суды шашу, дұға оқу ж.т.б.) жасаған. Сәби өмірінің бірінші сәтінде жасалған салт жоралар, сенім бойынша, сәбиге денсаулық пен ұзақ ғұмыр қамтамасыз етуі тиіс [36].

Қазақ және орыс халқында сәбидің пайда болуымен ата-ананың мәртебелері өзгереді. Анасының киімі өзгеріске ұшырайды, оның міндеттері маңызды болады. Келіннің мәртебесі ананың мәртебесіне ауысады. Барлығы сәби мен анаға қамқорлық жасайды, оларды адамдарға көрсетпеуді жөн санайды.

Орыс халқының келесі әдет-ғұрыптары баланың туғанынан және бір жасқа толған кезеңді қамтиды. Егер, бүкіл әдеттер мен дәстүрлер бала туылғанша адамдардың көзінен аулақта жасалса, енді жариялылық пайда болады. Сәби пайда болған жерде қоғамның барлық мүшелері қатысады және қуаныштарымен бөліседі. Берілген жағдайда сәбиді қоғамға енгізу (шоқындыру, шоқындыру қонағасы, шашын алу) , сол сияқты келіншектің аналық мәртебесін мойындау және нығайту мақсаттары көзделеді. Баланың туылуына байланысты салттар мен дәстүрлер сиқырлық әдет жоралармен бірге жүреді. Баланың тұсауын кесу, суға түсіру халықта сақталып қалған ырымдарға негізделген. Мысалы, шоқындыру күні «кувада» деп аталған, дәстүрлерге байланысты баланың әкесіне тұзды ботқа жегізу салты. Мұнда сәби мен әкенің арасындағы құпия байланыс туралы нанымның іздерін көруге болады. Сол сияқты берілген жағдайда орыс халқының өмірге адам келуі және олардың өмір мен өлім туралы ерте уақыттағы православиелік дүниетанымы туралы айтуға болады.

Орыс халқында баланың туылу процесінің өткен жерін тазалау салты бар, ол «қол сумен жуу» [37]. Берілген әдет-ғұрып бойынша, ана мен балаға саулық және жақсы келешек тілеу мақсатында шіркеу қызметшілерінің көмегімен өткізіледі. Баланы бірінші рет суға түсіргенде, оған және барлық орыс халқына байлық тілеп, суға күміс тиындар салады. Қазақ салтында да ондай әдет-ғұрыптар бар, бірақ қазақтарда сонымен бірге тазарту дәстүрі өткізіледі, демек қазақтар күмістің суды тазартатынына және сәбиді барлық жамандық пен зұлымдықтан қорғайтынына сенген.

Орыс халқында баланың туылуына байланысты баланы қалай киіндіру керектігі туралы түсінік бар. Суға түсіргеннен кейін, сәбиді әкеісінің көйлегіне орайды (міндетті шарты ол ескі және кір болуы). Берілген әдеттен негізгі мәнін аңғаруға болады – бұл әке мен сәби арасындағы байланысты нығайту, сол сияқты әкенің баланың қабылдауы.

«Шоқындыру» және «балаға ат қою» сияқты әдеттермен байланысты сәбиді қоғамға енгізу процесі адамның өмірінде маңызды болып саналады. Орыс халқының сенімі бойынша, шоқындыруды өткізу – бұл адамның екінші рет туылуы. Шоқындырудың арқасында шақалақ барлық жамандықтан құтылады, игі ойлы, таза болады, өйткені жүктілік және жүктіліктен босану лас процесс деп саналатын. Дәл осы уақытта сәбиге есім қою рәсімдері өткізілетін. Балаға есімді шіркеу қызметшісі немесе ата-ананың өздері қоятын. Есім қою әрбір адамның өміріндегі маңызды кез болып саналады. Орыстар сәбиге есім қою арқылы, оны адамдардың қатарына қосатын. Берілген есім адамға өмір бойы тірек болады деп саналады. Әдетте, шоқындыру бала туылғаннан кейін сегізінші немесе қыркыншы күні өткізіледі. Шоқындыру рәсімі аяқталған соң, «әженің ботқасы» мерекесі ұйымдастырылады, дастарқан жайылады, қонақтар шақырылады. Тумаға жақсы тілектер жолданады балаларға ботқа үлестіріледі [38].

Үшінші кезеңге қатысты қазақ халқының әдеттері мен дәстүрлерінің тумаға тікелей қатысы бар. Олар да орыс халқындағы сияқты, жария түрде өтеді. Бұл - бесік той, шілдехана, аят оқып есім қою. Қазақ халқының салт-дәстүрлерінде ұл туса «ұл туғанға – күн туған», ол асқан қуаныш болып саналады. Ұл отбасының, ұрпақтың, үйдің иесі, жалғасы болып есептеледі. Алайда, кім туғанына тәуелсіз, қыз немесе ұл, ерекше қуаныш болатын және қазақтар бір-бірінен сүйінші сұрайтын. Қуанышты хабарды әкелген адам баланың туылғаны туралы әртүрлі хабарлайтын. Егер ұл туса, онда ол оқиға туралы «ат ұстар» немесе «жылқышы» деп, егер қыз болса, онда «көйлек тігер», «қырық жеті» немесе «сауыншы туылды» деп хабарлайтын. Баланың туылу құрметіне көп қонақ шақырылатын және шілдехана деп аталатын той өткізілетін. Шілдеханаға келгендер «Бауы берік болсын» деп, өз тілектерін айтатын, «шашу» дәстүрін жасайтын. Мерекеде барлық туыстар мен достары, әдемі сөздерден басқа, арнайы дайындалған сыйлықтар әкелетін. Шілдехана тойының мәні (бала туылғаннан кейін қырық күннен кейінгі мереке) жас туманы зұлым күштерден сақтандыру мүмкіндігі, «күзетке», «күзетуге» деген сенім. Сондықтан, кейде мұндай тойды «Шілде күзет» («40 күнін күзету») деп атайды. Берілген әдеттің мәнділігі сәби мен анасының тіл-көзден және жаман сөздерден, зұлым күштерден сақтайтын тұмары. «Шіллә» («чилле») парсы тілінен аударғанда, «қырық» дегенді білдіреді. Қазақ қоғамында, ерте уақыттан бері бала туылғаннан кейінгі бастапқы қырық күн қауіпті саналатын, сондықтан ана мен сәбиге көп адамды кіргізбейтін. Туыстары ана мен сәбиді қамқорлыққа бөлеп пен көңілге бөлетін, оларғасенімді қорған болатын.

Ер жынысты туылған баланы отыз күн бойы, әйел жынысты баланы қырық күн бойы суға түсіретін, уқалайтын, буындарын тартып созатын.

Қырық күннен кейін «қырқынан шығару» рәсімін өткізетін. Берілген нанымға байланысты поцедуралар сыйлы және жақсы көретін адамға тапсырылатын. Осы міндеттемелер тапсырылған адам, бірдің тоғызға сыйлығын дайындайтын және «қырқынан шығару» рәсімін өткізетін..

«Азан шақырып ат қою» белгілі дәсүрлердің бірі болып табылады. «Азан» сөзі араб тілінен аударғанда, «шақыру», «хабарландыру» дегенді білдіреді. Діни түсінікте «Азан шақыру» - намаз өткізу туралы хабарландыру. Қазақ дәстүрлерінде сақталып қалған есім қою мына діни түсініктермен өзара байланысты: «қырқынан шығару» рәсімін өткізу, ауыл ақсақалдарын жинау және соңынан «Азан шақырып ат қою», «қырқынан шығару». Әдетте, жаңа туған сәбиге ат қоюды салиқалы жасқа келген және қадірлі адам жасау керек. Ғұрып «Лә-илла-и-илли-и-иллола, Мұхаммед-расулолла. Мұхаммедтің баласы, сенің атың... (туманың аты аталатын)», үш рет қайталады және осыдан кейін сәбидің құлағына айқайланатын.

Сондай-ақ, баланың өміріндегі өте маңызды дәстүрдің бірі «Бесік той» болады. Жиналған туыстар «Баланы қазақтың бесігіне бөлеу» дәстүрін өткізеді. Бұл дәстүрді өткізгенше, сәбидің кіндігі түсіп, жарасы жазылу керек. «Баланы қазақтың бесігіне бөлегенде», бесік жыры орындалады:

Әлди-әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат бөпем!
Жылама, бөпем, жылама,
Жілік шағып берейін,
Байқұтанның құйрығын
Жіпке тағып берейін.
Әй-әй бөпем, әй бөпем.
Ән айтайын, бал бөпем.
Ән тыңдағын келсе егер,
Және айтайын, жан көкем...

«Бесік той» негізінен бірінші баланың құрметіне өткізіледі, келесіде, басқа балалар үшін «бесікке салу кәдесін» өткізуге болады.

Қазақтарда тағы «Бесік алып бару» дәстүрі де бар – бұл келіннің ата-анасы олардың қызы тұратын және өзінің тұңғышын туған үйге бесік әкелуі. - бесікті қыздың шешесі дайындайтын. Ол сол сияқты мерекелік дастарқанға әртүрлі сыйлықтар, әшекейлер және тәттілер әкелетін. Сыйлықтың санында тоғыз бағалы зат болуы керек – киім-кешек және сыйлық дайындаушының білгенінше әртүрлі бұйымдархалыққа бесік пен сыйлықтарды көрсету үшін, сыйлы, белгілі әжелер мен әйелдер шақырылады.

Тойға жиналған қонақтар, пайдалы әңгіме жүретін үстелге шақырылатын. Бесікті ашпас бұрын, осы үйдің басқа келіндері «көрімдік» «баланы көргені үшін сыйлық») сұрайтын. «Көрімдікті» бесікті ашқан әйел береді. Әуелі, кезегін сақтай отырып, бесіктің керек-жарақтарын жинап қояды. Содан кейін «шашу» - тәттілер, тиын түрінде сыйлық таратылады. Міндетті түрде отпен аластау рәсімі жасалады және содан кейін ғана баланы бесікке салады. Бәрінен соң бесікті жеті немесе тоғыз затпен жабады. Әрбір зат бір нәрсені білдіреді. Мысалға, көк шапан жабу – бұл бала өскенде тіл

табысқыш, халыққа жақын болуын болуын тілеу. Бесікке дастарқан қою – сәбиге байлық тіле және т.б. Жаңа бесікке «байғазы» (сыйлық) береді. Оны бағалайды, бесік әкелген адамға сый-сияпат береді. Дәстүр бойынша құдағилар бір-біріне сақина, білезік сыйлайды.

Орыс халқының жаңа туған сәбиге байланысты және ертеден сақталып келген тағы бір дәстүрі шақалақты бірінші белбеулеу рәсімі. Ол сәби туылғаннан кейін қырық күннен соң, анасы шіркеуде «тазарту дұғасын өтеу» кезінде өткізіледі

Белбеу мен көйлекті өкіл ана сыйлайды. Ол сәбиге оған дені сау, еңбекқор, әдемі және қайырымды жүректі адам болсын деп тілей отыра, кигізеді. Сыйлықтар таратылылады және мереке басталады. Аталмыш дәстүрдің сақталуы, сірә, орыстардың белбеу зұлым күштерден сақтайтыны туралы нанымымен байланысты болуы мүмкін. Сол сияқты, ол оның діні христиан екенін бейнелейтін белгі болып саналады.

Қазақ халқының тағы қызықтығы аз емес және қажетті дәстүрлерінің бірі ретінде «тұсау кесуді» атауға болады. Бала алғаш рет ағынан тұруға және өмірде өз бетінше қадам жасауға талпынады.

Берілген рәсімді өткізу үшін арнайы ала бау дайындаған, оның пайда болуын «біреудің ала жібін аттамау» түсінігімен байланыстырады. Кейде малдардың шектерін пайдаланған. Баланың аяғын баумен байлайды және арнайы таңдап алынған, жүрісі өте ширақ адамнан бауды кесуін сұрайды. Осы езде өлең айылады:

Қаз, балам, қаз балам,
Қадам бассаң, мәз болам.
Қаз-қаз, балам, қаз балам.
Тақымыңды жаз балам.
Күрмеуінді шешейін,
Тұсауыңды кесейін,
Қадамыңа қарайық,
Басқаныңды санайық,

Жіп кесілгеннен кейін баланы қолынан ұстайды және онымен жүгіруге тырысады, «шашу» шашады», жақсы тілектер айтады. Баланың ата-анасы өз сыйлықтарын береді және «бата» алады.

Сол сияқты, орыс халқында да қазақтардың салтына ұқсас әдет бар. Ол бала бір жасқа толғанда өткізіледі және «резать пути» («тұсау кесу») деп аталады. Берілген салтта адамға көрінбейтін тұсауды кесудің қажеттігіне деген сенім бар. Бұл рәсімді отбасындағы ең үлкен адам өткізеді. Ол көрінбейтін тұсауды кесетін.

Осылайша, бала туылуына байланысты әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қазақ және орыс халқының дүниетанымында айрықша орын алады. Солардың арқасында сәби қоғамның мүшесі ретінде қабылданады және оның келешек өмірге аяқ басуына негіздер салынды. Олар ерте уақыттан бері сақталған, қазіргі уақытта біз оның жеке көріністерін бақылай аламыз. Қазақтар сияқты орыстардың да өз мұраларында, ата-ананың балаға деген

сүйіспеншілігін және оны қорғаудың әр түрі мен әдістерін көрсететін, ортақ және әртүрлі әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер бар.

3.3. Қазақ халқының қонақжайлық пен өзара жәрдем дәстүрі Қазақстан халқының бірлігі мен тұтастығының бастау көзі ретінде

«Біздің топтасқандығымыз және жасампаз қуатымыз, тұрақтылықты сақтауға ұмтылысымыз, азаматтық және жалпыұлттық келісім, елімізде бейбітшілік және тыныштықты қамтамасыз етуіміз Қазақстанның гүлденуі мен амандығына өрлеуінің басты кепілі»

Н.Ә. Назарбаев

Қазіргі уақытта, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 25 жылдық жылында, өткендегі тарихтан сабақ алу, азаттық алудың оңай емес жолдарын білу және ата-бабаларымыздың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін есте сақтау өте маңызды. Тек қана қазақ халқы үшін ғана емес, сонымен бірге бір тағдырмен біріккен басқа халықтар үшін де тәуелсіздік үлкен жетістік болып табылады. Егер тарих ағымына үңілсек, онда тәуелсіздіктің ғасырлық арман және сонымен қатар, Алаш алыптарының қанымен жылыған қолға қару алған күрес болғанын еске түсіреміз Біздің еліміздің тәуелсіздігін қорғау және болашақ ұрпақ үшін сақтау керек.

Қазақстан Республикасы – көп ұлтты және көп конфессионалды мемлекет. Мәңгі елдің кепілі біртұтас мақсат, біртұтас мүдде, бірыңғай болашақты сақтау және діни сенімдерге өзара көмек пен құрмет, тарихи тағдырдың, ұлттық мәдениеттің, әртүрлі этностың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерінің бірлігін ұғыну болып табылады. Қазақстанда барлық этностардың мәдениеті гүлденіп келеді және өзара бірін-бірі байытады. Қазақстанның барлық халқының Наурыз, Құрбан-Айт, Рождество, Ораза айт, Пасханы мерекелеу дәстүрін үлгі ретінде атауға болады.

Егер қазақ халқының бай тарихына үңілсек, онда әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің, әрбір кезеңнің жақсы және айрықша жетістіктерінің берілгенін және олардың осы уақытта қалай сақталғанын қадағалауға болады. Әкеден балаға аманат сияқты тапсырылған қазақ халқының әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері Қазақстанда тұратын басқа этностардың қызығушылығы мен мақтанышын туғызуы мүмкін.

Қазақ халқының ата-бабаларының қанымен сіңген қонақжайлығы мен өзара көмек көрсетуі – бұл біздің елдің барлық халқының ерекше қастерлейтіні және сыйлайтыны. Тарихтан қазақтардың қонақжайлықты жоғары бағалағаны белгілі. Ауылға келген бейтаныс кез-келген үйдің қонағы бола алды, тамақтандырылған және ықыластан да шет қалмаған. Дәстүр бойынша «құдайы қонаққа» қамқорлыққа ерекше көңіл бөлген. Қазақтар үйге қонақ келсе, рыздық, табыс пен бақыт ала келеді, өзінің тағдыры жақсарады және молшылық болады деп есептейді. Әр жолаушының жолда кездескен ауылға тоқтауына және тамақтануға, шөлін басуға, дем алуға, «құдайы қонақ» болуға құқысы болды [38]. Әрбір үй қонақты құшақ жайып қарсы

алуға, сыйлауға, құрмет көрсетуге және оны шығарып салуға міндетті болды. Қонаққа деген ерекше ықылас адамдардың арасындағы өзара түсінушіліктің, көмек көрсетудің және бір-біріне деген сыйластық пен ықыластың далалық нормаларын сақтауы да үй иесінің адамгершілігінің, ізгілігінің және ақ пейілділігінің куәсі болды. Мұндай қасиеттер қазақ даласында ерте уақыттан бері қалыптасқан, дәстүрге айналып, олар моральдық-әдептік нормаға, күнделікті өмірдің шартына айналды.

Ғылым әлемінің өкілдері өздерінің ғылыми еңбектерінде және шетелдік саяхатшылар өз жазбаларында қазақ халқының мәдениеті, адамгершілігі және дәстүрлері туралы тарихтың әр кезеңінде жазған. Бұл тарихи жәйт.

Адамзаттың барлық уақытта көкейтесті мақсаттарының бірі әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің, ұлттық құндылықтарға құрмет көрсетудің сақталуы болып анықталғанына ешкім дау айта алмайды. мұндай процесс тек қана бір халыққа, ұлтқа ғана емес, ол барлық адамзатқа тән болған. Қазақ халқының көп жүзжылдықтар бойы қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа берілген және сақталған мұрасы баға жетпес және ерекше мақтаныш туғызады. Ұлттық моральдың дәстүрлері, ізгілік, ақ ниеттілік, инабаттылық, парасаттылық, меймандостық және қонақжайлық қазақ халқының шынайы белгісі болып табылады. Дәстүр бойынша, қонақ қабылдау, олар үшін ас және сый-сияпат дайындау ұлттық мәдениеттің салт жорасына сәйкес жасалады. Берілген жағдайда ешкім тілі, діни наным, ұлты, сыртқы белгісі бойынша бөлінбейді. Бәрін құрметпен қарсы алады, достық көңілін көрсетеді және шын көңілімен ас ұсынады.

Қазақтар қонақтар үйге өз дырысымен келеді деп санаған, сондықтан оны ең құрметті орынға отырғызған, үйде бардың бәрін берген, оған құдайдай қараған. Мысалы, атақты Махмут Кашғари өзінің «Диуани лұғат ат-түрк» еңбегінде: «Қонақ келсе - құт келер», «Қонақты құрметте, даңқын көпке жайылады» деп жазған [39].

Қонақты ақ пейілмен қарсы алу, арнап мал сою және ас дайындау – қазақ халқының мырзалығының және өзіндік ерекшелігінің белгісі. Қазақтар үнемі қонақ келіп қалу жағдайына ет және қонақ қабылдауға қажетті тағамдарды сақтаған. Қазақ халқында әр үй қонақ келуін қалаған. Мысалы, «Құдайым би қылмасаң да би түсетін үй қыл» деген [40]. Қонақ келуі абырой болып есептелген, бұл бақыт еді. Қонақтар да табақ толы, асы таза, тәрбиелі балалары бар қонақжай үйге түсуге тырысатын. Әр қонаққа оған арналған малдың бірін соятын. Ұлттық асты дайындау сүйектердің атауын және оларды қонақтарға таратудың ережесін білуді қажет ететін. Үлкендерге – бас немесе жамбас, күйеу балаға - асық жілік немесе төс, балаларға – құлақ не бүйрек, ал жас әйелдерге – тіл не көмей беретін.

Қонақтан «Қонақ кәде» сұрайтын («Қонақжайлықтың, қонақты өлең айтуға, домбыра тартуға міндеттейтін кәдесі»). «Қонақ кәде» - бұл өзінің шығармашылық қабілетін көрсетуін немесе қызықты оқиғалар айтып беруін сұрау. Мұндай тілектер қонақтың көңілін көтеру, қабілетін бағалау үшін үй иесінен шығатын. Сондықтан қырда балаларды өнердің бір түрін үйренуге:

домбыра тарту, өлең айта білу, айтысқа қатысу, шешендікке және басқаны игеруге ерте тартатын.

Қонақтардың бірнеше түрлері болатын: кездейсоқ қонақ, арнайы қонақ, құрметті қонақ, шақырылмаған қонақ. Қандай қонақ келмесін, қазақтар оған өз көңіл-күйін көрсетпей, «Кел, мақтап жүреді екенсің, төрге шық» деген сөздермен үстелге отырғызады [41].

Бүгінгі күнге дейін ежелге дәстүрлер өзінің жалғасын тапты. Қазақтар еркін түрдегі мерекелер, тойлар: шілдехана, бесік той, тұсау кесу, сүндет той, тілашар, қыз айттыру, сырға салу, құда түсу, ұзату, үйлену, қоныс алу және басқаларын да өткізе білген. Бұларда әрқашан тек қана қазақтар ғана емес, сонымен бірге басқа ұлттың да қонақтары толы. Қазақтардың мейірімділігі мен мырзалығында шек жоқ. Қазақстан халқы шын мәнінде біртұтас халық болды. Оған қазақ жерінде тұратындардың барлығының қайғысы мен қуанышы, мерекелері мен жаназалары, естеліктері мен армандары ортақ. Біз бәрі үшін алаңдаймыз, біз бірге қуанамыз, бірге қайғырамыз. Мысалы, Қазақстанның барлық халқы Наурыз, Құрбан-Айт, Рождество, Ораза айт, Пасханы тойлайды. Ұлтына, діни нанымына, партиялық көзқарасына карамастан, барлығы бірін-бірі құттықтайды, қонаққа шақырады, өзара сый-құрмет көрсетеді.

Наурыз, көктемгі күн мен түннің теңелу күні, басты мерекелердің бірі болып саналады. «Наурыз» сөзі парсы тілінен (нау-жаңа, руз –күн) шыққан. Халықтың әдет-ғұрпы бойынша бұл табиғаттың оянуымен және әр адамның өмірінің жаңа кезеңінің басталуымен байланысты сауық-сайран мен қуаныштың мезгілі. Бұл мерекеде міндетті түрде жеті компоненттерден, әртүрлі азық-түліктен тұратын дәстүрлі тағамдар дайындайды. Бұл - бәрі ұнататын Наурыз-көже. Күш, ептілік және ерлік қабілеттері сыналатын жастардың ойыны өткізіледі. Сол сияқты, Қазақстанның барлық халқы Наурыз мерекесін кешіруге және кешірілген болып танылуға арналған тамаша мүмкіндік деп қабылдайды. Көпшілігі берілген мүмкіндікті мерекенің басты көрсеткіштерінің бірі ретінде санайды, адамдар ескі өкпе-ызаларын, дау-жанжалдарын, қақтығыстарын және түсініспеушіліктерін ұмытуға тырысады. Ортақ тіл табуға, жан тыныштығын табуға, дені сау және туыстарына, достарына, таныстарына ықыласты болуға тырысады. Болашаққа деген сенім мен үміттің кейпі сияқты Наурыздың келуімен көктемгі егіс жұмыстарына және көктемгі тойларға қызу дайындық басталады. Тарихтан қазақтардың жайдарылығының, қайырымдылығының, қонақжайлығының және татулығының мысалдары аз емес, олар қазақ халқының өмірінің нормасы болып табылады [42].

Қазақстанда жүзден астам әртүрлі ұлттар тұрады, көпұлтты мемлекет қалыптасқандығын бәріміз түсінеміз. Қазақ халқының өмірінде жарқын да тарихи қасірет беттерінің болуы - бұл тарихтың сындарды кезеңдері саналады. Олардың кейбіреулері XVIII – XX ғасырлардағы патшалық әкімшілік пен кеңес үкіметінің отарлық іс-әрекетінің нәтижесі болып табылады. Сөйтіп, XVIII ғасырдың басында патшалық мемлекет басында елдің батысында, кейін солтүстік шығысында Қазақстанмен шекарада әскери

бекіністердің құрылысын бастады. Әскери қондырғыларға орыс казак әскерлері қоныстанды. Олар Қазақстанның аумағында орныққаннан кейін, ХІХ ғасырдың 60-жылдарында орыс шаруаларының басында ерікті, артынан жаппай қоныстануы басталды. 1881 жылы Жетісуға ұйғырлар мен дүнгендер көшірілді. Кеңес үкіметі кезеңінде жер аудару саясаты кең тарады. Нәтижесінде 1938-1940 жылдары Қазақстанға корейлер, поляктар, немістер, Кавказ халықтары жер аударды. Ұлы Отан соғысы кезеңінде фашист басқыншыларының шабуылына тап болған кеңестік республикалардың халықтары көшірілді. Оларды Қазақстанда туған және жақын адам сияқты қабылдады, оларға бүкілхалықтық көмек және қолдау көрсетілді. Тың және тыңайған жерлерді игеру кезінде көмек көрсету мақсатында барлық Кеңестер Одағынан мыңдаған ықылас білдірушілер келді. Ауқымды тарихи оқиғалардың салдарынан қазақ жері көп халықтар үшін туған Отаны болып қалды. Қазіргі уақытта олар Қазақстан Республикасын өз Отаны деп санайды және қазақ халқының қонақжайлығы мен қайырымдылығын ерекше баса атайды. Қазақтар өз кезегінде, біз бәріміз Қазақстанның халқы екенін сезіне отыра, тарихи ең күрделі оқиғалар кезеңінде өздерінің ақкөңілдік, қайырымдылық, адалдық, отаншылдық сияқты тамаша қасиеттерін және барлық этностармен достық пен келісімде өмір сүру ниетін жоғалтқан жоқ. Бұл қазақ халқының ерекше мақтанышы, ойлауының және өмірді қабылдауының өзіндік ерекшелігі.

Бәрі Қазақстан Республикасының көп ұлтты және көп конфессиялы мемлекет екенін түсінеді. Біздің ортақ үйімізде бейбітшілік пен келісімді сақтау үшін барлық этностар өздерінің ұлттық құндылықтарын, әсіресе әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін жинауы, қадағалауы, сақтауы және насихаттауы керек. Себебі олар ұлттық тұтастыққа, достықты дамытуға, өзара түсіністік пен өзара көмекке, үлкенге және отбасына деген құрметке, дені сау, өз Отанының игілігі үшін еңбек етуге қабілетті тұлғаны тәрбиелеуге бағытталған.

Қазақстан Республикасында бүкілхалықтық қолдау ұстанымының маңызды мәні бар. Біз, қазақстандықтар біртұтас халықпыз.

Бұл туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан - бұл біртұтас жер, біртұтас халық, біртұтас болашақ» екенін баса айтқанда, барлық қазақстандықтардың есіне салып отырады. Және «барлық қазақстандықтарды ұлтаралық және конфессияаралық келісімді одан әрі нығайтуға» шақырады, себебі «бұлар біздің мәңгілік құндылықтарымыз» [43].

Тек осы ақиқат шындықтарды қадағаласақ қана, біз «мәңгілік халық, мәңгілік астана және мәңгілік мемлекет» туралы айта аламыз.

Қазақстанда қанша этнос болса, сонша түсініктері, діни нанымдары, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері бар. Дін ұлы күш ретінде қабылданады. Ол адамға жайлылық және ішкі рухани тазалық береді, адамдық және моральдық-әдептілік нормаларды дамытады, шыдамдылыққа және жарқын, тамаша және күнді болашаққа шақырады. Әртүрлі халықтардың тарихи оқиғалары сендіре білудің күшінің қандай екенін дәлелдейді. Діннің

аркасында көп мемлекеттер гүлденді, және керісінше қанша ел дұрыс түсінбеушіліктен немесе халықтардың рухани мәдениетінің төмендігінің құрбаны болып отырды. Бұл туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың пікірі бойынша: «Дін – бұл тек қана жеке адамға ғана емес, тағы басқа адамдардың тұтас қауымдастығына да өмірдің шарасыз жүрістеріне тыныштандыру және келісушілік беретін ұлы күш. Бір де бір дін адам туғаннан бастап бақытты, лайықты өмірге құқығы бар екенін жоққа шығармайды. Алайда, өкінішке орай, бұл құқық үнемі іске асырыла бермейді».

Барлық діндер адамды әділдікке, мейірімділікке, жақынына жан ашуға үйретеді. Алайда адамның рухани ресурстары, өмірдің ең асыл мәніне басып кірген ең жаңа технологияның сынақтарын: гендік инженерия, клондау, бактериологиялық және психотроптық қарудың басымдылығы өтіп жатыр. Кез-келген діннің міндеті - осы рухани ресурсты қорғау және қолдау, қайырымдылық пен зұлымдықтың нақты түсініктерін анықтау, қарапайым адамға күрделенген, ақпараттарға толы дүниеде бағыт беру. Бұл түсініктер ескіре алмайды. Мемлекет басшысы «Біздің күшіміз бірлікте, өзара түсінушілікте және достықта» деп айтудан қажымайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстандық жол 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында айтылғандай, біздің елімізде, барлық қазақстандықтарды біріктіретін және болашақ біздің еліміздің іргетасын қалайтын, басты құндылықтар жасалған. Олардың ішінде: біздің қоғамдағы ұлттық бірлік, бейбітшілік және келісім. Тарихтың, мәдениеттің және тілдің ортақтығы. Жалпыға бірдей еңбектің қоғамы. Жоғары руханият [45].

Қазақ халқының әр оқиғалары көне ертеде туған қайсыбір дәстүрлермен байланысты. Халықтың тарихи сақталған әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері адамның өмір жолын мағынамен толықтырады, оған алға, асқақ армандарына жетуге көмектеседі. Қазіргі таңда жастардың халықтық дәстүрлерге сүйенуге ұмтылушылығын ояту маңызды, себебі олар адамгершілік мағынаға толы.

Қорытынды

Қазақстан Республикасына ең маңыздысы, Қазақстан халқының мемлекеттік қауіпсіздікті және бірлігін сақтау, жалпы ұлттық идеяларды және тарихи сананы қалыптастыру, тәуелсіз Қазақстанның мәдениетін, дәстүрлерін, тілін және әдебиетін жинау болып табылады. Бұл мәселелерді шешу ұрпақтардың тарихи сабақтастығын қалыптастыруға және біздің Отанымыздың әрі қарай дамуына қажет, себебі біз әлем елдерінің өте дамыған, бәсекеге қабілетті елдерінің отыздығына енгіміз келеді. Көптеген әйгілі елдер, мысалы, Жапония, Ұлыбритания, Қытай және басқалары ешуақытта өз тарихынан, мәдениетінен ұлттық дәстүрлерінен шеттеп қалған емес. Олар оны оқып-үйренген, оларды жаңа мазмұнмен толықтырған және өздерінің бұрынғы өткендерінен тәжірибе алған. Жас ұрпақты өздерінің атақты тұлғаларының батырлық істерінің үлгісінде тәрбиелуге үлкен көңіл бөлген, оларға өз халқының тарихындағы қайғылы тарихи оқиғалар туралы, жарқын болашаққа деген үміттері мен ұмтылыстары жайында жаны ауыра әңгімелеген. Жарқын болашаққа деген үміттері мен ұмтылыстары дамыған елдің халықтары өздерінің тарихи тамырларын жоғалтып алудан қорыққан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев және үкімет мұны жақсы түсінеді және Қазақстанның бүкіл халқының зияткерлік дамуына барлық жағдайлар жасайды. Біз бәріміз 2016 жылдың айрықша жыл екенін білеміз. Бұл - Тәуелсіздіктің 25 жылдығы, жарқын тұлға, отаншыл және ғалым Ә.Бөкейхановтың туғанына 150 жылдығы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің 100 жылдығы, 1986 жылғы жастар мен студенттердің Желтоқсандық көтерілістерінің 30 жылдығы.

Елдің жас ұрпақтары Қазақстан халқының жалпы тарихын, оның көп үлгілі мәдениетін және ұлттық дәстүрлерін білуі тиіс. Сондықтан «Қазақ халқының тарихындағы негізгі оқиғалар жалпыұлттық идеяның қалыптасуының шарты ретінде» атты 1-тарауында қазақ халқының батырлық өмірінің кезеңдері (VI ғас. –XII ғғ.) түркі мемлекеттерінің Ұлы түрік қағанатынан Дешті-Қыпшаққа (Қыпшақ елдері, Қыпшақ далалары) дейін Ұлы дала аймағында құрылуынан бастап баяндалған. Зерттеушілер түркі мемлекеттерінен кейін, оның құрылуының 550 жылдығын мерекеленуін еске ала отырып, Қазақ хандығының құрылуына және оның нығаюына, М.Х.Дулатидың «Тарих-и Рашиди» еңбегіне және ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың айтулы күнге арналған мерекелік жиналыста сөйлеген сөзіне ерекше назар аударады. Қазақ халқының тарихында трагедиялық жағдайларда болды Мемлекеттердің тарихында мықты мемлекеттің құрамында отар ретінде, метрополиясы түрінде өмір сүруі еш уақытта жайлы болған емес. Қазақ халқы мемлекеттігін, өзінің тәуелсіздігін жоғалтты. Көптеген танымал тұлғалар өз халқының азаттығы мен тәуелсіздігі үшін күресті. XVIII ғасырдан бастап XX ғасырдың басына дейін олардың есімдері көрсетілген.

XX ғасырдың басында ірі тарихи оқиғалар өтті – қазақ халқының азаттық пен тәуелсіздік алуға үмітін оятқан үш ресейлік төңкерістер (1905 –

1907 жж., Ақпан және Қазан 1917 ж.). Алаш зиялыларын, Алаш партиясын, Ұлттық-аймақтық Алаш автономиясын, «Алаш-Орда» үкіметін құрды. Бірақ, жеңген кеңестік төңкеріс большевиктердің билігіне әкелді. Олар КСРО-ын құрды және құрамында Қазақстанның аймағы бар жаңа социалистік-мемлекет құрды. Бұл туралы «Қазақстан КСРО-ның құрамында» деген тараудан оқуға және ой жүгіртуге болады.

Енді тек қана қазақтар үшін емес, қазақстанның барлық халықтары үшін қайта жарқын тарих туындады. Бұл – тәуелсіз Қазақстанның тарихы. Тәуелсіздікке қол жеткізу, астананы көшіру, 1992 жылы азат Қазақстанның мемлекеттік рәміздерін қабылдау – осының бәрі бір жерге біріктірілген, біздің республиканың жаңа тарихының қасиетті парақтары. Осыған байланысты, бірінші тараудың Қазақстан республикасының Президенті Н.Ә Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған Жолдауларына, қазақ халқының жетістіктеріне, тәуелсіздік алудың тарихына және Қазақстан халқының идеяларына, үміттеріне, армандарына және сенімдеріне басты көңіл бөлінген бір тарауы қайта Жаңғырған Ұлы дала еліне арналған.

Белгілі болғандай, мемлекеттік рәміздер мемлекеттік егемендіктің, әрбір азаматтың мызғымастығы мен мақтанышының көрінісі болып табылады. Мемлекеттік рәміздердің мәнділігін анықтай келіп, елдің Президенті, Ұлт Көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаев : «Барлық уақытта және барлық халықта мемлекеттік пен тәуелсіздіктің терең жинақталған көрінісі мемлекеттік рәміздер болған. Бізде ұлы, идеялық бай Ту, Елтаңба және Гимн бар» екенін айтты. Бұл жерде тағы тәуелсіз Қазақстанның бірінші мемлекеттік рәміздерін жасаудың бүкілхалықтық сипатқа ие болғанын ескерту маңызды. Асыра сөйлемей, өткізілген байқау қазақстандық отаншылдықтың жарқын куәсі болғанын айтуға болады. Бүгінгі күндері сыйлау және құрметтеу белгісі ретінде әрбір қазақстандық Гимнді орындау кезінде қолын жүрегіне қойып тұрып, мақтанышпен қарайды және берілген дәстүр ерте балалық шақтан, мектеп орындығынан басталады. Мемлекеттік рәміздерге қарым-қатынасы арқылы жас ұрпақта Отанға деген махаббат, ар, ұят, еліміздің болашағына деген жауапкершілік, мемлекетке деген құрмет сияқты адамгершілік құндылықтар қалыптасады.

Қазақ халқының бай өткен өміріне, ұлы үміттің ақталулары және отаншылдықтың табандылығы негізінде, Қазақстан осы елде тұрып жатқан этникалық және конфессионалдық топтар арасында қарым-қатынастардың бірегей үлгісін жасай алды. Олардың ішінде ең негізгісі болып, қазақ халқының республиканың басқа халықтарының дәстүрлеріне және діни сенімдеріне құрметпен қарауы, республиканың ұлттары мен ұлыстарының өзіндік ұлттық ерекшелігін, олардың дәстүрлі ұлттық және діни әдет-ғұрыптарын ұстай отырып, сақтауға ұмтылуы болып табылады. Сондықтан, ортақ ұлттық мүдделердің, дүниетанымдық қондырулардың және тұрмыстық дәстүрлі мәдениеттің алаңын іздеу-қазақ пен орыс халқының арасында ежелгі заманнан бері ең сенімді және берілген достар сияқты иық тіресіп жүргендей, халықтарды топтастырады. Әлбетте, екі халықтың өмірге деген ұқсас дәстүрлік көзқарастары достық пен келісімнің 25 жылдығының

туылуына себеп болды. Осыған байланысты, үшінші тарау тарихта екі халықтың ұлттық дәстүрлерінің және әдет-ғұрыптарының ортақ қалыптасуын іздеуге арналған. Орыс пен қазақ халқының үйлену тойларының әдет-ғұрыптары және салттары, отбасының, қоғамның, мемлекеттің өмір сүруінде – балалар біздің қазіргіміз және болашағымыз екені туралы астын сыза айтып отырып, жеке қарастырылған. Сондықтан, көне кездерде пайда болған біздің ата-бабаларымыздың жаңа отбасының пайда болуына, күнделікті өмірдің ережелеріне, дәстүрлеріне және нормаларына қалай сенімсіздікпен қарағанын еске түсіру қызық болады. Сондай-ақ, берілген тарауда қазақ пен орыс халықтарының, баланың туылуына байланысты, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының ортақ белгілері туралы баяндалады. Өмірге жаңа адамның келуі бұл ғажайып. Сондықтан әлемнің барлық халықтары қуана және толқына, оған мейірім мен бейбітшілік, бақыт пен ырыздық тілей отыра, баланы өз білгенінше қарсы алады. Қазақ халқында да, орыс халқында да болашақ ана мен оның сәбиіне қамқорлық пен көңіл бөлудің, туыстардың баланың туылуына көзқарастары туралы, әдеттері, дәстүрлері, сенімдері және салт-жоралары туралы мәселені шешуде ортақ дүние көп.

«Қазақ халқының қонақжайлық пен өзара жәрдем дәстүрі Қазақстан халқының бірлігі мен тұтастығының бастау көзі сияқты» деген тарауда автолар қазақ халқының қонақжайлығын әдемі тарих және де тарихи жәйт ретінде қарастырған. Біздің қазіргіміз және болашағымыз үшін оның қайнар көзі, мазмұны және маңыздылығы, себебі Тәуелсіз Қазақстанға – біздің ортақ Отанға – достық, топтасқандық, бірлік және өзара көмек керек. Қазіргі уақытта Қазақстан халқының сүйенетіні, қазақ халқына үнемі тән осы тамаша қасиеттер. Мемлекеттің Елбасы, Ұлттың көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев өз сөздерінде және Қазақстан халқына Жолдауларында бірлікке және жалпыхалықтық келісімге, келісімділікке және жасампаздыққа шақырады.

Осылай, өткенді және мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, жас ұрпақтың халықтардың мәдени мұраларын сақтау және игеру жолымен халықтар арасындағы достықты нығайтуға бағытталған, Елбасының жасампаздық қызметі барлық Қазақстан халықтарының 25 жылдық бірлігі мен келісімінің іргетасы болды. Және бұл қазақстандық жол, болашаққа жол болып табылады.

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан – 2050» Стратегиясы»: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауы http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslani_e-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiVa-kazahstan-2050-novVi-politicheskii-
2. 10 ғаламдық шақырулар <https://strategV2050.kz/ru/page/global10/>
3. Қазақстан тарихы (өте ерте уақыттан біздің заманымызға дейін). В 5 томдық. Т.2. – Алматы: Атамұра, 2010.
4. Жолдасбеков М. Тастар сөйлейді. Камни заговорили /История 16-18 вв./ – Семей : Абайдың халықаралық клубы, 2007. –211 с.
5. Сартқожа Қ. Орхон мұралары. - Астана, 2003. – 392 б.
6. Омарбеков Т.О. Қазақ түркілерінің мемлекеттілігі: қағанаттар, ұлыстар мен хандықтар баяны. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 192 б.
7. История КазахТана. – Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 432 с.
8. Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. (Хақ жолындағылар тарихы). – Алматы: М.Х. Дулати қоғамдық қоры, 2003. - 616 б.
9. Н.Назарбаев: Қазақстан әлемнің барлық елдерімен үнемі жақсы қарым-қатынастар жасайды <https://strategV2050.kz/ru/news/25877>
10. Кәрібаев С.С. Қазақ хандығының құрылу тарихы. Ғылыми монография. – Алматы: Сардар, 2014. – 520 б.
11. Ерофеева И. В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Алматы: «Санат», 1999. – 336 с.
12. Прошлое КазахТана в источниках и материалах. 2-е изд. – Алматы: Қазақстан, 1998. Сс.2. – 350 с.
13. Мәшімбаев С.М.Қазақ хандары мен Ресей арасындағы елшілік-саяси байланыстар тарихы (XVIII ғасырдың 30-60 ж.)// Дүниежүзі және Қазақстан тарихының кейбір мәселелері (зерттеулер мен мақалалар) Алматы, «Қазақ университеті» 2010. 161-167 б.
14. Хрестоматия по новейшей истории КазахТана (1917-1939 гг.). Т1. Алматы: Санат, 2002. – 408 с.
15. Новейшая история КазахТана (1939-2005 гг.): Хрестоматия. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 410 с.
16. Мы все – одна страна, один народ http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31493979
17. Алаш идеясы: Отаршыл Ресейден тәуелсіз Қазақстанға дейін http://e-historV.kz/kz/project/view/13?tVpe=publicationproject&material_id=90
18. Қазақстан Республикасының Конституциясы . – Алматы: Юрист, 2012. – 44бс.
19. Ұлттық тарихтың қиындықтары мен келешегі <http://e-historV.kz/ru/contents/view/98>
20. 2015 жылғы 30 қарашадағы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

<http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-30-noVabrVa-2015-g>

21. Қазақстан жаңа жаһандық шындықты: Өсім, Реформалар, Даму <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/kazahstan-v-novoi-globalnoi-realnosti-rost-reformi-razvitie/?print=Ves>

22. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің тарихи негіздері <http://e-historV.kz/ru/publications/view/621>

23. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің Күнін мерекелеу туралы <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1500001186>

24. Біздің отандастарымыз Қазақстан туын 4 мың рет алып өтті. <https://www.zakon.kz/4797338-4797338-den-gosudarstvennVkh-simvolov.html>

25. Шәлекенов У.Х. Қазақтың жанұясының кейбір мәселелері // Зерде. -1993. - № 6. - 51-58 б.

26. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы: (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу еңбек). - Алматы: Ғылым, 1996. - 288 б.

27. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX- нач. XX в.). - Алма-Ата: Ғылым, 1991. -213 с.

28. Жүнісов А. Бабалар дәстүрі: қазақтың байырғы тұрмыс-салт ғұрыптары. - Алматы: Өнер, 1992. - 80 б.

29. Балашов Д. М., Марченко Ю. И., Калмыкова Н. И. Русская свадьба. - М.: Современник, 1985. - 402 с.

30. Тохтабаева Ш.Ж. Функция казахской традиционной одежды // Известия НАН РК. Серия обществ. наук. - 1994. - № 16. - С. 11-20.

31. Соколова А. Л. Традиции русской народной свадьбы. - М., 2014. - 292 с.

32. П. Обычай казахов Семипалатинской области // Русский вестник. - 1878. - № 9. - С.23-46 .

33. Казахи: Историко-этнографическое исследование / Ред. Г.Е.Тайжанова.- Алматы: Қазақстан, 1995.- 352с.

34. Салт-дәстүр сөйлейді: отбасы хрестоматиясы / құраст. : С.Бопайұлы, С.Керімбай, М.Төлеген, Ә.Нәби А.Тасболат.- Алматы: Орхон, 2014.- 288 б.

35. Левшин А.И.Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей / Под общ.ред.М.К.Козыбаева.- Алматы: Санат, 2009.- 656 с.

36. Кабатов С. А. Первичный анализ обрядовых действий, связанных с рождением ребенка, в среде сельского населения Костромского Поволжья XIII–XVIII вв. //Ярославский педагогический вестник, 2014.- № 4 – Том I (Гуманитарные науки). 12-16 с.

37. Безгин В.С. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века). М.-Тамбов: Изд-во Тамс. гос. тех. ун-та. 2004. 304 с.

38. Артықбаев Ж. О., Сабданбекова Ә. Ә., Елемесов Ә. Қ., Дауенов Е. Н. Дәстүрлі қазақ этнографиясы: оқу-әдістемелік құралы. – Павлодар: «Кереку», 2008. – С.1. – 345 б.

39. Арғынбаев. Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: «Қайнар» баспасы, 2005. – 216 б.

40. Әжіғали Е т. с. Салт дәстүрлер мен әдет-ғұрыптары. / Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты ред. –Алматы: Арыс. Біртұтастығы мен ерекшелігі, 2005. –Т. 1. – 356 б.

41. Калиев С. т. с. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы: «Рауан» 1994. – 122 б.

42. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 132 б.

43. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на XX сессии Ассамблеи народа Казахстана «Казахстан - 2050: один народ, одна страна, одна судьба» <https://strategy2050.kz/ru/president/9/>

44. Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее http://www.inform.kz/ru/kazahstanskiV-put-2050-edinaVa-cel-edinVe-interesV-edinoe-buduschee_a2663765

Министерство образования
и науки Республики Казахстан

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева

Научно-исследовательский
центр «Молодежь»

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА И НАЦИОНАЛЬНОЕ ДОСТОЯНИЕ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Методические материалы
для целевой группы молодежи

Астана, 2016

**Методические материалы «Историко-культурное наследие казахского
народа и национальное достояние независимого Казахстана»
приурочены к празднованию 25-летия независимости
Республики Казахстан
«25 лет Единства и Согласия»**

**25 значимых событий из истории Казахстана,
отражающие достижения Независимого Казахстана**

26.	16 декабря 1991 года	Провозглашение государственная независимость Республики Казахстан
27.	29 августа 1991 года	Заккрытие Семипалатинского ядерного полигона
28.	1 декабря 1991 года	Первые всенародные выборы Президента Казахстана
29.	2 марта 1992 года	Вступление Республики Казахстан в Организацию Объединенных Наций (ООН)
30.	7 мая 1992 года	Создание самостоятельных Вооруженных сил Республики Казахстан
31.	4 июня 1992 года	День утверждения Государственных символов Республики Казахстан – Герба, Флага, Гимна
32.	15 ноября 1993 года	Введение в обращение национальной валюты Казахстана - тенге
33.	6 июля 1994 года	Принятие постановление Верховного Совета Казахстана о переносе столицы из Алматы в Акмолу
34.	30 августа 1995 года	Принятие действующей Конституции Республики Казахстан на всенародном референдуме
35.	1996 год	Участие независимого Казахстана в летних олимпийских играх
36.	11 октября 1997 года	Принятие стратегии «Казахстан-2030»
37.	6 мая 1998 года	Подписание указа Президента Казахстана о переименовании столицы республики г. Акмола в г.Астана
38.	10 октября 2000 года	Подписание главами государств (Казахстан, Россия, Белорусь, Киргизия, Таджикистан) Договора об учреждении Евразийского экономического сообщества в Астане
39.	30 августа 2002 года	Воздвигнут монумент «Астана-Байтерек»
40.	6 июля 2008 года	Установлен новый государственный праздник – День столицы Казахстана - Астаны
41.	24-25 февраля	Проведение Национальной переписи

	2009 года	населения Казахстана
42.	3 октября 2009 года	Создание Тюркского совета
43.	1 января 2010 года	Начал действовать Таможенный союз на территории трех стран – Казахстана, России и Беларуси
44.	1 января 2010 года	Казахстан стал председателем Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ)
45.	28 июня 2010 года	Состоялась торжественная церемония открытия первого в Казахстане университета международного уровня - «Назарбаев Университет»
46.	30 января 2011 года	В Астане стартовали VII зимние Азиатские игры
47.	14 декабря 2012 года	Послание Главы государства народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства»
48.	2013 год	Казахстан вошел в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира
49.	29 мая 2014 года	В Астане был подписан договор о создании Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС)
50.	27 июля 2015 года	Казахстан официально вступил во Всемирную торговую организацию (ВТО)

Содержание

Введение.....	58
Глава 1. Основные события в истории казахского народа как условие формирования общенациональной идеи	
1.1. Великая степь в эпоху великих завоеваний.....	60
1.2. Образование Казахского ханства и его укрепление.....	63
1.3. Присоединение Казахстана к Российской империи.....	66
1.4. Казахстан в составе Союза Советских Социалистических Республик.....	69
1.5. Страна преображенной Великой степи.....	72
Глава 2. Государственные символы – национальная гордость Казахстана	
2.1. История создания государственных символов Республики Казахстан и их значения.....	77
2.2. День Государственных символов Казахстана - праздник патриотизма и единства нации.....	80
2.3. Пропаганда и применение государственных символов.....	81
Глава 3. Общность обычаев и традиций казахского и русского народов	
3.1. Схожесть традиционных элементов свадебных обычаев и обрядов казахского и русского народов.....	84
3.2. Общие признаки традиций и обычаев, связанных с рождением ребенка у казахского и русского народов.....	88
3.3. Традиций гостеприимства и взаимопомощи казахского народа как источник единства и сплоченности народов Казахстана.....	94
Заключение.....	100
Литература.....	103

Введение

Наш путь – это путь единства и последовательного формирования нации на основе гражданской идентичности.

Н.А. Назарбаев

Одной из центральных задач в рамках четвертой институциональной реформы и определенных по этому направлению в «Плане нации – 100 конкретных шагов» является укрепление гражданской идентичности. В данной сфере четко определены четыре главных приоритета: казахстанская идентичность, ценности «Мәңгілік Ел», развитие триединства языков и генерация нового поколения «Мәңгілік Ел». Роль главного механизма реализации мероприятий в рамках четвертой институциональной реформы и «Плана нации – 100 конкретных шагов» по направлению «Идентичность и единство» отводится Ассамблее народа Казахстана.

В целях реализации данного направления была разработана «Концепция укрепления и развития казахстанской идентичности и единства», которая базируется на том, что каждый гражданин, независимо от этнического происхождения, связывает свою судьбу и будущее с Казахстаном.

Единое прошлое, совместное настоящее и общая ответственность за будущее связывают общество в одно целое, объединяя весь народ по принципу «Одна страна - одна судьба». Единство народа на основе общих духовно-нравственных ценностей является источником казахстанского национального духа. Казахстанцев должна объединять глубокая любовь к общему дому, уважение и согласие по отношению к истории древней земли и развитию языков, вера в настоящее и великое будущее нашего государства и ее граждан.

В принятом документе «дружбы-мира-согласия» особое внимание уделено патриотическому воспитанию подрастающего поколения, укреплению казахстанской идентичности на принципе гражданства, формирования исторической памяти и духовно-культурного наследия народа. В этой связи знание каждым казахстанцем своей Отечественной истории выступает фактором повышения патриотического настроения и формирования казахстанской гражданской идентичности. Этому способствует разработка специальной программы исторических исследований под названием «Народ в потоке истории». Приоритетным направлением этой программы является расширение горизонтов национальной истории, формирование нового исторического мировоззрения нации. Реализация данной программы вносит большой вклад в формирование национального исторического сознания молодежи. В послании Президента Республики Казахстан «Стратегия "Казахстан - 2050": новый политический курс состоявшегося государства», говорится о том, что государство делает все для того, чтобы открыть перед молодежью новые возможности.

«Объявленный мной сегодня новый политический и экономический курс нацелен на то, чтобы дать вам лучшее образование, а значит, еще более достойное будущее. Я полагаюсь на вас - новое поколение казахстанцев. Вы должны стать двигателем нового курса» [1]. При этом особое внимание обращено, на то, что современный мир переживает сейчас острый мировоззренческий и ценностный кризис. В прошлом общество представляло собой чрезвычайно пеструю, разнородную мозаику, составленную из изолированных социальных единиц, начиная от орд, племен, царств, империй и кончая еще относительно недавно наиболее широко распространенной формой - национальным государством. Каждое из этих политических образований имело независимую и самодостаточную экономику, собственную культуру, сохранявшую свою уникальную идентичность, которая не пересекалась и была несоизмерима с остальными. Современное общество являет собой совершенно иную картину. Местные культурные традиции размываются, и, похоже, массовая потребительская культура западного типа становится «универсальной», распространяясь по всем странам и континентам. «Нам принципиально важно не втягиваться в этот мировоззренческий дискурс, оберегая наши проверенные годами ценности. На собственном опыте мы знаем, как то, что называли нашей ахиллесовой пятой - многоэтничность и поликонфессиональность, мы обратили в свое преимущество. Мы должны научиться жить в сосуществовании культур и религий. Мы должны быть привержены диалогу культур и цивилизаций» [2].

При формировании патриотизма и гражданской идентичности у молодежи, необходимо обращать внимание на то, что казахам и представителям других народов, проживающим на территории нашей страны, несмотря на все тяготы и невзгоды имперского периода, революционных потрясений и тоталитаризма, удалось сохранить свою культурную самобытность. Поэтому первоочередная задача формирования исторического сознания состоит не в том, чтобы выделить новейшую национальную историю из общей истории Казахстана, а в том, чтобы показать уникальность национальной истории, где раскрыты знаковые шаги на пути становления молодого независимого государства. При помощи знания истории, образующих в своей совокупности определенную систему представлений о прошлом, о его органической связи с настоящим и возможных тенденциях развития общества в будущем, может быть достигнута цель формирования гражданской идентичности учащейся молодежи.

В этой связи, актуализируется значимость изучения основных исторических событий Казахстана, государственных символов, традиций и обрядов казахстанского народа, которые являются связующим звеном между прошлым и настоящим, мощным фундаментом казахстанского патриотизма и гражданственности.

Глава 1. Основные события в истории казахского народа как условие формирования общенациональной идеи

История казахского народа уникальна как по эволюционному развитию, так и по содержанию. Она насыщена величайшими испытаниями на проверку качества, стойкости, мужества и достоинства казахов.

Н.А. Назарбаев

1.1. Великая степь в эпоху великих завоеваний

История великих завоеваний в Великой степи начинается в средние века, с середины VI века, когда потомки племен саков, уйсуней, гуннов, канлов, сарматов вышли на историческую арену с новым названием - тюрки и образовали государство – Тюркский каганат. Основными источниками по истории тюрков и их государств, являются китайские письмена и Орхоно-Енисейские надписи. Слово «тюрк» встречается в китайских источниках с 542 года. В 552 году Бумын каган образовал Тюркский каганат, что привело к установлению господства в Евразийской степи тюркских племен. Это результат борьбы тюрков за независимость и показатель святости понятий свободы и независимости для всего тюркского мира, в том числе казахского народа и всех обитателей Великой Степи [3; с. 544].

Территория Тюркского каганата (552 – 603 гг.) простиралась с Северной Монголии до Восточной Европы и доходила до верхнего течения Амударьи. Потомки Бумына, пришедшие после него к власти, смогли сохранить мощь Тюркского каганата. В 587 году близ Бухары тюрки одержали победу над эфталитами, чья власть распространялась от Каспийского моря до Северной Индии и Восточного Туркестана. Для кочевых народов Великой Степи были характерны такие качества как: свободолюбие, справедливость, сильная воля, мужество и отвага, терпеливость, стойкость, героизм. Все эти черты тюрки-кочевники показывали в ходе завоевательных походов. Благодаря им племена Великой степи достигали своих целей.

Для установления власти на Шелковом пути, правители Тюркского каганата заключили союз с Византийской империей, организовали обмен послами, наладили торговое соглашение и военный договор против Ирана. В 571 году полководец Истеми подчинил Северный Кавказ, Боспор и Крым. Все эти действия предпринимались с целью утверждения политической силы Тюркского каганата. Но, междоусобные распри внутри каганата, усиление соседних государств и нападения Китая ослабили государство и привели его к разделению в 603 году на две части: Восточный и Западный каганаты. Первоначально Западный каганат подчинил территорию от Каратау до Джунгарии, затем земли Восточного Туркестана, города Самарканд, Бухара и далее, совершив походы на Тохаристан и Афганистан, расширил свою территорию до Северо-Западной Индии. Однако, в 740 году из-за внутренних

противоречий и агрессии соседей, Западно-Тюркский каганат пришел в упадок. В VIII - XII вв. тюркские племена образовали новые государства: в Семиречье - Тургешский каганат, в Нижнем течении Волги и Северном Кавказе – Хазарский каганат, в Среднем течении Сырдарьи и окрестностях Арала – государство Огузов, на северо-востоке, центральном Казахстане – государство Кимаков. Все эти государства занимали важное место в истории и культуре племен Великой Степи.

Одним из государств, появившихся в VIII веке, был Тургешский каганат (704-756 гг.) основанный Уч-элик-каганом. Этнический состав состоял из желтых и черных тургешей. Государство было сильным, управление осуществлялось через деление его на 20 административных регионов, в случае опасности и защиты своей территории, мог выставить 7 тыс. воинов. Но, в то же время, как и предыдущие каганаты - Тюркский и Западно-Тюркский - Тургешское государство продолжало завоевательные войны и давала отпор нападениям соседней китайской империи Тан. В период правления Сулук кагана Тургешский каганат укрепился, столицей государства стал город Тараз. В истории тюркского периода известно событие, произошедшее в 723 году, когда тургеша, объединившись с карлуками Ферганы и жителями Шаша нанесли крупное поражение арабам. В походах против арабов Сулук каган дошел до Тохаристана, но по возвращении в Суяб в 737 году он был убит одним из своих полководцев, что значительно ослабило позиции тургешей. Одним из значимых исторических событий в истории Тургешского каганата является битва у города Атлах (Талас) в 751 году, продолжавшаяся пять дней и закончившаяся полным поражением китайцев от объединенных сил тургешей, арабов и карлуков. После этой битвы войска Танской империи оставили пределы Семиречья и Восточного Туркестана. Но внутри государства не прекращались столкновения, беспокоили внешние враги, что привело к ослаблению каганата и в 756 г. усилившиеся тюркоязычные племена карлуков установили свою власть.

Карлукское государство (756-940 гг.) состояло из многочисленных кочевых и полукочевых тюркоязычных племен и занимало обширную территорию от Джунгарского Алатау до среднего течения Сырдарьи, от Балхаша до Иссык-Куля, долины рек Или, Чу, Талас, отрогов Тянь-Шаня. Особенностью Карлукского государства было наличие 25 городов и поселений, среди них: Тараз, Кулан, Мерке, Барсхан, Талгар, Баласагун, Тонг и др. Многие из них находились на Великом Шелковом пути, являвшейся торговой, дипломатической, культурной и духовной связью между народами Великой Степи и Европы.

Не менее важную роль в истории и развитии культуры в Великой степи играли: Огузское государство (IX – нач. XI в.), Кимекский каганат(IX-нач. XI вв.), Государство Караханидов (942-1210 гг.), Кыпчакское ханство или более известное как Дешты-Кыпчак – Степь Кыпчаков (нач. XI в. – 1219 вв.). Каждое из этих государств внесло свою значимую лепту в развитие всемирной истории. Они были могущественны, владели обширной территорией (Великой Степью), контролировали Великий Шелковый путь.

История становления и развития степных тюркских государств отражена во многих исторических источниках. В первую очередь, это древнетюркские рунические надписи в честь Кюльтегина и Билге Кагана, найденные в 1889 году Н. Ядринцевым на берегу реки Орхон [4]. Рунические письма были найдены на камнях реки Енисей, в бассейне реки Талас, затем на огромной территории, вплоть до Венгрии. В текстах рунических памятников говорится о реальных исторических событиях. Они свидетельствуют о высоком культурном уровне развития степных кочевников, имевших свою письменность, язык и литературу. Также необходимо сказать и о наиболее известных эпосах на тюркских языках – Коркыт-Ата и Огуз-наме, в которых повествуется героические деяния батыров, показаны достижения в области музыки, медицины. С принятием в X веке ислама, кочевники Великой степи превращаются в ведущую силу в мусульманском мире, свидетельством этому является превращение тюркского языка в один из его основных языков [5].

Также силу и мощь Великой степи доказывают труды великих ученых и мыслителей – свидетелей той эпохи. Это очень ценные источники по истории, экономике, политике и культуре тюрков-кочевников. Также бесценный вклад в мировое научное и культурное сокровище. Особое место среди них занимает Абу Насыр аль-Фараби (870-950 гг.), «Второй учитель» после Аристотеля, автор более 150 трудов, ученый - энциклопедист, написавший трактаты по всем отраслям научных знаний. Наиболее значимые и востребованные во все времена его труды: «Большая книга музыки», «Слово о классификации наук», «О достижении счастья», «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Гражданская политика», «Афоризмы государственного деятеля» и др. Замечательным памятником культуры, тюркской энциклопедией является книга Махмуда Кашгари (1029-1101 гг.) «Сборник тюркских слов», в которой собраны и обобщены материалы по истории, культуре, этнографии, языку и литературе. Крупным произведением поэтического творчества тюркской эпохи была поэма «Благодатное знание» Юсуфа Баласагуна (1018-1086 гг.), призывающая к овладению знаниями всех жителей тюркского мира. Ценным и известным литературным, этнографическим, религиозным трудом, исследователи называют сборник стихов «Дивани Хикмет» – Книга о премудрости, Ходжа Ахмета Яссави (1093-1166 гг.). Он был проповедником ислама, считавший, что путь к истине, это – путь к Богу. В истории средневекового Востока знаменитым был знаток многих научных знаний, автор работы «Канон врачебной науки» Ибн Сина (980-1037 гг.), известный на Западе как Авиценна. Также в истории Великой степи золотыми буквами записаны имена: Абу Райхан Бируни (973-ок.1050 г.), Сулейман Бакыргани (1104 – 1186 гг.), Абулкасим Фирдоуси (ок. 940 – 1020 гг.), Имам аль-Бухари (810 - 870 гг.) и многих других деятелей [6].

После господства в Великой степи тюркских каганатов устанавливается власть Чингис хана (Темучина) и начинается известный в истории монгольский период (XIII-XIV вв.). Потрясатель Вселенной смог образовать

мощную империю, в состав которой вошла территория Казахстана и Средней Азии. В 1224 году были образованы улусы Джучи, Чагатай, Угедея и Толе, каждый из которых представлял самостоятельное государство. В ходе действий центробежных сил появились ряд независимых государств: Золотая Орда, Ак Орда, Ногайская Орда, Государство кочевых узбеков (Ханство Абулхаира), Могулистан. Самым сильным и известным государством Центральной Азии и Восточной Европы была Золотая Орда [7]. Значимость образования новых государств на территории Великой степи в том, что они стали предвестниками становления в 20-60-х годах XV века Казахского, Сибирского, Казанского, Хивинского, Крымского и Астраханского ханств, состав населения которых, в основном, представляли тюркские племена Великой степи.

1.2. Образование казахского ханства и его укрепление

Образование Казахского ханства – закономерное историческое явление, тесно связанное с историей появления и существования государств на территории Казахстана, с древнейших времен до середины XV века. Это государственные объединения саков, уйсуней, гуннов, канлов в древности, затем известные миру каганаты в VI –X вв. – Великий тюркский, Западно-Тюркский, Тюркешский, Карлукский, Кимакский, в XI-XII вв. государство Огузов, Кипчаков, Караханидов, после монгольского нашествия в XIII-сер.XV века – Золотая Орда, Ак Орда, Ногайская Орда, Ханство Абулхаира, Могулистан.

Казахское ханство образовалось в 60-х годах XV века и в отличие от вышеназванных государств, где одно из племен играло главенствующую роль и выдвигало своего руководителя в качестве главы государства, в его составе были объединены все родственные племена и возникло новое этносообщество – казахи. Известный ученый, государственный деятель и полководец Мухаммед Хайдар Дулати мырза (1499-1551 гг.) в своем историческом сочинении «Тарих-и Рашиди» показал дату образования Казахского ханства, основателей государства, первоначальную территорию и имена первых ханов. Так, описывая положение в кипчакских степях, М.Х. Дулати подчеркнул, что правитель Государства кочевых узбеков Абулхаир хан доставлял много неприятностей потомкам Джучи хана – султанам Жанибеку и Керей, поэтому они покинули его и ушли в Могулистан [8]. Есен –Буга – хан Могулистана, радостно встретил их и подарил им территорию между Козыбасы и Чу (Западное Семиречье, Западный край Могулистана). После смерти Абулхаир хана многие племена стали собираться вокруг ханов Жанибека и Керей. К 870 году от хиджры, или в 1465-1466 гг. нового летоисчисления, число их сторонников достигло 200 тысяч. Эту дату указывает М.Х.Дулати мырза в «Тарих-и Рашиди» как образование нового государства – Казахского ханства. Основатели – Жанибек и Керей. Назван также Касым хан, описано положение в Могулистане и деятельность их правителей. Первоначальная территория Казахского ханства охватывала

земли между Козыбасы и Чу. Племена в новом государстве были этнически близкими, поэтому они получили общее название – сначала узбек-казахи, затем казахи. В 2015 году, опираясь на данные, приведенные в труде М.Х. Дулати «Тарих-и-Рашиди», Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев издал указ о праздновании народом Казахстана 550-летия со дня образования Казахского ханства. В своей речи на торжественном собрании, посвященной знаменательному событию, он поздравил всех с «великой датой для всего нашего народа» и подчеркнул, что «Казахстан всегда будет беречь и приумножать дружбу с нашими соседями, строить добрые отношения со всеми странами мира» [9].

После смерти Абулхаир хана и распада государства Могулистан в 70-х годах XV века, у основателей Казахского ханства появилась возможность для вступления в политическую борьбу и расширения территории государства. Все усилия правителей были направлены на овладение городами Сырдарьинского региона - издавна известными как центры политической, торгово-экономической и культурной жизни края. В 80-90-х годах XV века казахские ханы (Жанибек, Керей, Бурундук) завоевали города Сузак, Сыганак, район Северного Приаралья и значительную часть Центрального Казахстана. Это был период становления, расширения и защиты территории Казахского ханства от соседних государств.

Укрепление и дальнейшее развитие Казахского ханства связано с именем известного хана – Касыма, сына Жанибек хана (1511- 1521 гг.) [10]. Талантливый военачальник, дальновидный политик, энергичный и смелый в действиях руководитель, Касым хан смог утвердить свою власть над степными просторами Центрального Казахстана. Границы государства выходили на юге на побережье Сырдарьи и охватывали часть городов Туркестанского региона, на юго-востоке включали значительную территорию Семиречья, на северо-западе достигали бассейна реки Урал. Население Казахского ханства достигло более миллиона человек. Государство и казахский народ стали известны странам Западной Европы. Были установлены дипломатические связи с Московским княжеством в период правления Василия III. Также налажены взаимоотношения с Крымским и Астраханским ханствами. Касым хан, с целью усиления и установления законопорядка в стране, принял свод законов «Қасым ханның қасқа жолы» («Столбовая дорога хана Касыма»), основанных на традициях и обычаях казахского народа. Казахское ханство периода правления Касым хана было самым сильным государством на территории бывших улусов Джучи и Чагатая.

Особое место в истории Казахского ханства занимает деятельность Хак-Назар хана (1538 -1580 гг.). По мнению исследователей, он смог объединить Казахское ханство, распавшееся после смерти Касым хана и значительно расширить его границы. Период его правления называют периодом расцвета ханства и превращения его в мощное государство, представлявшее собой опасную силу для соседей. Территория Казахского ханства на западе проходила по Уралу, на севере – по Ишиму и Нуре, на востоке – по

Чингистау, Балхашу и реке Чу, на юге границы вплотную походили к Ташкенту. Казахскому хану были подчинены часть территории башкиров и киргизов. Велась оживленная торговля с народами Средней Азии, окрепли экономические связи. Хакназар хан смог вернуть несколько городов Туркестанского региона.

В период правления Таукель хана (1582-1598 гг.) границы Казахского ханства были расширены в результате овладения казахскими войсками Ташкентом, Самаркандом и присырдарьинскими городами. Укрепление внешних позиций привело к дальнейшему социально-экономическому и политическому развитию внутри государства.

Казахское ханство при Есим хане (1598-1643 гг.) представляло собой сильное централизованное государство. Есим хан был одним из выдающихся политических деятелей своего времени. Он смог отстоять единство и независимость Казахского ханства, за что был назван «Еңсегей бойлы ер Есім, что означает «Мужественный Есим богатырь». Его отвага, смелость и полководческие способности отразились в годы натиска на казахские земли джунгар, также в ходе борьбы за возвращение Южного Казахстана и Ташкента. При Есим хане был разработан и введен новый свод законов «Есім ханның ескі жолы» («Древний путь Есим хана»).

Одним из самых известных государственных деятелей Казахского ханства является Тауке хан (1680-1718 гг.). Время его правления называют «золотым веком», с его именем связано укрепление государственности казахов, утверждение внешних связей, реформаторская и правовая деятельность. Так, Тауке хан смог остановить междоусобицы и распри между родами и племенами, дать отпор противникам, укрепить дружественные отношения с соседними среднеазиатскими государствами, наладить торговые и экономические связи с Россией. При Тауке хане был принят новый закон государства, подготовленный на основе старых установлений Касым хана и Есим хана. Были внесены важные дополнения в законодательство и названы «Жеті Жарғы» («Семь установлений»). В законе учтены изменения, произошедшие в конце XVII-начале XVIII веков, как внутри государства, так и в мировом пространстве. В жизнедеятельности казахского общества главенствующую роль стал играть всеобщий закон. Новое установление включало семь разделов: Земельный закон, Семейно-брачный, Военный, Положение о судебном процессе, Уголовный закон, Закон о куне, Закон о вдовах. «Жеті жарғы» действовали в казахском обществе в течении XVIII - XIX веков. Законы Тауке хана позволили укрепить авторитет ханской власти, ввести знаки отличия при определении материального благосостояния казахов разных родов и племен, ввести новую систему налогов. По мнению ученых, все деяния Тауке хана были направлены на укрепление государственности на территории Казахского ханства. Казахское ханство к началу XVIII века, владело обширной территорией, оставленной в наследство своим потомкам, ведущими государственными правителями, в том числе и Тауке ханом, как результат их деятельности. Так, земли казахов на западе охватывали территорию от

восточного побережья Каспия, на востоке до Джунгарского Алатау, на юге окраины казахских земель доходили до Ташкента, на севере – включали Иртыш и Тобол. Но, к сожалению, после смерти Тауке хана (1718 г.) усилились междоусобные распри, которые привели к раздробленности государства и создали угрозу существованию Казахского ханства. Самым крупным и опасным соседом Казахского государства было Джунгарское ханство, образованное в 1635 году Батуром Хунтайджи, путем объединения ойратских племен в единое централизованное государство. В годы правления Тауке хана казахи давали отпор джунгарским завоевателям. Последующие годы стали трагическими для казахского народа. Наступили годы бедствий, лишений, невзгод и поражений. Так, известные в истории Казахского ханства «Годы Великого бедствия» - «Ақтабан шүбүрынды», охватили 1723 – 1726 годы. В 1726 году был собран курултай представителей всех казахских жузов, на котором принято решение об организации народного ополчения для борьбы с джунгарами. В результате единства и сплоченности воинов и их предводителей (хана Младшего жуза Абулхаир хана, Богенбай батыра), казахи смогли одержать победы. Но, воспользоваться военными и политическими результатами и закрепить успех помешали внутренние разногласия между правителями Казахского ханства.

1.3. Присоединение Казахстана к Российской империи

В первой половине XVIII века Казахское ханство представляло собой раздробленное государство, состоящее из трех самостоятельных ханств (жузов) и правителей: Старший жуз (Жолбарыс хан), Средний жуз (Каип хан), Младший жуз (Абулхаир хан). Единого великого хана не было. Самым известным и влиятельным деятелем был Абулхаир хан, возглавивший борьбу против джунгар и одержавший победы над врагом в 20-30-е годы XVIII века: Битва при Буланты (1728г.), Аныракайская битва (1730 г.). По мнению исследователей, Абулхаир хан правильно понял общенародные интересы и необходимость создания централизованной системы управления кочевого населения. Но, его стремления к единству и власти в степи, не устраивали значительную часть представителей казахской правящей верхушки. В начале XVIII века сложным было не только внутреннее, но и внешнеполитическое положение казахских ханств [11].

В XVII-XVIII веках приграничная территория Казахских жузов и России была самой большой. Несмотря на то, что земли Нижнего Поволжья, Приуралья, Западной Сибири по закону являлись подчиненной России, на практике влияние Российской империи на данные регионы было слабым. Из-за незавершенной социально-политической интеграции территории в Российскую государственную систему, форпосты-орудие военно-административной колонизации России, стали строиться на юго-востоке границы с калмыками, башкирами, сибирскими татарами и др. подданными государства, в некоторых местах приблизились к границам Младшего и

Среднего жузов. На рубеже 20-30-х годов XVIII века активизировалась экспансионистская политика Российской и Цинской империй, что явилось главной причиной обострения земельного вопроса во взаимоотношениях кочевых народов. Сложившееся положение в стране и напряженные отношения с соседними государствами, вынудили Абулхаир хана искать себе союзников и покровителей за пределами ханства. Близким и сильным соседом была Российская империя. Поэтому, летом 1730 года Абулхаир хан отправляет свое посольство в Петербург к императрице Анне Иоанновне с просьбой принять его с улусами в подданство Российской империи. Послов было семь человек. Возглавил их Кутлумбет Коштаев. Посланикам Абулхаир хана были оказаны всяческие почести, они были приняты с радостью, одарены ценными подарками и возвращены в Казахскую степь в сопровождении комиссии во главе с переводчиком Коллегии иностранных дел В.И.Тевкелевым и охраны. Цель делегации-привести к присяге на подданство России Абулхаира и представителей казахской высшей знати. 5 октября 1730 года они прибыли в урочище Майтобе на р.Ыргыз, где располагалась резиденция Абулхаир хана. В степи было не спокойно, заметны были разногласия среди казахского населения. Но, благодаря дипломатическим усилиям В. Тевкелева, миссия была выполнена. Первым присягал на подданство Абулхаир хан, за ним – Богенбай батыр, затем Есет батыр, Худайменды мырза и 27 старшин. Так принятие группой казахской знати подданства царской России положило начало присоединению Казахстана к Российской империи. Абулхаир хану и «всему казахскому народу» была дарована грамота от 19 января 1731 года [12]. Но, принятие Младшим жузом подданства России, не решило проблемы казахского общества. Действия Абулхаир хана встревожили среднеазиатские и Джунгарское ханства. Внешняя угроза государству сохранялась.

Российская империя искала пути закрепления своих позиций в казахских землях и поэтому в 1734 году учредила «Киргиз-кайсацкую экспедицию», затем переименованную в Оренбургскую. Возглавил ее обер-секретарь Сената И.К.Кирилов. Перед экспедицией были поставлены следующие задачи: определение казахско-русской границы вдоль Урала, закрепление подданства казахов, развитие торговых связей со странами Средней Азии, контроль за казахско-башкирскими отношениями, также всестороннее исследование края. Результаты работы экспедиции отправлялись в Петербург. К примеру, руководитель экспедиции считал, что необходимо построить город-крепость в устье реки Ори, эффективно использовать богатые залежи свинца, серы и селитры близ Сырдарьи для военных нужд Российской империи, оказывать помощь оружием и боеприпасами Абулхаир хану в борьбе с Хивой, также не допускать согласия между башкирами и казахами [13]. Но, в 1734-1738 гг. начались волнения среди башкирского населения и далеко идущие планы экспедиции не были полностью реализованы.

10 июня 1734 года был принят указ императрицы Анны Иоанновны о принятии Среднего жуза в состав России и передана грамота хану Среднего

жуза Самеке, подтверждающая российское подданство. Но, как известно, большая часть территории Среднего жуза была фактически самостоятельной до введения Устава 1822 года. 3 августа 1738 года Абулхаир хан повторно принял присягу на подданство Российской империи. Затем – его сын султан Ералы и 56 старшин Младшего и Среднего жузов. В 1740 году присягнули на подданство хан Среднего жуза Абулмамбет, султан Абылай и 290 представителей казахской знати. К середине 40-х годов XVIII века почти все известные ханы и султаны Младшего и Среднего жуза формально приняли российское подданство. Только правители Старшего жуза не приняли участие в этом процессе, так территория их была далека от России и необходимо было решить вопрос об отношениях казахов Старшего жуза с Джунгарским ханством. Исторический процесс принятия подданства Российской империи не носил всенародный и масштабный характер, клятву верности царской России приняли правители Младшего и Среднего жузов.

После завершения вышеуказанных исторических актов, Россия своей главной целью выделила решение вопроса о постепенной военно-казахской колонизации казахской степи и ликвидации государственности на территории Казахстана. Только за три года с 1740 по 1743 годы, на стыке земель Младшего жуза и Южного Урала были построены несколько военных крепостей, постепенно ограничивая районы кочевания казахского населения. Это крепости - Воздвиженская, Рассыльная, Ильинская, Таналыпская, Кизильская, Елшанская, Красногорская, Новосергиевская и другие. Смена руководства в Оренбургском крае также сыграла свою роль в дальнейшей политике России по отношению к Абулхаир хану и казахам Младшего Жуза: устранение хана от власти, принятие мер по колонизации края. Стали расширяться укрепленные военные линии. Яицкая линия закрыла свободный переход казахов в свои владения на правобережье реки Урал. Уйская линия на востоке соединилась с Новоишимской и Иртышской линиями. В результате образовалась сплошная непрерывная линия военных крепостей и форпостов от устья реки Урала до Усть-Каменогорской крепости, протяженностью в 3, 5 тыс. верст (верста равна примерно 1 км.), заселенная русскими казаками. Казахи потеряли примерно 70 тыс. кв. верст. После военно-казахской колонизации, в 60-80-ые годы XIX века, Российская империя продолжила освоение территории Казахстана, организовала сначала добровольное, затем массовое переселение русских крестьян на земли казахов Среднего и Младшего жузов. В 20-х годах XIX века подготовила и ввела Уставы 1822-1824 годов, которые ликвидировали ханскую власть в Среднем и Младшем жузах. В 60-е годы XIX века начались завоевательные походы Российской империи на земли казахов Старшего жуза и поспешно, 1867-1868 годы были приняты Временные положения по управлению Казахским краем, которые юридически закрепили колониальный статус Казахстана. Территория всех трех жузов вошла в состав Российской империи, началось активное использование природных богатств Казахской степи. Реформы 1886 и 1891 годов были приняты после завоевания

территории среднеазиатских ханств. Земли Казахстана и Средней Азии были разделены на два края: Туркестанский и Степной.

Многие прогрессивные и радеющие за свою землю представители казахского народа, выдвинули своих предводителей, способных возглавить борьбу за свободу и независимость своей родины. Так, с конца XVIII века и в течении XIX века под руководством выдающихся батыров, биев, старшин, султанов и ханов произошли национально-освободительные восстания. Так, известны восстания Сырыма Датова (1773-1797 гг.), движения Сапуры Матенкызы (1775-1776 гг.), восстания под руководством султана Каратая (1806-1816 гг.), Арынгазы хана (1816-1820 гг.), Каипкали султана (1827-1829 гг.), султана Саржана Касымова (1824-1836 гг.), батыров-старшин Исатая Тайманова и Махамбетова Утемисова (1836-1838 гг.) султана, затем хана Кенесары Касымова (1837-1847 гг.) и др [3; с. 768]. Но, все восстания потерпели поражение, так как Российская империя использовала против них сильную армию, карательные отряды, казачьи войска и политику неприязни правящей знати и руководителей восстания друг к другу. Социально-экономическое положение населения Казахстана стало очень тяжелым. Народ вынужден был смириться с колониальным статусом. В начале XX века началась деятельность выдающейся плеяды алашской интеллигенции, направленной на просвещение и пробуждение казахского народа. Это знаменитые и известные всем казахстанцам личности: Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов, Мустафа Шокай, Мухамеджан Тынышпаев, Бакытжан Каратаев, Шакарим Кудайбердиев и многие другие.

1.4. Казахстан в составе Союза Советских Социалистических Республик

Вышедшая на историческую арену, в начале XX века алашская интеллигенция, боролась за просвещение и свободу казахского народа, равенство и братство с народами России. Воспользовавшись победой Февральской революции 1917 года, которая привела к изменениям в имперской власти, лидеры казахского народа Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов создали партию «Алаш», правительство Алаш-Орда и национально-территориальную автономию «Алаш» [14]. В период установления Советской власти в Казахстане и подготовки к образованию советской автономии, казахской интеллигенцией была предложена альтернативная власть и автономия. Выдающиеся представители передовой части казахского общества – Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов, Мустафа Шокай, Мухамеджан Тынышпаев и многие другие предлагали установление власти народа и государства в виде «Алаш» и «Туркестанской (Кокандской) автономии». К сожалению, данное волеизъявление не было принято советским государством, так как все вопросы решались с классово, партийной позиции без учета исторических, национальных особенностей казахского общества. Поэтому алашевцы все свои силы и знания направили на сохранение

казахских земель, если не на национальной (казахской) основе, то хотя бы на советской, социалистической. Поэтому, территория нашего государства, которой мы владели в период СССР, а сейчас имеем в независимом Казахстане, результат деятельности алашской интеллигенции в начале XX века.

Союз Советских Социалистических Республик (СССР) был образован 30 декабря 1922 года как результат победы Октябрьской социалистической революции 1917 года, свершенной под руководством большевиков и их вождя В.И. Ленина (Ульянова). Первоначально, в 1918 году территория Казахстана вошла в состав Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (РСФСР) в виде Автономной Киргизской (Казахской) Социалистической республики (АССР), подчиненной РСФСР. В 1922 году в качестве автономного субъекта РСФСР была включена в СССР. В 1937 году АССР преобразована в Казахскую Советскую Социалистическую Республику (КазССР) и введена в состав СССР как союзная республика.

Казахстан, в период существования Советского государства, прошел гражданскую войну 1918-1920 гг., ощутил политику «военного коммунизма», голод 20-х годов и тяжелые последствия, в результате которых в стране разразился экономический и политический кризис. Насильственно-принудительные меры советской власти вызвали протест народа. В то же время была создана Киргизская (Казахская) Советская Автономная социалистическая республика в составе РСФСР со столицей в Оренбурге, закреплённая Декретом ВЦИК и СНК РСФСР от 6 августа 1920 года. В состав Кир(Каз) автономии были включены Семипалатинская, Акмолинская, Тургайская и Уральская губернии, Мангышлакский уезд, 4-я и 5-я Адаевские волости Красноводского уезда Закаспийской области, Синеморская волость Астраханской губернии, земли Букеевской Орды. 22 сентября 1920 года дополнительно в состав Казахской АССР была введена Оренбургская губерния, а город Оренбург стал столицей республики.

20-30-е годы XX века – период проведения Советской властью индустриализации, коллективизации и культурной революции. В эти годы социалистическое государство достигло определенных успехов, но были и трагические страницы истории. СССР при проведении политики по отношению к Казахстану учитывало громадные сырьевые ресурсы и необходимость ускоренного развития промышленности. К 1927 году в Риддере завершилось строительство обогатительной фабрики, свинцового завода и электростанции, в Карсакпае – сооружение главных цехов медеплавильного завода. Расширилось нефтяное и золотодобывающее производство. Вступили в строй Алма-Атинская суконная фабрика, кожевенные заводы в Петропавловске и Уральске. Развивалась рыбная промышленность, соляные промыслы, маслодельные заводы. Была построена Туркестано-Сибирская железная дорога. Выросли новые города и рабочие поселки. Со всего Советского Союза ехали в Казахстан представители разных национальностей – специалистов и рабочих для обеспечения

индустрии кадрами. Однако в республике отсутствовали предприятия по обработке нефти и газа, цветных металлов и машиностроения. В результате проведения политики индустриализации, Казахстан стал индустриально-аграрной республикой, с сырьевой направленностью промышленности.

В ходе осуществления массовой коллективизации, организовывались колхозы и совхозы, призывались рабочие из промышленных центров, увеличивалась посевная площадь, создавались машино-тракторные станции, шла социалистическая переделка аула и ускорение перехода кочевого и полукочевого населения на оседлость, также создавались комиссии по ликвидации кулачества и байства как класса. Все эти социалистические преобразования привели к массовому голоду 30-х годов XX века. Казахи потеряли более 2 млн. человек. Проведение масштабных планов советского государства в области сельского хозяйства, сопровождалось нарушениями принципа добровольности при организации колхозов, ускорением темпов проведения колхозного строительства, применением разнообразных принудительных мер, репрессий.

Трагические страницы советской истории Казахстана связаны с массовыми репрессиями 1937-1938 годов. По мнению руководителей Советского государства, с построением социализма классовая борьба обостряется. Поэтому началась борьба с инакомыслием. На подавление идейного врага были задействованы все силовые структуры государства. Созданы специальные органы, имеющие право высылки, ссылки, заключения в концлагеря [15]. Появилась сеть лагерей ГУЛАГа, АЛЖИР, СТЕПЛАГ. Безвинно были репрессированы видные государственные и общественные деятели Казахстана – Т. Рыскулов, Н. Нурмаков, С. Ходжанов, У. Исаев и др.

Жертвами репрессий стали Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мыржакып Дулатов, Санжар Асфендияров, Сакен Сейфуллин, Ильяс Жансугуров, Магжан Жумабаев и многие другие деятели науки, образования и культуры. Коммунистическая партия и советское правительство осуществляли культурную революцию, результатом которой было создание новой социалистической культуры, науки и образования. Также, что немало важно, шло формирование новой идентичности – советского народа.

В 1939 году, 1 сентября началась вторая мировая война. 22 июня 1941 года фашистская Германия напала на Советский Союз, и Казахстан, как одна из 15 республик СССР, активно встал на защиту Отечества. Вся экономика СССР была переведена на военный лад. Казахстан стал одним из арсеналов фронта. В годы Великой Отечественной войны 1941-1945 годов, советские люди самоотверженно трудились в тылу. Казахстанцы с первых дней Великой Отечественной войны участвовали во всех ее важнейших сражениях: в защите Брестской крепости, в битве за Москву, в сражении под Сталинградом, в Курской битве, в форсировании Днепра, в освобождении населенных пунктов Ленинградской области от фашистских захватчиков. Участвовали в партизанском движении. Воины-казахстанцы героически сражались в Польше, Румынии, Чехословакии, Венгрии, Югославии и других странах Европы. Более 500 воинов-казахстанцев получили звание

Героев Советского Союза, десятки тысяч награждены орденами и медалями. Свою лепту в победу внесли ученые, педагоги, работники культуры. Война унесла свыше 27 млн. жизней советских людей.

В послевоенные годы (1946-1970 гг.) идеологическая мощь СССР окрепла. Командно-административная система Советского Союза подавляла свободу человека, игнорировала его права, отстраняла его от средств производства и от управления государством. Вся полнота власти находилась в руках Коммунистической партии СССР. В то же время большое внимание уделялось развитию образовательных сфер, научных учреждений. Образована Академия Наук КазССР на базе Казахского филиала АН СССР, выросли многочисленные кадры ученых, шла подготовка специалистов высшей и средней квалификации из числа коренной национальности. Неоднозначное отношение сложилось к общественным наукам. Были «выявлены» ошибки в трудах историков, языковедов и литераторов. Невинно был осужден на 25 лет историк Ермухан Бекмаханов. Подверглись гонениям известные ученые и писатели Каныш Сатпаев, Алькей Маргулан, Мухтар Ауэзов и др. Затем были противоречивые годы «оттепели» Н. Хрущева, с осуждением культа личности Сталина и реформами в области народного хозяйства.

В 70-90-ые годы XX века в социально-экономической жизни Советского государства были заметны негативные процессы, тормозившие развитие всех республик, в том числе и Казахстана. Характерными явлениями были: падение производства, устаревшая материально-техническая база индустрии, развитие добывающих отраслей, уравниловка в оплате труда, неэффективность плановой экономики, апатия, безразличие и т.д. В обществе нарастали противоречия и недовольства. Приход к власти в марте 1985 года нового руководителя КПСС М.Горбачева вызвало некоторое оживление и доверие к власти. Появилась надежда на осуществление провозглашенной им перестройки, гласности, ускорения, демократизации общества и обновления всей социалистической системы. Но, народ Казахстана не хотел больше жить по советским меркам, ему нужны были свобода слова и действий. Поэтому 17-18 декабря 1986 года в Алматы произошли декабрьские события, как своеобразный протест против политики Советского государства, которые положили начало обретения Казахстаном независимости и суверенитета.

1.5 Страна преображенной Великой степи

Президент Республики Казахстан – Лидер Нации Н.А.Назарбаев в своем Послании народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося Казахстана» подчеркнул, что 16 декабря 1991 года мы, народ Казахстана, выбрали суверенитет, свободу, открытость миру. Сегодня эти ценности стали частью нашей повседневной жизни. Тогда, в начале пути, все было совсем другим. Теперь же, благодаря нашим общим усилиям, страна преобразилась, ее не

узнать.... Наше главное достижение – мы создали независимый Казахстан» [16].

Новый Казахстан – это Страна Преображенной Великой Степи (Ұлы Дала Елі). 1 декабря 1991 года в Казахстане состоялись первые всенародные выборы Президента Республики. За Нурсултана Назарбаева проголосовало 98, 78 % избирателей от числа принявших участие в голосовании. 10 декабря 1991 года сессией Верховного Совета республики было принято решение о переименовании Казахской Советской Социалистической Республики в Республику Казахстан. 16 декабря 1991 года был принят Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан». Этот день был объявлен Днем независимости Республики Казахстан. Сбылись слова выдающегося деятеля казахского народа начала XX века Алихана Букейханова: «Алаштың баласы бұл жолы болмаса, жақын арада өз тізгіні өзінде бөлек мемлекет болар» (Если сыну алаша в этот раз не повезет, то в ближайшее время он будет самовольной страной) [17]. В документе записано, что Республика Казахстан – независимое, демократическое и правовое государство. Территория Казахстана объявлена целостной, неделимой и неприкосновенной. В законе отмечено, что граждане республики всех национальностей, объединенные общностью исторической судьбы с казахской нацией, составляют вместе с ней единый народ Казахстана. В документе определены все атрибуты государственной независимости Республики Казахстан.

4 июня 1992 года Верховным Советом были утверждены Государственные флаг, герб и гимн Республики Казахстан. В них отражена история, культура, самобытность и преемственность с кочевниками - обитателями Великой Степи в древности и средневековье. Также в Государственных символах нашей страны показано стремление народа Казахстана к миру, процветанию и взаимопониманию со всеми народами мира.

28 января 1993 года Верховный Совет республики принял первую Конституцию независимого Казахстана, затем 30 августа 1995 года в результате проведенного референдума была принята новая Конституция Республики Казахстан. В Конституции 1995 года учтены недостатки и изменения, прошедшие с периода его принятия, определена модель президентской республики, решена проблема разделения полномочий между ветвями власти и переход к рыночной экономике. В первом разделе «Общие положения» в статье 1 Конституции Республики Казахстан определено, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [18]. В соответствии с положениями Конституции, Президент является символом и гарантом единства народа и государственной власти. Так, постепенно стала осуществляться идея строительства своей государственности, осуществление мечты многих поколений, начиная с зарождения на древней казахской земле родов и племен, строивших свое государство и защищавших его от внешних

врагов. Из истории развитых и сильных государств видно, что существовать можно долго и успешно только тогда, когда царят мир и согласие, единство и братство, мечты и реальности.

О том, чего мы добились за 25 лет независимости можно узнать, изучив Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана. Президент Казахстана Н.А. Назарбаев в своих ежегодных Посланиях предлагает свое видение внутренней и внешней политики нашего государства. Первое Послание (1997 г.) стало известно народу Казахстана как Стратегический план развития Республики Казахстан до 2030 года. Затем был определен новый Стратегический план «Казахстан-2050» как продолжение Стратегии - 2030 в новых реалиях и новых возможностях (2012 г.). В настоящее время перед страной стоят новые масштабные задачи. Глава государства верит в каждого из нас и считает, что «наша достойная история, память наших славных предков помогут нам преодолеть трудности грядущего времени» [19].

Для вхождения в число развитых, конкурентноспособных государств мира, необходимо упорно трудиться. В Казахстане идет становление новых секторов экономики, создаваемые в рамках инновационной индустриализации. Многие обрабатывающие отрасли демонстрируют рост. За пять лет обрабатывающая промышленность выросла в 1,3 раза, химическая промышленность и производство строительных материалов - в 1,7 раза. Выпуск продукции машиностроения увеличился в 2,2 раза, а экспорт - в 3 раза. Реализовано более 800 индустриальных проектов. В 2015 году металлургическая промышленность выросла сразу на 15%, химическая - на 3,2 %. Производство минеральной продукции - на 3,2 %, одежды - на 4%. То есть мы создаем экономику, независимую от сырьевых ресурсов. Казахстан стал членом Всемирной торговой организации, что свидетельствует о признании нашей страны как равноправного торгово-экономического партнера. Принята Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол». Начато осуществление реформ «План Нации. Сто конкретных шагов по реализации 5-ти институциональных реформ». Устраняются административные барьеры для малого и среднего предпринимательства, совершенствуются государственное управление, образование и здравоохранение. Все это будет способствовать преобразованию народа Великой степи.

Как отмечает Президент нашего государства Н.А. Назарбаев, сегодня многое зависит от нас, начавших Великий Казахстанский путь и идею Мәңгілік Ел. В своем Послании «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» от 30 ноября 2015 года Президент определяет главную антикризисную стратегию тождественную трём простым, но важным понятиям: рост, реформы, развитие.

«Первое – это рост. Речь, прежде всего, идет об экономическом росте. Применительно к текущим задачам нам необходимо восстановить такие темпы роста экономики, которые обеспечат вхождение Казахстана в

тридцатку наиболее развитых стран мира. Мы должны найти новые внутренние источники роста через раскрытие частной инициативы.

Второе – это реформы. Они обеспечивают стабильность экономики, общества и государства. Сейчас мы реализуем «План Нации. Сто конкретных шагов». Они сопоставимы по своему масштабу с теми масштабными реформами, которые мы проводили в 90-х годах. Нам жизненно необходимо более глубокое реформирование государственного и корпоративного менеджмента, финансового и фискального секторов.

Третье – это развитие. В XXI веке главным фактором развития становится непрерывная модернизация всех сфер общества. Мы ведем работу по масштабному преобразованию всех государственных, общественных и частных институтов на принципах Общества Всеобщего Труда, высокой социальной ответственности, адресной помощи наиболее уязвимым слоям населения» [20].

Для дальнейшего роста нашего государства необходимо развивать техническое и профессиональное образование, создав центры по подготовке кадров совместно с Германией, Канадой, Австралией и Сингапуром. Также, по мнению Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева необходимо «повысить инновационный потенциал казахстанской экономики.

«Важно заложить основы для построения экономики будущего. Необходимо развивать компетенции в сфере смарт-технологий, искусственного интеллекта, интеграции киберфизических систем, энергетики будущего, проектирования и инжиниринга. Это можно сделать только через построение эффективной научно-инновационной системы. Её основой будут мощные исследовательские университеты и инновационные кластеры, формируемые на базе хайтек-парка «Астана бизнес кампус» Назарбаев Университета и технопарка «Алатау» в Алматы. Проведение в Астане Международной специализированной выставки ЭКСПО – 2017 дает нам хорошую возможность активно развивать новую энергетику, основанную на «зеленых технологиях» [21].

Сегодня только Общество Всеобщего Труда способно стать реальной основой эффективной экономики, устойчивой к внешним потрясениям».

Также известно, что с Китаем достигнута договоренность о сотрудничестве в несырьевом секторе, предполагающая строительство более 40 предприятий. С Россией сложились стабильные и прочные, традиционные добрососедские отношения, развивается экономическая интеграция. Сотрудничество с Японией расширяет перспективы инвестиционного и технологического взаимодействия.

Подписан договор с Европейским Союзом об углубленном партнерстве и сотрудничестве. Мы едины с мировым сообществом в борьбе за безъядерный мир, против терроризма и экстремизма. Мы выступаем за решение любых конфликтов мирным путем и делаем для этого все, что зависит от нас, чтобы не отстать от мирового развития. Казахстан будущего, «это – общество образованных, свободных людей, говорящих на трех языках. Они граждане мира. Они путешествуют. Они открыты новым знаниям. Они

трудолюбивы. Они - патриоты своей страны. Казахстан - 2050 года – это Общество Всеобщего труда. Это государство с сильной экономикой, где все делается для человека. Где лучшее образование, лучшее здравоохранение. Где царят мир и спокойствие. Где граждане свободны и равны, а власть справедлива. Там верховенство закона». Всего это мы должны добиться, чтобы стать Вечной страной (Мәңгілік Ел) и быть достойными потомками Страны преображенной Великой степи.

Глава 2. Государственные символы – национальная гордость Казахстана

Государственные символы – это одна из незабываемых основ нашего государства, нашего суверенитета. Они выражают священный объединяющий образ Независимости
Н.А. Назарбаев

2.1. История создания государственных символов Республики Казахстан и их значения

4 июня 1992 года – произошло важное событие: были приняты Государственные символы Казахстана.

Государственные символы – геральдические образы, созданные по всем канонам современной политической культуры и исторической самоидентификации, декларировали не только факт государственной независимости страны, но и суть самых главных принципов построения нового государства. Важный атрибут государственной символики – герб, в переводе с немецкого языка означает «наследство» или «доля в наследстве». История гербов на казахской земле начинается со времен появления на ней первых государственных объединений. Другими словами, история герба – это история государства. Как показывает мировой опыт, характерные особенности Герба отдельного государства позволяют отличать его от другого государства. Например, сакские племена эпохи раннего железа имели родовые тотемные знаки, позволявшие отличать их друг от друга. Тамга – означало особый знак, священный символ, родовая печать. На одежде «Золотого человека», найденного при раскопках Иссыкского кургана V века до нашей эры, было около 4 тысяч украшений, выполненных в «зверином стиле» и изготовленных в виде фигурок барса, горного козла, архара, лося, коней и различных птиц. Отсюда позаимствован орнамент «қошқармүйіз» (рога архара), являющиеся частью нашего Флага. За основу Герба были взяты, смотрящие в противоположные стороны, сказочные крылатые кони-единороги, которые располагались на головном уборе «Золотого человека». При сопоставлении символов государств со схожей историей, ясно видно, что на них изображены одинаковые животные, к примеру, грифоны и беркуты, львы или кони – верные спутники кочевых тюрков.

Такие тотемные символы часто встречаются в уйсунских, тюрко-монгольских преданиях, особенно в легендах о Көкбөрі (Небесном волке). В мировоззрениях тюркских народов волк играл особую тотемную роль. Во времена Тюркского каганата на знаменах тюркских войск был изображен «Көкбөрі». Поэтому в музыкальном произведении известного казахского акына Суйнбая, жившего в XIX веке, есть такие слова «Бөрілі менің байрағым, Бөрелі байрақ көтерсе, Қозады қай-қайдағым...» (смысловой перевод) [22]. Казахский народ всегда считал волка символом смелости и мужества. В последующие времена казахи использовали родоплеменные

тамги. Ученые насчитали 84 тамги казахских родов, произошедших от 43 племен. Тамги, имеющие различные геометрические формы, использовались в качестве гербов и печатей. Также тамги служили для обозначения родовой, племенной и частной собственности. У казахов до наших дней сохранился обычай метить животных тамгой.

Флаг – особый знак самобытности, независимости, государственности. Его история, насчитывающая 5 тысяч лет, начинается на Ближнем Востоке. По словам исследователей, самый древний флаг был найден на территории Ирана, на нем были изображены птицы, звери, лики богов. История голубого цвета флага Казахстана имеет связь с символикой Тюркского, Хазарского, Сельджукского каганатов, государства Тимуридов, Казахского ханства. На языке древних тюрков значение слово «көк» также соответствовало понятиям «восток», «восточный». Солнце на флаге Казахстана – древнейший космический символ, известный всем народам, означает источник жизни, свет. История казахского народа находится в генетической связи с историей саков, усуней, гуннов и других племен, населявших в древности территорию Казахстана. Древние тюрки, исповедовавшие тенгрианство, поклонялись Голубому небу, Солнцу, Воде, Воздуху, Земле. Поэтому голубой цвет флага и символика отражают историческую преемственность народов, проживавших на территории Казахстана. Орел, изображенный на флаге, известен как символ власти и силы, поэтому этот геральдический знак, представлен на многих гербах и государственных эмблемах стран мира.

Если обратимся к истории гербов колониального периода, то в результате административно-территориальной реформы 1867–1868 годов были созданы гербы городов Казахстана. Входившие в состав Российской империи казахские области и города имели гербы единого образца. Например, города Уральск, Гурьев (современный Атырау), Павлодар, Семей, Усть-Каменогорск, Петропавловск, Кокшетау, Костанай, Актобе и другие имели гербы.

Правительство Алаш-Орда рассматривало на своих заседаниях вопрос о необходимости создания герба, но вопрос остался нерешенным. Поэтому в 1918 году в газете «Қазақ» была опубликована статья «Орда гербі (таңбасы)» с призывом принять участие в разработке проекта герба. Рассматривая советский период (1920–1991), мы ясно видим, что герб Казахской ССР, как и других союзных республик, был создан на основе герба СССР. В его центре в красных лучах располагались серп и молот, а на полотнище была надпись на казахском и русском языках «Пролетарий всех стран объединяйтесь!». В самом верху герба находилась пятиконечная звезда, внизу была надпись «КССР» и «ҚССР». В нижней части красного государственного флага КазССР была неширокая голубая полоса, напоминающая о первоначальном цвете национального стяга. В исторических документах встречаются сведения о существовании флагов Алаш-Орды белого и зеленого цветов.

В 1991 году глубокий политический кризис привел к крушению СССР и открыл путь к свободе. Была провозглашена независимость нашей страны. В эти годы началась работа по подготовке Государственных символов

Республики Казахстан. В начале 1992 года вышло Постановление Президиума Верховного Совета о создании рабочей группы по подготовке новой государственной символики Республики Казахстан. В соответствии с ним была образована комиссия, в ее состав вошли такие известные деятели, как С.Абдильдин, С.Зиманов, С.Абдрахманов, Е.Шаймерденов, а также лично Президент страны Н.Назарбаев.

Таким образом, в январе 1992 года был объявлен конкурс на разработку Герба, Флага, Гимна. В нем могли участвовать не только профессиональные художники и дизайнеры – свой вариант мог прислать любой желающий. Среди участников конкурса были не только граждане Казахстана, но и жители различных стран СНГ, Германии, Монголии.

В ходе проведения конкурса на Государственный Флаг приняли участие 600 человек, и было подано 1200 проектов, также было предложено 245 проектов Государственного Герба и 750 проектов Государственного Гимна.

Гимн, олицетворяющий духовное единство, является еще одним важнейшим государственным символом. За годы независимости было принято два Гимна (1992,2006). Авторами текста первого Гимна были Т.Молдагалиев, М.Алимбаев, К.Мырзалиев, Ж.Дарибаева и композиторы М.Толебаев, Е.Брусилковский, Л.Хамиди. Мелодия гимна советского периода осталась без изменений. Однако, 9 мая 2000 года Глава государства Н.А. Назарбаев поставил вопрос перед правительством о необходимости замены Гимна. В результате в январе 2006 года песня «Менің Қазақстаным» стала официальным Гимном. Песня была написана в 1956 году Ш.Калдаяковым и Ж.Нажимеденовым. Этот марш, сочиненный в годы освоения целины, создавался с целью пробуждения национальной гордости и духа казахского народа. Он звучал и в декабре 1986 года.

Герб суверенного Казахстана является результатом огромного труда, творческих исканий двух известных архитекторов: Жандарбека Малибекова и Шоты Уалиханова. Выиграть в этом соревновании было нелегко. Достаточно напомнить, что только в финальном конкурсе принимали участие 245 проектов и 67 описаний будущего герба.

На одном из заседаний конкурсной комиссии президент Страны Н.Назарбаев обратил внимание на красоту голубого цвета из представленных проектов Флага. Разработчиком вызвавшего симпатию членов комиссии проекта знамени страны был известный художник и дизайнер Шакен Ниязбеков, который и стал автором нынешнего Флага.

Н.А.Назарбаев сыграл особую роль в процессе принятия Государственных символов. Внося некоторые поправки в текст, отвечающие сегодняшним идеалам и целям страны, он вошел в объединенный авторский коллектив. Глава государства также уделил особое внимание использованию терминов на казахском языке. По его инициативе были введены официальные термины «елтаңба», «әнұран», «нышан, рәміз».

4 июня 1992 года в Верховном Совете Республики Казахстан было проведено окончательное обсуждение вариантов флага и герба, прошедших в финал.

Таким образом, 6 июня 1992 года в Театре оперы и балета имени Абая состоялась торжественная церемония представления государственных символов. Президент принес присягу на флаге, после этого над резиденцией Президента и зданием Верховного совета республики был поднят Государственный флаг Казахстана. Это событие по приказу министра обороны было отмечено праздничным салютом из 21 артиллерийского залпа.

Конституционный Закон «О государственных символах Республики Казахстан», регулирующий изготовление и порядок использования государственных символов был принят 4 июня 2007 году.

Сегодня наши Государственные символы широко известны в мире. Республика Казахстан признана всем миром. Флаг нашей страны развевается на флагштоке перед зданием Организации Объединенных Наций и зарубежными представительствами Казахстана.

2.2. День Государственных символов Казахстана - праздник патриотизма и единства

В соответствии Законом «О государственных символах Республики Казахстан» ежегодно 4 июня празднуется как День государственных символов и внесен в перечень профессиональных и иных праздников в РК.

31 декабря 2015 года были утверждены Правила празднования Дня государственных символов Республики Казахстан.

Согласно этим правилам День государственных символов будет праздноваться на всей территорией страны ежегодно.

Празднование Дня государственных символов должно проводиться в торжественной обстановке в помещениях, оформленных государственными символами Республики Казахстан, с участием государственных и общественных деятелей, известных представителей в области культуры, образования и науки, экономики и финансов, а также других областей.

Официальные и торжественные церемонии, спортивные мероприятия, посвященные празднованию Дня государственных символов, начинаются с поднятия и установки Государственного Флага Республики Казахстан и сопровождаются исполнением Государственного Гимна Республики Казахстан.

В официальных и торжественных церемониях, спортивных мероприятиях, посвященных празднованию Дня государственных символов, организовываются выступления с поздравительной речью, а также об истории, значении и значимости государственных символов Республики Казахстан.

В рамках празднования Дня государственных символов могут проводиться:

- мероприятия по единовременному исполнению Государственного Гимна Республики Казахстан;

- вручение медалей, нагрудных знаков, ведомственных наград, почетных грамот и благодарственных писем;

- открытие новых объектов, организаций;
- принесение присяги административными государственными служащими;
- круглые столы, заседания, научно-практические конференции, форумы по вопросам государственности Казахстана;
- тематические выставки и экспозиции в библиотеках и музеях, посвященные государственным символам Республики Казахстан;
- выпуски циклов тематических передач, публикаций и интервью видных политических, заслуженных и общественных деятелей;
- конкурсы, викторины, нацеленные на популяризацию государственных символов, укрепление патриотизма и формирование уважительного отношения к государственным символам;
- выпуск печатной продукции, пропагандирующей государственную символику;
- иные мероприятия, посвященные празднованию Дня государственных символов [23].

В рамках информационного сопровождения празднования Дня государственных символов юридическими лицами принимаются меры по широкому освещению в средствах массовой информации проводимых мероприятий, посвященных празднованию Дня государственных символов.

Местными исполнительными органами разрабатываются и утверждаются планы мероприятий по организации и проведению, а также информационному сопровождению празднования Дня государственных символов Республики Казахстан.

В преддверии празднования Дня государственных символов Республики Казахстан по всей стране проходят акции, торжественные мероприятия и различные эстафеты, где все внимание акцентировано на том, что государственная символика призвана объединять граждан всех поколений, поскольку они являются не только объектом почитания, а олицетворением сплочения людей, живущих под одним шаныраком¹ и считающих себя гражданами этой земли.

2.3. Пропаганда и применение государственных символов

Принятие Государственных символов сразу после обретения независимости и суверенитета стало важнейшим шагом в построении демократического и правового государства, укреплении роли и авторитета нашей республики в глазах мирового сообщества. Уважение и бережное отношение к Государственным символам являются основой формирования и воспитания патриотизма, в особенности у молодого поколения, любви к незыблемым ценностям нашей республики.

Глава государства Н.А. Назарбаев в одном из своих выступлений отметил, что отношение граждан страны к ее символам – показатель того,

---

¹Шанырак (шаңырақ) - конструктивный элемент, увенчивающий купол юрты в виде решетчатой крестовины, вписанной в круг. Образ шанырака – это символ общего дома и единой Родины для всех народов, проживающих в стране.

насколько люди чувствуют себя полноценными гражданами этой страны, верят в ее будущее, являются ее патриотами.

В целях воспитания гражданственности и патриотизма, любви к своей Родине - Республике Казахстан, формирования уважения к государственным символам, реализации программы пропаганды и применения, а также понимания сущности и значения государственных символов, их изучение включается в основные общеобразовательные программы учебных заведений среднего общего, начального профессионального, среднего профессионального и высшего профессионального образования.

Каждый учащийся обязан, осмысливая значение и роль символов в процессе становления государственности, воспитываться в духе почитания Государственного Флага, Герба и Гимна страны, осознать ответственность за неуважение к государственным символам Республики, иметь глубокие знания о государственной атрибутике.

В настоящее время все организации, расположенные на территории Республики Казахстан должны быть обеспечены следующими нормативно-правовыми документами по использованию государственных символов:

- «Указ Президента РК, имеющий силу конституционного закона «О государственных символах Республики Казахстан» от 24 января 1996 года;

- «Указ Президента РК, с внесенными изменениями» от 7 января 2006 года № 112;

- список предприятий, имеющие лицензии на изготовление государственной символики;

- Памятка по проверке состояния пропаганды и применения государственных символов в государственных учреждениях;

- образцы документов по уничтожению государственных символов (приказ, протокол заседания, акт об уничтожении);

- Правила размещения Государственного Флага, Государственного Герба РК и их изображений, а также текста Государственного Гимна РК от 2 октября 2007 года;

- Правила о церемониале применения государственных символов РК при проведении торжественных мероприятий в организациях образования от 9 апреля 2005 года № 227.

Применение и пропаганда государственных символов осуществляется согласно конституционному закону «О государственных символах Республики Казахстан» и лица, виновные в надругательстве над государственными символами, несут ответственность в соответствии с законодательством РК.

С момента принятия государственных символов с ними были связаны все победы и достижения казахстанцев.

Наши соотечественники 4 тысяч раз пронесли Флаг Казахстана по победным дорожкам мировых состязаний и олимпиад, водрузили его в самых недоступных местах планеты, вознесли на самые высокие горные вершины и космические дали.

Первого июля исполнится 22 года со дня первого полета в космос представителя независимого Казахстана - Талгата Мусабаева, который на весь мир выступал на борту космической станции на фоне нашего Государственного флага.

В 1995 году к 150-летию Абая Государственный флаг был водружен Главой государства на пике хребта Заилийского Алатау - «Абай».

В 2011 году Максут Жумаев и Василий Пивцов вознесли флаг Казахстана на вершину сложнейшего горного пика Азии «Каракорум Чогори» высотой 8 тысяч 611 метров.

14 декабря 2011 года, в 100-летний юбилей покорения Южного Полюса, флаг Республики Казахстан был водружен в Антарктиде.

23 февраля 2012 года казахстанцу Андрею Гундареву покорилась высочайшая вершина Южной Америки - «Охос-дель-Саладо», в результате чего казахстанский флаг был водружен на самый высокий вулкан в мире.

В 2014 году казахстанский альпинист Максут Жумаев совершил восхождение на самую высокую гору Северной Америки - пик «Мак-Кинли» и установил там казахстанский флаг.

В 2015 году во время полета космонавта Айдына Аимбетова Государственный флаг Республики Казахстан более 150 раз облетел планету Земля.

14 апреля 2015 года первая казахстанская лыжная экспедиция установила Государственный Флаг Республики Казахстан на Северном полюсе – в Арктике.

Флаг Казахстана, также был поднят на высшую точку Западной Европы – «Монблан» высотой 4 810 метров.

Развевался Государственный флаг и звучал Государственный гимн нашей страны на высочайших вершинах Азии и всего Мира - пике «Ленина» гор Памира, на высоте 7 тысяч 134 метра и «Эвересте» на высоте 8 тысяч 800 метров [24].

Таким образом, Герб, Флаг и Гимн Республики Казахстан – неотъемлемая часть любых спортивных состязаний. На крупных международных турнирах казахстанских болельщиков узнают по развевающимся флагам на трибунах, в честь чемпионов нашей страны регулярно поднимается Флаг и исполняется Гимн Республики Казахстан. Победы отечественных спортсменов - это их огромный вклад в формирование казахстанского патриотизма.

Глава 3. Общность обычаев и традиций казахского и русского народов

Традиции и культура – это генетический код нации.

Н.А. Назарбаев

3.1. Схожесть традиционных элементов свадебных обычаев и обрядов казахского и русского народов

Сватовство, женитьба и проведение свадьбы (тоя) одна из древних традиций многих народов. Главные виды сватовства у казахского народа - сватовство еще неродившихся детей, сватовство детей с колыбели и сватовство взрослых детей. Сватовство взрослых детей – один из самых распространенных видов женитьбы как среди казахского, так и русского народов. Несмотря на то, что имеются много общего в сути сватовства, у каждого народа есть свои особенности. Когда сын доходил до возраста вступления в брак, отец начинал поиск невесты. Казахи по традиции экзогамии, искали невесту дальше седьмого колена и старались быть сватами с равными себе. Отсюда известно: «Тең теңімен, тезек қабымен» («Равный с равным, кизяк с мешком») [25; с. 25]. Русские как и казахи, при выборе невесты придавали особое значение происхождению девушки. По их мнению, хорошая невеста – это девушка трудолюбивая, способная вести домашнее хозяйство, скромная и уважающая старших.

У русских, как и у казахов брак заключался в раннем возрасте и невесту для сына выбирали родители. До сватовства проводился семейный совет, состоящий из близких родственников и крестных родителей. Конечно учитывалось мнение родственников, но окончательное решение, как и у казахов, принимали родители юноши. Иногда у русских, чтобы получить согласие на сватовство, родители жениха посылали в дом девушки уважаемого, острого на язык (красноречивого) человека. В середине XIX века, особенно в крупных городах, пользовались услугами «профессиональных» сватов, через них получив согласие родителей девушки, отправляли «настоящих сватов» [26; с. 125]. У казахов отец будущего жениха перед сватовством посылал в дом девушки «жаушы» (гонца). В некоторых регионах Казахстана «жаушы» (гонцы) отличались внешними особенностями, к примеру: легко одеты, одна сторона брюк засунута в голенища сапога, вторая высунута наружу. О том, что у казахов такой обычай был до первой четверти XX века, свидетельствуют данные источников. По мнению Х.Аргынбаева, данный обычай был суеверным представлением о том, чтобы удачным было посещение гонца дома девушки и ее отец не был бы против сватовства дочери [27; с. 101]. У русского народа также проводились свои магические действия, которые по их поверьям могли оказать помощь в получении согласия родителей невесты. Например, в русских селениях Казанской губернии, прежде чем зайти в дом девушки, сватья трижды кружилась вокруг себя со ступой, считая что

данное действие окажет свое влияние на удачное сватовство. В Пермской губернии, сват прежде чем зайти в дом трижды бил каблуком порог дома. По мнению А.Т.Толеубаева, это действие, показывающее намерение явившихся в дом «изменить», «сломать» сложившиеся в данном семейном очаге обычаи. [28; с. 15].

Также и у казахов, если в большинстве случаев началом сватовства было простое сватовство или переговоры, то иногда, оно начиналось с обычая «біз шаншу» («пригвоздить шило»), что означало крепкие, прочные намерения незнакомых, приехавших из далека сватов.

Приехавшие «пригвоздить шило» не уезжали даже после того как их бывало накормят, они ни с кем не разговаривая, собрав седло со всеми принадлежностями в одно место, отдыхали. Хозяин дома вечером резал скот. Ночевавшие и на следующий день в обед, ни слова не произнося уезжали. Приезжали в основном старики. После ухода гостей, домашние с целью отгадать загадочную цель приезда, трясли сырмақ (кошму). Находили пригвозденное к кошме шило. Данное действие стариков означало, у нас есть сын, как вы смотрите на то, чтобы он стал и вашим сыном [29; с. 124].

Сватовство как казахи, так и русские планировали на «удачный» день. Для казахов «удачными» днями считались среда и суббота. У русских выбор дней для сватовства определялся как «легкий» день, это воскресенье, вторник, четверг вечером или ночью.

Как у казахов, так и у русских выбор человека для сватовства проводился тщательно, так как он должен был уметь проводить беседу, сделать все, чтобы у родственников будущей невесты сложилось благоприятное впечатление. Русские для сватовства посылали крестных родителей жениха или кого-нибудь из его близких родственников.

На следующем этапе сватовства казахи договариваются о калыме, русские о приданом невесты. Приданное девушки казашки соответствовало объему(количеству) калыма, у русской девушки приданное приравнивалось к той сумме, которую тратили родители жениха на свадьбу. Также обе стороны вели разговоры о дарах друг другу.

У казахов, после того как выплачивалась большая часть калыма, отец жениха отправлял его в аул девушки. Это называлось «қалыңдық ойнамақ» («игра в невесты») или «ұрын бару» («первое посещение женихом невесты»). Вместе с женихом ехали в количестве от трех до девяти, доверенные люди. Их называли қосшы. Они везли с собой различные подарки. У казахов есть изречение: «қалыңсыз қыз болса да, кәдесіз қыз болмайды» («если даже есть невеста без калыма, нет девушки без соблюдения обычая»). У русских, для смотрин невесты, вместе с женихом ехали и его родители. Участвовали в проведении данного обычая и подруги невесты, они напевали песни о жизни девушки. После смотрин, невесту и жениха ставили на шубу или полушубок, приготовленный заранее [30; с. 214].

У казахов, похожий обычай проводился после приезда невесты в дом жениха. В день приезда невесты, отец приглашал ее в свой дом. Здесь для нее специально стелили свежую шкуру барана, невесту после поклона,

сажали на шкуру, что означало: быть невесте такой же мягкой как шкура. Видимо, у русского народа было такое же понимание этого обычая.

У казахов принято перед выходом из дома невесты петь «сыңсу» («плач-прощание»). К примеру, родителям она поет:

«Базардан келген тақтайым,
Сындырмай қалай сақтайын
Айналайын анашым,
Ақ сүтінді қалай ақтайын.
Төр алдында сырмағым,
Төңірегін жимадым,
Ұл болсам үйде тұрмас па ем,

Қыз боп үйге симадым». (вспоминает свои счастливые годы в доме родителей, причитает о будущем, о тревоге и волнениях накануне новой жизни)

Невеста, уходя из дома в дом жениха, вспоминает о свободной, вольной жизни в доме родителей. Такой же обычай был и у русского народа, но он выполнялся за несколько дней до ухода невесты из дома. Например, в Псковской губернии, невеста с подругами должна была петь «печальные» песни и обойти всю деревню. В деревнях Владимирской губернии невеста со своими подругами, сидя на крыльце дома, пела печальные песни, горюя о потере свободной жизни. К ним присоединялись все женщины деревни. В Ярославльской губернии, невеста вместе с девушками собирались в центре деревни и пели подобные песни [31; с. 182].

У русских и у казахов, когда жених приезжал чтобы забрать невесту, исполнялись разные обычаи. Например, в казахских аулах за километр от него, снохи девушки встречали жениха с различной едой. Женщина, разливающая кумыс, сунув руку в рукав, при попытке жениха взять посуду, резко дергала ее. Так она повторяла три раза. И только на третий раз она позволяла взять посуду. За это жених одаривал ее «аяк жүгіртер» («плата за угощение»). Жених также давал дары за то, чтобы женщины показали ему невесту. Например, по дороге в дом невесты находили «умирающую» старуху. В данном случае давался подарок «кемпір өлді» (обычай «умерла старуха», ее надо воскресить). Старуха сразу оживала. После всего этого, одна из женщин кидала дубинку (шест) перед женихом. Перешагнуть ее было плохой приметой [32; с. 65], поэтому жених должен был дать «бақан тастар» («дар за преодоление препятствия»), чтобы убрали препятствие. Другая женщина, с целью получения дара «ит ырылдатар» («обычай «рычание собаки») превращалась в собаку и рычала как собака. Уже в доме еще две женщины преграждали жениху путь. Одной он давал «шымылдық ашар» (дар за «открытие занавески»), второй «төсек салар» (дар за «привод в первый раз невесты»). За занавеской обычно находилась самая близкая сноха и одна женщина умирающая в постели. Жених одаривал ее, она сажала его на постель и выходила из-за занавески. Сноха сажала рядом молодых, соединяла их руки и получала «қол ұстатар» («дар соединение рук»), затем гладила по голове невесту, жених давал «шаш

сипатар» (дар за «поглаживание по голове невесты») , сноха разрешала молодым обнять друг друга и получив «қыз құшақтатар» (дар за «разрешение обняться») пожелав счастливой жизни уходила.

У русского народа также имелись свои обычаи, которые соблюдались по приезду жениха в деревню за невестой. Жители деревни создавали различные трудности. Например, закрыв ворота дома протягивали канат . (У казахов на востоке Казахстана есть тоже такой обычай, но он совершался по приезду сватов). Возле дома невесты, жениха и сватов встречали подруги невесты. Они закрыв ворота «разлучали» их с подругами девушки и пели песни. Дружка жениха возглавлял шествие с кнутом в руках и очищал дорогу, от «злых сил». Он вел переговоры с девушками, хорошо одаривал их, они открывали дорогу и заводили в дом. В некоторых деревнях России жених и его друзья должны были найти спрятанную невесту или же «покупали» ее у старшего брата [32; с. 135].

Такой обычай был и у казахов. Когда жених приезжал в аул, чтобы увидеть невесту, один из жителей, после ужина прятал невесту у себя дома. В этом доме резали барана и приглашали гостей. К рассвету гости делились на две группы. Одна та, которая приехала за невестой, другая – те, кто прятал невесту. Если побеждала сторона невесты, то ее сажали на ковер и уводили домой. Если же терпели поражение, то давали за девушку различные яства, положив их в посуду в количестве девяти штук или же одаривали соответственно стоимости яств. Невесту приводили домой и сажали за занавеску. Те, кто прятал невесту, получали от родителей «қыз қашар». Все эти обычаи проводились в виде шуток и прибауток. В результате таких действий, невеста понимала, что закончилась девичья жизнь и начинается новая, замужняя.

Одним из показателей символических «завершений» девичества являлось изменение в одежде девушки вышедшей замуж, особенно в головном уборе. К примеру, у русского народа было принято менять прическу и головной убор невесты, после венчания (вступления в брак) и приезда в дом жениха. При выполнении данного обычая, присутствовали жених и его родители, они пели песни. Вместо одной косы, заплетались две и укладывались кругом на голове. Наверх надевался головной убор - «кокошник». В русских деревнях на Алтае невесту сажали в углу, закрывали кругом платками, распускали косу и заплетали ее в две косы. Замужняя женщина одевала головной убор «самшура» или платок [26; с. 142].

В казахском народе, когда девушка находилась у себя дома, было принято заплетать косы и на конце вплетать шашбау. После замужества молодые казахские женщины тоже заплетали волосы в две косы как показатель изменения ее статуса и присоединения ее в ряды замужних женщин.

У казахов головной убор – сәукеле, был очень дорогим. Внешняя сторона убора обшивалась дорогим красным сукном, нижняя часть - шерстью бобра, куницы или соболя. Украшалось сәукеле золотыми и серебрянными изделиями, также различными драгоценными камнями. На

макушке находились перья филина. Если оценить ее стоимость в денежном выражении, то, например, были сәукеле за 2-3 тысячи рублей (сомов) [32; с. 8].

Невестка в течении года в разное время носила сәукеле. Под сәукеле прикреплялся платок, обшитый золотыми нитками, с лицевой стороны – дорогими шкурами и белыми шелковыми нитками. Зимой одевала шубу. После года, когда рождался ребенок, вместо сәукеле невестка носила платок или кимешек. В основном, у замужних женщин-казашек, головным убором были кимешек и жаулық. У разных родов были разные образцы кимешек. У взрослых женщин они были белые, молодые женщины носили кимешеки украшенные драгоценными камнями.

По русским обычаям, когда жених привозил домой невесту, родственники и приглашенные гости стреляли из ружья, на молодых сыпали зерно или хмель. Этот обычай похож на «шашу», которые делают казахи при приезде невесты. Русские возле ворот зажигали огонь и пропускали через него молодых. А у казахов новоиспеченная невеста наливала масло в огонь. Это остатки былого почитания и веры в силу огня. В некоторых местностях России над головами жениха и невесты делили хлеб на две части и давали им, чтобы они хранили его вечно. У казахов, перед выходов из дома, кусок мяса или хлеба заворачивали в платок, проводили вокруг головы невесты и оставляли его у себя. По поверьям казахов, чтобы с уходящим из дома человеком не ушли изобилие, благо и богатство.

У русского народа, после заключения брака, лицо невесты, пришедшей в дом, укрывалось платком. Свадьба начиналась со снятия покрывала с лица невесты. Обычно отец жениха или один из его родственников, взяв в руки хлеб или беляш, в некоторых местах еще и кочергу, открывали ею лицо невесты. Хлебом трижды проводили вокруг головы молодых. Казахи до сих пор сохранили этот обычай – открытие лица невесты.

В обычаях русского народа имеется запрет на употребление невестой и женихом пищи во время свадьбы. Перед ними ставились пустые тарелки, на ложки завязывали красные ленты, а посуда, предназначенная для питья стояла перевернутой [30; с.185]. Наподобие данного обычая, у казахов запрещено употреблять молодым так называемый «әлі-тірі» («живое-мертвое»), то есть мясо, специально зарезанного животного.

Исходя из вышеизложенного, можно сказать следующее: в обычаях и традициях как казахского, так и русского народов в вопросе семейной культуры есть общее и особенное. Несмотря на то, что русские являются представителями славянских народов, а казахи – тюркоязычных, имеется много общего в свадебных обычаях и обрядах казахского и русского народов. Многие вопросы, касающиеся данной темы ждут своих исследователей и требуют всесторонних изысканий.

3.2. Общие признаки традиции и обычаев, связанные при рождении ребенка у казахского и русского народов

Рождение ребенка для всех народов является очень важным, святым и богатым на традиции явлением. Обычаи и традиции, связанные с ним проводятся с особой осторожностью, душевно и с соблюдением, по мере возможности, всех сложившихся порядков. Так как, проводится обряд поклонения всевышнему за драгоценный подарок и знаки благодарности. У каждого народа есть разнообразные обычаи и традиции, связанные с появлением на свет новорожденного.

У казахского и русского народов, обычаи и традиции с соблюдением хронологического порядка, качественного содержания и весовой функциональности состоят из трех периодов. Первый период охватывает время от начала беременности до времени рождения ребенка. Второй период, подготовка к рождению и процесс рождения ребенка. Третий период связан с новорожденным и до достижения им одного года. Что можно выявить при сравнении соблюдения традиции, связанных с рождением ребенка, у казахского и русского народов?

Как показывает изучение этой темы, можно найти немало сходств в традициях и обычаях двух народов. В основном сходства заметны в отношениях к новорожденному, семье и родственникам. В связи с чем имеются особенности проведения ритуалов, согласно религиозным верованиям и национальным повериям.

Обычаи русского народа, связанные с появлением на свет ребенка, мы можем найти и в обычаях казахского народа. Например, у обоих народов, в первоначальный период имеются запреты, связанные с беременностью матери. Для сохранения здоровья и жизни будущего ребенка и матери, о них тщательно заботятся. В первое время беременность как факт не разглашается в обществе, беременной женщине запрещается посещать дом, где проводились похороны, также постригать волосы.

У казахского народа очень богатые традиции. Имеются множество традиций, посвященных появлению на свет новорожденного. Можно вспомнить о традиции «Құрсақ шашу» (гостинцы в честь будущего ребенка), связанной с первым периодом рождения ребенка. Также ее называют по-другому «құрсақ той» (праздник (той) в честь будущей матери), который проводится в честь беременной женщины [34]. Взрослые женщины – матери устраивают небольшой праздник (той), собираются близкие родственники и даются советы молодой женщине. Вместе с тем, особое внимание уделяется организации заботы будущего ребенка и матери. Выясняется склонность беременной к различной еде, стараются не перечить ей и поддерживать бодрое настроение. Казахи, исходя из того, какую еду особо предпочитала беременная, к примеру невеста, делали свои предположения касательно будущего ребенка, каким он будет человеком.

Во второй период, то есть когда начинались схватки, в традициях казахского народа было проведение – «Жарыс қазан» («состязание казанов»). Свекровь невестки извлекала из запасов хранившееся копченое мясо и варила его. Это поверье, появившееся от пожелания быстрого разрешения невестки от бремени [35].

По традициям русского народа, с приближением периода рождения ребенка, издревна шла специальная подготовка. Зачастую разрешение от бремени проводилось в бане или в сарае (в хлеву). Женщина сама зажигала огонь в бане, затем заходила в нее босиком. В процессе разрешения от бремени развязывались все завязки, узлы, распускались косы, открывались двери, печи, сундуки и т.д. Смысл всех этих действий заключается во-первых, в поверье в человека как части единой завязанной микрокосмической системы своего народа и необходимости развязать узел для появления ребенка на свет. Во-вторых, с целью помочь и облегчить процесс рождения ребенка будущей матери.

Во время рождения ребенка повитуха проводила магические ритуалы, сохранившиеся с древних времен (разрезание пут, закапывание места ребенка и т.д.) и по христианским обычаям (брызганье святой воды, чтение молитвы и т.д.). Ритуалы, проведенные в первые моменты жизни ребенка, по верованиям, должны были обеспечить ребенку здоровье и долголетие [36].

У казахского и у русского народов, с появлением ребенка меняется статус родителей. Подвергается изменениям одежда матери, важными становятся ее обязанности. Статус невесты сменяется на статус матери. Все заботятся о ребенке и матери, предпочитая не показывать их людям.

Следующие обычаи и традиции русского народа охватывают период с рождения и до достижения ребенком одного года. Если до рождения ребенка все обычаи и традиции проводились вдали от глаз людских, то теперь объявлялась гласность. Все члены общества присутствуют и делятся с радостью дома, где появился ребенок. В данном случае преследовалась цель, как внедрение ребенка в общество (крещение, крестный обед, стрижка волос) также признание и закрепление женщины в статусе матери. Обычаи и традиции, связанные с рождением ребенка сопровождалась магическими ритуалами. Разрезание пут ребенка, купание были основаны на сохранившихся поверьях народа. Например, обычай, когда отцу ребенка давали есть соленую кашу в день крестин, связан был с традициями названными «кувада». Здесь можно увидеть следы поверья о тайной связи между ребенком и отцом. Также в данном случае можно говорить о православном мировоззрении русского народа на появление на свет человека в древние времена и их представлений о жизни и смерти.

У русского народа есть обычай очищения места прохождения процесса рождения ребенка - «размывание рук» [37]. Данный обычай проводился с помощью служителей церкви, с целью пожелания матери и ребенку благополучия и хорошего будущего. При первом купании ребенка в воду ложили серебряные монеты с пожеланием богатства ему и всему русскому народу. В казахском обычае также есть такой обычай, но у казахов вместе с тем проводился обряд очищения, то есть казахи верили, что серебро очищает воду и предохранит ребенка от всего плохого и злого.

У русского народа есть понятие, связанное с новорожденным, как одевание ребенка. После купания, ребенка заворачивали в рубашку отца (обязательным условием было, чтобы она была старой и не чистой). В

данном обычае можно проследить основную суть – это укрепление связи между отцом и ребенком, также принятие отцом ребенка.

Процесс введения ребенка в общество, считающимся важным в жизни человека, связано с обычаем как «крещение» и «дача имени ребенку». По вере русского народа, проведение крещения - это как второе рождение человека. Благодаря крещению, новорожденный освобождался от всего плохого и становился чистым, с благими помыслами, так как беременность и процесс разрешения бремени считались грязным процессом. В это же время проводился обряд по наречению ребенка. Имя ребенку давал церковный служащий или сами родители. Наречение считается одним из важным моментом в жизни каждого человека. Давая имя ребенку русские причисляли его в ряды людей. Считалось, что данное имя всю жизнь будет опорой человеку. Обычно крещение проводилось на восьмой или сороковой день после рождения ребенка. После проведения обряда крещения, организовывался праздник «бабины каши», накрывался стол, приглашались гости. Новорожденному адресовались хорошие пожелания, детям раздавались каши [38].

Обычаи и традиции казахского народа, относящиеся к третьему периоду имеют прямое отношение к новорожденному. Они также как и у русского народа проходят гласно. Это - бесік той (праздник колыбели), шілдеhana (праздник после сорока дней со дня рождения ребенка), дача имени с молитвой. В обычаях и традициях казахского народа, невероятным счастьем считалось, если рождался сын - «ұл туғанға – күн туған» («рождение сына-рождение солнца»). Сын считался продолжением семьи, поколения, хозяином дома. Но, вне зависимости от того кто родился, девочка или мальчик, была особая радость и казахи спрашивали сүйінші друг у друга. Тот, кто приносил радостную весть, по разному сообщал о рождении ребенка. Если родился мальчик, то он информировал о событии как «ат ұстар» («будет ловить лошадей») или «жылқышы» («табунщик»), если девочка, то «көйлек тігер» («будет шить платья»), «қырық жеті» («сорок семь») или «сауыншы туыды» («родилась доярка»). Приглашалось много гостей и проводился той, который назывался шілдеhana (праздник после сорока дней со дня рождения ребенка), в честь рождения ребенка. Пришедшие на шілдеhanaға высказывали свои пожелания - «бауы берік болсын» («пусть путы не развязываются»), совершали обряд «шашу» («раздача гостинцев»). На празднике все родственники и друзья, помимо красивых пожеланий ребенку, приносили специально подготовленные подарки. Суть тоя шілдеhana (праздник после сорока дней со дня рождения ребенка) вера в возможность предохранения новорожденного от злых духов, вера в охрану - «күзету» («охранять»). Поэтому иногда такой праздник называли «Шілде күзет» («охрана 40 дней»). Значимость данного обычая заключается в сохранении ребенка и матери от сглаза и дурных слов, оберег от злых духов. «Шіллә» («чілле») в переводе с персидского языка означает «қырық» (сорок). В казахском обществе, с давних времен, считалось что первые сорок дней со дня рождения ребенка, опасные, поэтому к матери и

ребенку не подпускали много людей. Родственники окружали заботой и вниманием мать и дитя, были для них надежной защитой.

Рожденного ребенка мужского пола в течении тридцати дней, а ребенка женского пола в течении сорока дней, купали, массажировали и растягивали суставы. После сорока дней проводили обряд «қырқынан шығару» («выход из сорока дней»). Процедуры, связанные с данным поверием, поручались уважаемому и любимому человеку. Тот, кому предназначалось сие обязательство, готовил подарки один к девяти и совершал обряд «қырқынан шығару».

Одним из известных обрядов является - «Азан шақырып ат қою» («наречение новорожденного с призывом»). Слово «Азан» в переводе с арабского означает «призыв», «объявление», «приглашение». В религиозном понимании – «Азан шақыру» - объявление о проведении намаза. Наречение новорожденного, сохранившееся в казахской традиции, взаимосвязано с данными религиозными понятиями: проведение обряда «қырқынан шығару», сбор аульных аксакалов и затем «Азан шақырып ат қою» («выход из сорока дней»). Обычно, обряд наречения новорожденного должен был совершать человек, достигший преклонного возраста и быть уважаемым. Обряд начинался словами «Лә-илла-и-илли-и-иллола, Мұхаммед-расулолла. Мұхаммедтің баласы, (сын Мухаммеда) сенің атын (твое имя) (называлось имя новорожденного)», повторялось три раза и затем прокрикивалось в уши младенца.

Также одной из очень важной традицией в жизни ребенка является «Бесік той» («праздник колыбели»). Собравшиеся родственники проводят традицию «запеленания ребенка в казахскую колыбель». До совершения этого обряда у ребенка должен был выпасть пупок, зажить рана. В момент «запеленания ребенка в казахскую колыбель» исполнялась колыбельная песня: («ложись мой белый ребеночек, в белую колыбель, не плачь, будь счастлив, я буду петь тебе красивые песни»)

Әлди-әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат бөпем!
Жылама, бөпем, жылама,
Жілік шағып берейін,
Байқұтанның құйрығын
Жіпке тағып берейін.
Әй-әй бөпем, әй бөпем.
Ән айтайын, бал бөпем.
Ән тындағын келсе егер,
Және айтайын, жан көкем...

В основном «Бесік той» («праздник колыбели») проводился в честь первого ребенка, в последующем, для других детей можно было провести «бесікке салу кәдесі» («церемония пеленания в колыбель»).

У казахов есть еще и такая традиция, как «Бесік алып бару» («купить, (принести) колыбель)- это когда родители невестки везли в дом колыбель, где живет их дочь и родила своего первенства. Готовила колыбель мать

дочери. Также она привозила разные подарки, украшения и сладости для праздничного стола. В числе подарков должны были быть девять ценных вещей- одежды и разные вещи, по усмотрению готовящего дары. Для того, чтобы показать народу колыбель и подарки, приглашались уважаемые, знатные бабушки и женщины.

Собравшиеся на той госте приглашались за стол, где велись полезные беседы. Прежде чем открыть колыбель, другие невестки дома спрашивали «көрімдік» («подарок за смотрины ребенка»). Давала «көрімдік» женщина, которая открывала колыбель. Сначала складывали, сохраняя очередность, принадлежности колыбели. Затем, раздавались «шашу» («гостинцы») - сладости, подарки в виде копеек. Обязательно совершался обряд оберега огнем и только потом укладывали ребенка в колыбель. После всего, закрывали колыбель семью или девятью вещами. Каждая вещь что-то значила. К примеру, закрыть синим чапаном - это пожелать ребенку, когда он вырастет быть коммуникабельным, близким к народу. Положить на колыбель дастархан (скатерть) – желать ребенку богатства и т.д.

Новой колыбели давали «байғазы» - подарки. Оценивали ее, одаривали тех, кто привез колыбель. По традиции сватья дарили друг другу кольцо и браслет.

Еще одной традицией русского народа, связанной с новорожденным, и сохранившееся с древности является обряд первого подпоясывания младенца. Он проводился после сорока дней со дня рождения ребенка, во время «принятия очистительной молитвы» в церкви матерью.

Пояс и рубашку дарила названная мать. Она одевала на ребенка рубашку желая ему быть здоровым, трудолюбивым, красивым и милосердным человеком. Раздавались подарки и начинался праздник. Сохранение данного обычая, возможно связано с поверием русских о том, что пояс предохранял от злых духов. Также он считался признаком, символизирующим его христианское происхождение.

Одним из не менее интересных и необходимых традиций казахского народа можно назвать «тұсау кесу» («разрезание пут»). Ребенок впервые пытается встать на ноги и делать самостоятельные шаги в жизни.

Для проведения данного обряда специально готовили пеструю ленту, появление ее связывают с пониманием «не перешагивать чью – то пеструю ленту. Иногда использовали кишки животных. Ребенку завязывали веревкой ноги и просили специально выбранного уважаемого человека, с очень энергичной походкой, разрезать веревку. При этом припевали: (шагай мой ребеночек, радуй нас, чтобы у тебя были хорошие намерения)

Қаз, балам, қаз балам,
Қадам бассаң, мәз болам.
Қаз-қаз, балам, қаз балам.
Тақымыңды жаз балам.
Күрмеуіңді шешейін,
Тұсауыңды кесейін,
Қадамыңа қарайық,

Басканынды санайық,

После разрезания веревки, ребенка брали за руки и пытались пробежаться с ним, делали «шашу», высказывали хорошие пожелания. Родители ребенка давали свои подарки и получали «бата».

У русского народа также есть похожее на обычай казахов обряд. Он проводился до достижения ребенком одного года и назывался «пута резать». В данном обычае лежит вера в то, что необходимо разрезать невидимые для человека путы. Эту традицию выполнял самый старший в семье человек. Он разрезал невидимые путы.

Таким образом, обычаи и традиции, связанные с рождением ребенка занимают особое место в мировоззрении казахского и русского народов. Благодаря им, ребенок принимался как член общества и закладывались основы для вступления его в будущую жизнь. Они сохранились с древних времен, в настоящее время мы можем наблюдать отдельные его явления. Как казахи, так и русские имеют в своем наследии общие и различные обычаи и традиции, которые показывают любовь родителей к ребенку и применение разных форм и методов его защиты.

3.3. Традиции гостеприимства и взаимопомощи казахского народа как источник единства и сплоченности народов Казахстана

«...Наша сплоченность и созидательная энергия, стремление сохранить стабильность, гражданское и общенациональное согласие, обеспечить мир и спокойствие в стране будут главным залогом поступательного продвижения Казахстана к процветанию и благополучию» (Н.А. Назарбаев)

В настоящее время, в год 25–летия независимости Республики Казахстан, очень важно получить уроки из исторического прошлого, знать о непростом пути обретения свободы и помнить о традициях и обычаях предков. Не только для казахского народа, но и для других народов, объединенных одной судьбой, независимость является высоким достижением. Если углубиться в поток истории, то вспомним, что независимость была вековой мечтой и в то же время, борьбой с оружием в руках, обогранных кровью Алашских гигантов. Независимость нашей страны необходимо беречь и сохранить для будущего поколения.

Республика Казахстан – многонациональное и многоконфессиональное государство. Гарантом Вечной страны является соблюдение единой цели, единого интереса, единого будущего, взаимопомощь и уважение к религиозным верованиям, осознание единства исторической судьбы, национальной культуры, обычаев и традиций различных этносов. В Казахстане расцветают и взаимно обогащаются культуры всех этносов. Как пример можно назвать традицию празднования всем народом Казахстана Наурыз, Курбан-Айт, Рождество, Ораза айт, Пасху.

Если углубиться в богатую историю и культуру казахского народа, то можно проследить как из поколения в поколение передавались обычаи и

традиции, лучшие и особенные достижения каждого периода и как они сохранились в настоящее время. Передаваемые как аманат от отца к сыну, обычаи и традиции казахского народа, могут вызвать интерес и гордость других этносов, проживающих в Казахстане.

Гостеприимство и взаимопомощь казахского народа – это традиции, впитанные с кровью предков, особо почитаемые и уважаемые всеми народами нашей страны. Из истории известно, что казахи высоко ценили гостеприимство. Незнакомец, приехавший в аул, мог стать гостем любого дома, быть накормленным и не быть обделен вниманием. По традиции, заботе о «құдайы қонақ» («гость от бога») уделяли особое внимание. Казахи считали, что с приходом гостя, в дом приносятся благоденствие, успех и счастье, улучшится его судьба, вырастет богатство и будет достаток. У каждого путника было право остановиться в ауле, встретившемуся ему на пути и быть накормленным, утолить жажду, отдохнуть, стать «құдайы қонақ» [38]. Каждый дом обязан был встретить гостя радушно, уважать, почитать и проводить его. Особое отношение к гостю было показателем взаимопонимания между людьми, оказания помощи и соблюдение степных норм уважения и внимания друг к другу, также свидетельствовало о человечности, гуманности и доброжелательности хозяина дома. Такие качества формировались в казахской степи с древних времен, превратившись в традицию, они стали морально-этической нормой, условием повседневной жизни.

О культуре, достоинствах и традициях казахского народа, в разные периоды истории писали представители ученого мира в научных трудах и зарубежные путешественники в своих записках. Это исторический факт.

Никто не может спорить с тем, что человечество во все времена одной из заветных целей определяло – сохранение обычаев и традиций, почитание национальных ценностей. Такой процесс был присущ не только одному народу, нации, он был характерен для всего человечества. Сложившееся в течении многих столетий, передаваемое из поколения в поколение и сохранившееся наследие казахского народа бесценно и вызывает особую гордость.

Традиции национальной морали, гуманность, милосердие, учтивость, порядочность, хлебосољство и гостеприимство являются истинными знаками культуры казахского народа. По традиции прием гостей, подготовка пищи и даров для них осуществляется согласно ритуалам национальной культуры. В данном случае никто не делится по языку, вероисповеданию, национальности, внешним признакам. Всех встречают с уважением, показывают дружеское расположение и искренне предлагают еду.

Казахи считали, что гости приходят в дом со своим богатством, поэтому сажали его на самое почетное место, угощали всем, что имелось в доме, обращались с ним как с богом. Например, известный Махмут Кашгари в своем труде «Диуани лұғат ат-түрк» писал: «Қонақ келсе - құт келер» («Если приходит гость – приходит благо»), «Қонақты құрметте, даңқын көпке жайылады» («Уважай гостя, слава о тебе распространится далеко») [39].

Доброжелательная встреча гостей, специальное жертвование животного и приготовление еды – признак щедрости и самобытности казахского народа. Казахи всегда хранили на случай прихода гостей мясо и другие необходимые для приема гостей пищу. В казахском народе каждый дом желал прихода к нему гостей. Например, говорили: «Құдайым би қылмасаң да би түсетін үй қыл» - «О, Аллах, пусть я не буду бием, но сделай так, чтобы мой дом мог стать домом для бия-гостя» [40]. Посещение гостя считалось престижным, это было счастьем. Гости тоже старались попасть в гостеприимный дом, с полной чашей, чистой, с воспитанными детьми. Каждому гостю резали одного из животных, подготовленных для гостей. Приготовление национального блюда требовало знания названий костей и правила их распределения гостям по возрасту. Старшим давали – голову, тазовую кость, зятю - берцовую кость, грудинку, детям – ухо, почки, молодым женщинам – язык, гортань.

От гостя просили «Қонақ кәде» («Церемониал гостеприимства, обязывающий гостя петь песни, играть на домбре»). «Қонақ кәде» - это просьба показать свои творческие способности или рассказать интересную историю. Такое пожелание исходило от хозяина дома для того, чтобы поднять настроение, оценить способности гостя. Поэтому, в степи рано привлекали детей к овладению каким-либо искусством: игре на домбре, умение петь, участвовать в айтысах, ораторству и др.

Существовали несколько видов гостей: случайный гость, специальный гость, почетный гость, неприглашенный гость. Какой бы гость не пришел, казахи не показывая своего настроения, сажали его за стол со словами: "Кел, мақтап жүреді екенсің, төрге шық"» («Проходи на почетное место, ты всегда видимо хвалишь нас другим») [41] .

В настоящее время данная традиция получила свое продолжение. Казахи свободно могут проводить различные праздники, тои: шілдеhana («праздник после сорока дней со дня рождения»), бесік той («праздник колыбели»), тұсау кесу («разрезание пут»), сүндет той («праздник по случаю обрезания мальчика»), тілашар («праздник по случаю начала обучения ребенка в школе»), қыз айттыру («сватать невесту»), сырға салу («надеть серьги» при сватании), құда түсу («сватание»), ұзату («выдача замуж», үйлену («женитьба»), қоныс алу («переезд на новое место») и др. На них всегда полно гостей не только казахов, но и других национальностей. Доброта и щедрость казахов не знает границ. Народ Казахстана действительно стал единым народом. Ему не чужды горе и радость, праздники и похороны, воспоминания и мечты всех, кто проживает на казахской земле. Мы переживаем за всех нас, мы вместе радуемся, вместе скорбим. К примеру, весь народ Казахстана празднует Наурыз, Курбан-Айт, Рождество, Ораза айт, Пасху. Независимо от национальности, вероисповедания, принадлежности к партийным блокам, все поздравляют друг друга, приглашают в гости, оказывают взаимные почести.

Одним из главных праздников является Наурыз - день весеннего равноденствия. Слово наурыз персидского происхождения (нау-новый, руз –

день). По народному обычаю, это время веселья и радости, связанных с пробуждением природы и началом нового этапа в жизни каждого человека. В этот праздник готовят традиционные угощения, состоящие обязательно из семи элементов - различных продуктов. Это всеми любимый Наурыз-коже. Проводятся молодежные игры, где демонстрируются сила, ловкость и мужество. Также, весь народ Казахстана принимает Наурыз как замечательную возможность для того, чтобы простить и быть прощенным. Многие считают, данную возможность одним из главных показателей праздника, люди стараются забыть старые обиды, ссоры, конфликты и недопонимания. Пытаются найти общий язык, приобрести душевное спокойствие, быть здоровым и бережным к своим родственникам, друзьям, знакомым. С наступлением Наурыза начинается активная подготовка к посевным работам и весенним свадьбам, как олицетворение веры и надежды на счастливое будущее. Из истории известно немало примеров радушия, доброжелательности, гостеприимства и дружбы казахов, они являются нормой жизни казахского народа [42].

К примеру, в Казахстане проживают более ста различных национальностей, сформировалось многонациональное государство. Так распорядилась история, что в жизни казахского народа были светлые и трагические страницы. Некоторые из них являются результатом деятельности колониальной администрации царского и советского государств в XVIII - XX веках. Так, в начале XVIII века царское правительство начало строительство военных укреплений на границе с Казахстаном, сначала на западе, затем на северо-востоке страны. Военные сооружения были заселены русскими казачьими войсками. После закрепления их на территории Казахстана, в 60-х годах XIX века началось сначала добровольное, затем массовое заселение русскими крестьянами. В 1881 году в Семиречье были переселены уйгуры и дунгане. В период Советской власти широкое распространение получила политика депортации. В результате в 1938- 1940-х годах были депортированы в Казахстан корейцы, поляки, немцы, народы Кавказа. В период Великой Отечественной войны- было эвакуировано население из советских республик, подвергшихся нападению фашистских захватчиков. Они были приняты в Казахстане как родные и близкие люди, им была оказана всенародная помощь и поддержка. Во время освоения целинных и залежных земель, с целью оказания помощи, ехали тысячи энтузиастов со всего Советского Союза. Так, из-за крупных масштабных исторических событий казахская земля стала Родиной для многих народов. В настоящее время они считают Республику Казахстан своей Родиной и особо подчеркивают гостеприимство и взаимопомощь казахского народа. В свою очередь, казахи в самые сложные периоды исторического развития не потеряли свои замечательные качества, такие как, доброжелательность, милосердие, честность, патриотизм и желание жить в дружбе и согласии со всеми этносами. Осознавая, что вместе мы – народ Казахстана. Это особая гордость, своеобразие мышления и восприятие жизни казахским народом.

Все понимают, что Республика Казахстан - многонациональное и многоконфессиональное государство. Для сохранения мира и согласия в нашем общем доме, все этносы должны собрать свои национальные ценности, особенно обычаи и традиции, соблюдать их, сохранять и пропагандировать. Так как они все направлены на целостность нации, развитие дружбы, взаимопонимания и взаимопомощи, уважения к старшим и семье, воспитание здоровой личности, способной трудиться на благо своей Родины.

В Республике Казахстан важное значение имеет принцип всенародной поддержки. Мы, казахстанцы, единый народ.

Об этом, всем казахстанцам, всегда напоминает Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, когда подчеркивает, что «...Казахстан – это единая земля, единый народ, единое будущее. И призывает «всех казахстанцев к дальнейшему укреплению межнационального и межконфессионального согласия», так как «это наши вечные ценности» [43].

Только соблюдая эти канонические истины, мы сможем говорить о «вечном народе, вечной столице и вечном государстве».

Сколько в Казахстане этносов, столько у них своих представлений, верований, обычаев и традиций. Религия воспринимается как великая сила. Она дает человеку спокойствие и внутреннюю духовную чистоту, развивает человеческие и морально-этические нормы, призывает к терпеливости и стремлению к светлому, прекрасному и солнечному. Исторические события разных народов и стран доказывают, какова сила убеждений. Благодаря религии расцвели многие государства, и наоборот, сколько стран стали жертвами неправильного понимания или низкой духовной культуры народов. По мнению Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева: «Религия – это великая сила, дающая успокоение и примиряющая с неизбежным ходом жизни не только отдельного человека, но и целые сообщества людей. Ни одна религия не отрицает того, что человек с рождения имеет право на счастливую, достойную жизнь. Но, к сожалению, далеко не всегда это право реализуется».

Все религии учат человека справедливости, добру, состраданию к ближнему. Но духовный ресурс человечества сейчас проходит испытание новейшими технологиями, вторгающимися уже в самую сокровенную суть жизни: геной инженерией, клонированием, бактериологическим и психотронным оружием. Задача любой религии - защитить и поддержать этот духовный ресурс, определить четкие понятия добра и зла, дать простому человеку ориентиры в усложнившемся, переполненном информацией мире. Эти вещи не могут устареть. Глава нашего государства не устает повторять: «Наша сила в единстве, взаимопонимании и дружбе».

Как сказано в Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», в нашей стране созданы главные ценности, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны. Среди них: национальное единство, мир и согласие в нашем

обществе. «Общность истории, культуры и языка. Общество Всеобщего Труда. Высокая духовность» [45].

Каждое событие у казахского народа связано с той или иной традицией, зародившейся в глубокой древности. Исторически сохраненные народом обычаи и традиции, наполняют смыслом жизненный путь человека, помогает ему двигаться вперед, к заветным целям. В настоящее время важно суметь пробудить в молодежи стремление следовать народным традициям, так они наполнены нравственным содержанием.

Заключение

Для Республики Казахстан значимыми являются сохранение государственной безопасности и единства народа Казахстана, формирование общенациональной идеи и исторического сознания, складывание культуры, традиций, языка и литературы независимого Казахстана. Решение этих вопросов необходимо для формирования исторической преемственности поколений и дальнейшего развития нашей Родины, так как мы хотим войти в тридцатку самых развитых, конкурентоспособных стран мира.

Многие известные страны, к примеру Япония, Великобритания, Китай и другие никогда не отстранялись от своей истории, культуры, национальных традиций. Они изучали их, дополняли новым содержанием и извлекали опыт из своего далекого прошлого. Большое внимание уделяли воспитанию молодого поколения на примере героических деяний своих известных личностей, с болью рассказывали им о печальных исторических событиях в истории своего народа, о надеждах и стремлениях в светлое будущее. Народы развитых государств боялись потерять свои корни. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев и правительство, прекрасно это понимают и создают все условия для интеллектуального развития всего народа Казахстана. Все мы знаем, что 2016 год – знаменательный год. Это – год 25-летия Независимости, 150-летия со дня рождения выдающейся личности, патриота и ученого Алихана Букейханова, 100-летия национально-освободительного восстания 1916 года, 30-летия Декабрьских выступлений молодежи и студентов 1986 года.

Молодое поколение страны должна знать общую историю народа Казахстана, его многообразную культуру и национальные традиции. Поэтому в первой главе «Основные события в истории казахского народа как условие формирования общенациональной идеи» раскрыты периоды героического прошлого казахского народа, начиная с образования тюркских государств (VI век –XII вв.) на территории Великой степи – от Великого тюркского каганата до Дешты-Кыпчака (Страны кыпчаков, Степи кыпчаков). После тюркских государств исследователи акцентируют внимание на образовании Казахского ханства и его укреплении, вспоминая о праздновании 550-летия его образования, источнике «Тарих-и Рашиди» М.Х.Дулата и выступлении Президента РК Н.А.Назарбаева на торжественном собрании, посвященном знаменательной дате. В истории казахского народа были и трагические события. Таковыми были годы с начала присоединения Казахстана к Российской империи (Глава третья) Никогда в истории государств мира не было комфортно существование в составе сильного государства – метрополии в виде колонии. Казахский народ лишился государственности, потерял свою независимость. Многие известные личности боролись за свободу и независимость своего народа. Указаны их имена, начиная с XVIII века - начало XX века.

В начале XX века произошли крупные исторические события – три российские революции (1905 – 1907 гг., Февральская и Октябрьская 1917 г.),

которые вызвали надежду на приобретение казахским народом, свободы и независимости. Алашская интеллигенция образовала партию Алаш, национально-территориальную Алашскую автономию, правительство «Алаш-Орда. Но победившая социалистическая революция, привела к власти большевиков. Они образовали СССР и построили новое государство-социалистическое в составе которого была и территория Казахстана. Об этом можно прочитать и поразмышлять в главе «Казахстан в составе СССР».

И вновь светлая история, но не только казахского, всего народа Казахстана. Это – история независимого Казахстана. Обретение независимости, перенос столицы, утверждение в 1992 году государственных символов свободного Казахстана – все это связанные воедино, священные страницы новой истории нашей республики. И в этой связи одна из параграфов первой главы посвящена Республике Казахстан - стране преобразенной Великой степи – Ұлы Дала Елі, где главное внимание уделено Посланиям Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана, достижениям казахского народа, истории приобретения независимости и идеям, надеждам, мечтам и вере народа Казахстана в большое будущее.

Как известно олицетворением государственного суверинитета, отражением незыблемости и гордостью каждого гражданина являются государственные символы. Определяя значимость государственных символов, Президент страны, Лидер Нации Нурсултан Назарбаев сказал: «Во все времена и у всех народов емким концентрированным олицетворением государственности и независимости выступали государственные символы. У нас есть величественные, идейно богатые Флаг, Герб и Гимн». Важно еще упомянуть здесь о том, что создание первых государственных символов независимого Казахстана приобрело общенародный характер. Без преувеличения можно сказать, что прошедший конкурс явился ярким свидетельством казахстанского патриотизма. В наши дни в знак уважения и почтения каждый казахстанец с особой гордостью относятся к Гимну, кладя руку на сердце при его исполнении, и данная традиция начинается с раннего детства, со школьной скамьи. Через отношение к государственным символам у молодого поколения формируются любовь к Родине, такие общие нравственные ценности, как честь, совесть, ответственность за будущее страны, уважение к государству.

На основе богатого прошлого казахского народа, великих свершений и непоколебимого патриотизма Казахстану удалось создать уникальную модель взаимоотношений между всеми этническими и конфессиональными группами, проживающей в этой стране. Среди них самыми основными являются уважительное отношение казахского народа к обычаям и верованиям других народов республики, стремление наций и народностей республики сохранить свою национальную самобытность, придерживаясь традиционной для них национальной и религиозной обрядности. И поэтому поиск поля общих национальных интересов, мировоззренческих установок и бытовой традиционной культуры объединяют и сплавивают народы, как это

происходит между казахским и русским народами, испокон веков, бок о бок, как самые верные и преданные друзья. Именно схожие традиционные взгляды на жизнь двух народов послужили зарождению 25-летней дружбы и согласия. В этой связи третья глава была посвящена поиску общих в истории становления национальных традиций и обычаев двух народов. Отдельно рассмотрены свадебные обычаи и обряды русского и казахского народа, подчеркивая, что главное в жизнедеятельности семьи, общества, государства – это дети, наше настоящее и будущее. Поэтому интересно будет вспомнить как трепетно относились наши предки к рождению новой семьи, к правилам, обрядам и нормам повседневной жизни, зародившимся еще в древние времена. Также в данной главе повествуется об общих признаках традиций и обычаев, связанных с рождением ребенка у казахского и русского народов. Появление на свет нового человека это чудо. Поэтому все народы мира по своему встречают дитя, радуясь и волнуясь, желая ему добра и мира, счастья и благополучия. Как у казахского, так и у русского народов было много общего в решении вопроса заботы и внимания к будущей матери и ее ребенку, об отношении родственников к рождению ребенка, об обычаях, традициях, поверьях и ритуалах.

В параграфе «Традиции гостеприимства и взаимопомощи казахского народа как источник единства и сплоченности народа Казахстана» авторы рассмотрели как красивую историю и в то же время как исторический факт, гостеприимство казахского народа. Его истоки, содержание и важность для нашего настоящего и будущего, так как независимому Казахстану – нашей общей Родине – необходимы дружба, сплоченность, единство и взаимопомощь. Те замечательные качества, которыми всегда обладал казахский народ и на что опирается в настоящее время народ Казахстана. Глава нашего государства, Лидер Нации Н.А.Назарбаев во всех своих выступлениях и Посланиях народу Казахстана призывает к единству и общенациональному согласию, сплоченности и созиданию.

Таким образом, созидательная деятельность Елбасы, направленная на почитание исторического прошлого и государственных символов, укрепление дружбы между народами, посредством сохранения и освоения молодым поколением культурного наследия народов стал фундаментом 25-летнего единства и согласия всего казахстанского народа. И это казахстанский путь, путь в будущее...

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslani_e-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-strategiVa-kazakhstan-2050-novVi-politicheskii-
2. 10 глобальных вызовов <https://strategV2050.kz/ru/page/global10/>
3. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 томах. Т.2. – Алматы: Атамұра, 2010.
4. Жолдасбеков М. Тастар сөйлейді. Камни заговорили /История 16-18 вв./ – Семей : Международный клуб Абая, 2007. –211 с.
5. Сартқожа Қ. Орхон мұралары. - Астана, 2003. – 392 б.
6. Омарбеков Т.О. Қазақ түркілерінің мемлекеттілігі: қағанаттар, ұлыстар мен хандықтар баяны. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 192 б.
7. История Казахстана. – Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 432 с.
8. Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. (Хақ жолындағылар тарихы). – Алматы: М.Х. Дулати қоғамдық қоры, 2003. - 616 б.
9. Н.Назарбаев: Казахстан всегда будет строить добрые отношения со всеми странами мира <https://strategV2050.kz/ru/news/25877>
10. Кәрібаев С.С. Қазақ хандығының құрылу тарихы. Ғылыми монография. – Алматы: Сардар, 2014. – 520 б.
11. Ерофеева И. В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Алматы: «Санат», 1999. – 336 с.
12. Прошлое Казахстана в источниках и материалах. 2-е изд. – Алматы: Қазақстан, 1998. Сс.2. – 350 с.
13. Мәшімбаев С.М.Қазақ хандары мен Ресей арасындағы елшілік-саяси байланыстар тарихы (XVIII ғасырдың 30-60 ж.)// Дүниежүзі және Қазақстан тарихының кейбір мәселелері (зерттеулер мен мақалалар) Алматы, «Қазақ университеті» 2010. 161-167 б.
14. Хрестоматия по новейшей истории Казахстана (1917-1939 гг.). Т1. Алматы: Санат, 2002. – 408 с.
15. Новейшая история Казахстана (1939-2005 гг.): Хрестоматия. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 410 с.
16. Мы все – одна страна, один народ http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31493979
17. Алаш идеясы: Отаршыл Ресейден тәуелсіз Қазақстанға дейін http://e-historV.kz/kz/project/view/13?tVpe=publicationproject&material_id=90
18. Конституция Республики Казахстан . – Алматы: Юрист, 2012. – 44 с.
19. Трудности и перспективы национальной истории <http://e-historV.kz/ru/contents/view/98>
20. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 30 ноября 2015 г. <http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie->

21. Қазақстан в новой глобальной реальности: Рост, Реформы, Развитие <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/kazahstan-v-novoi-globalnoi-realnosti-rost-reformi-razvitiie/?print=Yes>

22. Исторические основы государственных символов Республики Казахстан <http://e-historV.kz/ru/publications/view/621>

23. Об утверждении Правил празднования Дня государственных символов Республики Казахстан <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1500001186>

24. Наши соотечественники 4 тысяч раз пронесли Флаг Казахстана <https://www.zakon.kz/4797338-4797338-den-gosudarstvennVkh-simvolov.html>

25. Шәлекенов У.Х. Қазақтың жанұясының кейбір мәселелері // Зерде. -1993. - № 6. - 51-58 б.

26. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы: (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу еңбек). - Алматы: Ғылым, 1996. - 288 б.

27. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX- нач. XX в.). - Алма-Ата: Ғылым, 1991. -213 с.

28. Жүнісов А. Бабалар дәстүрі: қазақтың байырғы тұрмыс-салт ғұрыптары. - Алматы: Өнер, 1992. - 80 б.

29. Балашов Д. М., Марченко Ю. И., Калмыкова Н. И. Русская свадьба. - М.: Современник, 1985. - 402 с.

30. Тохтабаева Ш.Ж. Функция казахской традиционной одежды // Известия НАН РК. Серия обществ. наук. - 1994. - № 16. - С. 11-20.

31. Соколова А. Л. Традиции русской народной свадьбы. - М., 2014. - 292 с.

32. П. Обычай казахов Семипалатинской области // Русский вестник. - 1878. - № 9. - С.23-46 .

33. Казахи: Историко-этнографическое исследование / Ред. Г.Е.Тайжанова.- Алматы: Қазақстан, 1995.- 352с.

34. Салт-дәстүр сөйлейді: отбасы хрестоматиясы / құраст. : С.Бопайұлы, С.Керімбай, М.Төлеген, Ә.Нәби А.Тасболат.- Алматы: Орхон, 2014.- 288 б.

35. Левшин А.И.Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей / Под общ.ред.М.К.Козыбаева.- Алматы: Санат, 2009.- 656 с.

36. Кабатов С. А. Первичный анализ обрядовых действий, связанных с рождением ребенка, в среде сельского населения Костромского Поволжья XIII–XVIII вв. //Ярославский педагогический вестник, 2014.- № 4 – Том I (Гуманитарные науки). 12-16 с.

37. Безгин В.С. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века). М.-Тамбов: Изд-во Тамс. гос. тех. ун-та. 2004. 304 с.

38. Артықбаев Ж. О., Сабданбекова Ә. Ә., Елемесов Ә. Қ., Дауенов Е. Н. Дәстүрлі қазақ этнографиясы: оқу-әдістемелік құралы. – Павлодар: «Кереку», 2008. – С.1. – 345 б.

39. Арғынбаев. Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: «Қайнар» баспасы, 2005. – 216 б.

40. Әжіғали Е т. с. Салт дәстүрлер мен әдет-ғұрыптары. / Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты ред. –Алматы: Арыс. Біртұтастығы мен ерекшелігі, 2005. –Т. 1. – 356 б.

41. Калиев С. т. с. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы: «Рауан» 1994. – 122 б.

42. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 132 б.

43. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на XX сессии Ассамблеи народа Казахстана «Казахстан - 2050: один народ, одна страна, одна судьба» <https://strategy2050.kz/ru/president/9/>

44. Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее http://www.inform.kz/ru/kazahstanskiV-put-2050-edinaVa-cel-edinVe-interesV-edinoe-buduschee_a2663765

